

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HAKKI BİLEN

**MODA'NIN
MÜLTECİ ALMAN
PROFESÖRLERİ**

Moda'nın Mülteci Alman Profesörleri

Hakkı BİLEN

Yayın Danışmanı: Murat KATOĞLU

Son Okuma: Yeliz ÖZTÜRK

Kapak Tasarım: Neslihan GÖKÇE

Kapak Uygulama: Aras ALADAĞ

Dizgi: Aras ALADAĞ

Kapak Fotoğrafı: Ernst ve Hanna Reuter, Haymatloz (İngilizce Baskı)

1. Baskı: Eylül 2019, İstanbul

ISBN: 978-605-81927-9-9

Baskı: Teknik Basım Matbaacılık San. Tic. A.Ş.

Keyap Tic. Merkezi Bostancı Yolu Caddesi F1 Blok No: 93

Y. Dudullu Ümraniye / İstanbul

Tel: (216) 508 20 20 Fax: (216) 508 20 45

Matbaa Sertifika No: 24871

© Tüm hakları saklıdır.

KASDAŞ - Kadıköy Sağlık Turizm Eğitim Çevre Temizliği Otopark Hizmetleri İnşaat

Yayınılık San. ve Tic. A.Ş.

Söğütöçme Caddesi, Kalem Sokak No:7 Kat 1-5 Kadıköy / İstanbul

0216 337 89 51 • e-posta: kulturyayinlari@kadikoy.bel.tr

Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları, KASDAŞ'ın tescilli markasıdır.

Yayıncı Sertifika No: 36199

MODA'NIN MÜLTECİ ALMAN PROFESÖRLERİ

Hakkı BİLEN

Hakkı Bilen

1947 Antakya doğumludur. 1970 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek Lisansını aynı fakültede yaptı. Maliye Bakanlığı'nda merkezi denetim elemanı olarak çalıştı. Özel Sektör kuruluşlarında yöneticilik ve danışmanlık yaptı. Emeklilik sonrası, bazı sanat kurumlarında ve sivil toplum kuruluşlarında yönetim kurulu üyeliği yaptığı dönemde, ulusal ve uluslararası birçok etkinliğin düzenlenmesinde aktif olarak çalıştı.

Uluslararası Göç, Türkiye'ye ve Türkiye'den Yahudi Göçü, 1933 Üniversite Reformunda Alman ve diğer yabancı profesörler gibi konularda, TV kanallarında programlara, üniversitelerde ve diğer mekanlarda düzenlenen konferans, panel ve sempozyumlara konuşmacı olarak katıldı. Bu konularda dergilerde makaleler yayımladı.

'Hitler Faşizminden, Atatürk Cumhuriyetine Bilim ve Sanat Göçü-1933 Reformu-Bir Üniversitenin Doğuşu' başlıklı bir kitabı basım aşamasında bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları Üzerine (Şerdil Dara ODABAŞI)	9	
Sunuş (Hakkı BİLEN)	13	
Teşekkür	17	
BİRİNCİ BÖLÜM:		
1933-ALMANYA'DAN KAÇIŞ-TÜRKİYE'DE REFORM	19	
I. FRANKFURT ÜNİVERSİTESİ'NİN ÜÇ YAHUDİ PROFESÖRÜ		
(SCHWARTZ-HIRSCH-NEUMARK) YOLCULUK BAŞLIYOR	19	
ESRARENGİZ (!) BİR ÇAĞRI	19	
FRANKFURT, 23 MART 1933	21	
YURT DIŞINDAKİ ALMAN BİLİMDAMLARI YARDIMLAŞMA DERNEĞİ	22	
II. DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTEYE		23
İSTANBUL'DA DARÜLFÜNUN	23	
DARÜLFÜNUN'DA REFORM GİRİŞİMLERİ	24	
CUMHURİYET'İN İLK 10 YILINDA DARÜLFÜNUN	25	
III. ÖZGÜR BİR YAŞAMA DOĞRU - TÜRKİYE		26
GÖRÜŞMELER	27	
DARÜLFÜNUN KAPATILIYOR - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇILIYOR	28	
İKİNCİ BÖLÜM		
HER BİRİNİN AYRI HİKÂYESİ VAR		
MODA-SEÇİLEN MEKÂN:	31	
I. ERNST HIRSCH - ATATÜRK'ÜN ÜLKESİNDE BİR HUKUK HOCASI		31
VER ELİNİ İSTANBUL	31	
'KÖPR(Ü)', 'T(Ü)NEL', '(Ü)NİVERSİTE'	33	
SON DURAK MODA - 'M(Ü)H(Ü)RDAR' ve 'Ü' APARTMANI	36	
TÜRKÇE NASIL ÖĞRENİLİR?	39	
SİSTE KARŞIYA NASIL GEÇİLİR? - 'TÜRKÇE İLK DERS'	40	
İKİNCİ EVLİLİK	41	
EV DEĞİŞTİRMELER (FENERBAHÇE-SULTANAHMET)	42	
MODA'YA DÖNÜŞ	43	
TÜRK VATANDAŞLIĞI	44	
MODA'YA GELEN KÖTÜ HABER: 'TOPLAMA KAMPLARINDA KATLİAM'	45	
TÜRK VATANDAŞI OLMAK O KADAR KOLAY DEĞİL	47	

MODA'NIN YENİ BİR ÇOCUĞU DOĞDU: 'ENVER TANDOĞAN HİRS'	48
ALMANYA'DA BİR TÜRK PROFESÖRÜ	49
II. FRITZ NEUMARK: MALİYE PROFESÖRÜ - İKTİSAT FAKÜLTESİ KURUCUSU	
BOĞAZİÇİ'NE SİĞİNMAK	51
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA MODA	53
KADIKÖY ÇARŞISINDAN DOMUZ ETİ ALAN YAHUDİ ALMAN PROFESÖR	54
MODA'NIN YAHUDİ PROFESÖRÜNE "ARYAN" MESLEKTAŞIN ZİYARETİ	55
MODA'DA, NEUMARK-MİHRİ BELLİ-ZEKERİYA ve SABİHA SERTEL İLİŞKİLERİ	55
MODA'YA ŞÜPHELİ BİR ZİYARET - KADIKÖY POSTANESİ - "GRAZ YOKTUR"	57
MODA'NIN HARİKA ÇOCUĞU: PİYANİST İDİL BİRET'İN KEŞFEDİLMESİ	57
MODA'DA MÜZİK- KADIKÖY HALKEVİ'NDE KURULAN ORKESTRA	58
ALMANYA'YA GERİ DÖNÜŞ	59
III. WILHELM RÖPKE-İKTİSAT FAKÜLTESİ KURUCULARINDAN	
NASYONAL SOSYALİZM KARŞITI BİR ARYAN/PROTESTAN PROFESÖR	60
MODA'NIN YENİ SİĞİNMACISI FAZLA KALICI DEĞİL	60
IV. ALEXANDER RÜSTOW - KOD ADI 'MANOLYA'	
MODA'DAN OXFORD'A GÖNDERİLEN MEKTUP	63
MODA'NIN YENİ BİR ÇOCUĞU DAHA DOĞDU: 'HELMUTH RÜSTOW'	65
MODA'DA BİR DİRENİŞ ÖRGÜTÜ- 'ALMAN ÖZGÜRLÜK BİRLİĞİ'	65
MODA'DA DİĞER DİRENİŞ GRUPLARI: 'OSS GRUBU', 'KRESIAU ÇEVRESİ (HELMUTH von MOLTKE) GÖRÜŞMELERİ ve 'HERMAN MEMO' BÜLTENİ	67
MODA'DAKİ SON ÇALIŞMALARI- TÜRKİYE'DEN AYRILIŞ	69
V. HANS WILBRANDT - KOD ADI 'SÜMBÜL'	
70	
VI. ALFRED ISAAC- MÜZİK ve HAYVAN DOSTU ORDİNARYÜS PROFESÖR	
72	
MODA'NIN OLAĞANÜSTÜ BİR PİYANİSTİNİN KEŞFİ: AYŞEGÜL SARICA	
73	
VII. HANS REICHENBACH - MODA'DAN EINSTEIN'E GİDEN - GELEN MEKTUPLAR	
74	
VIII. FRITZ ARNDT- TÜRK KİMYASININ BABASI	
77	
IX. HANS WINTERSTEIN - İ.Ü. FİZYOLOJİ ENSTİTÜSÜ KURUCUSU	
78	
X. FRITZ BAADE-KIRŞEHİR'İN FAHRİ HEMŞEHRİSİ	
79	
XI. ERNST REUTER-İKİNCİ VATAN TÜRKİYE'DE	
80	
"BİR TÜRK, BERLİN'E BELEDİYE BAŞKANI MI OLACAK?"	
80	
REUTER'LERİN MODA YILLARI	
82	
MODA'DAN, NOBELLİ ROMANCI THOMAS MANN'A GİDEN MEKTUP	
83	
İKİNCİ VATAN'DAN AYRILIŞ - ALMANYA'YA DÖNÜŞ	
84	

XII. MARTİN WAGNER - BİR MİMAR	85
MODA'DAKİ ADRESİ "MODA KÖŞKÜ"	85
XIII. RİCHARD von MİSES-EİNSTEİN'İN ARKADAŞI MATEMATİKÇİ ve OLASILIK HESAPLARI TEORİSYENİ	87
XIV. HİLDA GEİRİNGER (POLLACZEK) - EİNSTEİN'LE YAZIŞMALAR	88
ABD'DEKİ Prof. ALBERT EİNSTEİN'LE YAZIŞMALARI	88
XV. KURT STEİNİTZ - İLK YAPAY BÖBREĞİN ÜRETİCİSİ	90
XVI. ERİKA BRUCK - TEŞHİS SİHİRBAZI BİR DOKTOR	91
XVII. BAUER AİLESİ - ENTELEKTÜEL MÜLTECİ BİR AİLE	92
XVIII. JULİUS ve RUTH (BAUER) STERN - MODA'DA BİR AŞK HİKÂYESİ	93
JULİUS STERN'İN SAHTE VAFTİZ BELGESİ KONUSU	95
DOX. HEİNZ ANSTOCK- MODA'NIN DAMADI	96
XX. ELİSABETH (ELSA) WOLFF - MODA KOYU'NUN KARŞI YAKASINDAN	99
XXI. HEİNRİCH von FRANCKENSTEİN ve AİLESİ	100
XXII. ALBERT ve ERNA ECKSTEİN-ANADOLU'DA ÇOCUK DOKTORLARI	103
BAŞLANGIÇ ve YOLCULUK	103
LODOSTA, MERHABA İSTANBUL	105
KADIKÖY'DE GEÇİRİLEN YAZ TATİLLERİ	106
ON TÜRK LİRALIK BANKNOTUN ÜSTÜNDEKİ RESİM-BOLULU KADINLAR	107
XXIII. ANİTA (EMİNE) TİEDCKE (EREL) AŞKI UĞRUNA TÜRK ve MÜSLÜMAN OLAN KEMAN SANATÇISI.....	108
XXIV. SONJA TİEDCKE-BİR KÜTÜPHANE KURUCUSU	109
XXV. WALTER RUBEN - MÜZİK DOSTU HİNDOLOJİ PROFESÖRÜ	110
MODA - ANKARA - HEYBELİADA	110
XXVI. JOSEF DOBRETSBERGER - AVUSTURYALI BİR BAKAN / BİR REKTÖR	114
XXVII. HANS ROSENBERG - ÇAY ve İYİ SU UZMANI ASTRONOMİ PROFESÖRÜ ...	117
XXVIII. KURT BİTTTEL - 'KHALKEDON' KAZILARINI BAŞLATAN ALMAN PROFESÖR	121
KALKEDON	121
FİKİRTEPE KÜLTÜRÜ KAZILARI	121
XXX. FELİX HAUROWİTZ - ALTIN MADALYALI İMMÜNOLOJİ PROFESÖRÜ	122
TOPLAMA KAMPINA GÖNDERİLENLER- SAVAŞ-MODA'YA SİĞİNMA	124
XXX. WALTER GOTTSCHALK - ALBERT EİNSTEİN'İN (MODALI) ARKADAŞI	125

XXXI. LEO SPITZER- MİNA URGAN'IN HOCASI - BİR LODOS HİKÂYESİ	129
İSTANBUL'UN LODOSU HASTA EDER İNSANI	130
MODA'DA BİR DOĞUM GÜNÜ KUTLAMASI	131
XXXII. ERNST EGLİ-MODA KÖŞKLERİNİN MİMARİ	132
XXXIII. WALTER KRANZ-MODA'NIN SON ALMAN FİLOLOGU	133
XXXIV. DORIS ZERNOT (LEYLA KUDRET) MODA'NIN ALMAN ÖĞRETMENİ	134
XXXV. ST. JOSEPH LİSESİ 'FRER'LERİ	134
ANTON HIRSCH	134
EDMUND FRANZ	135
(?) EUFREDIUS (?)	135
PIUS-FIDELIS (?)	135
ZWATKO, Paul	135
XXXVI. KURT ZUBER-MODA'NIN BİR BAŞKA DAMADI	136
EK. MODA'DAKİ ALMAN KAMPI	137
JUNGWOLK (Gençlik Halk Örgütü)	137
HİTLER JUGEND (Hitler Gençlik Örgütü)	137
BdM-BUND DEUTSCHER MÄDCHEN (Alman Genç Kızlar Örgütü)	138
 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:	
MODA'DA YAŞAYAN PROFESÖRLERİN AİLE BİREYLERİNİN BİYOGRAFİLERİ	141
EK: TESPİT EDİLEBİLEN ADRESLER - GÜNÜMÜZDEKİ DURUMLARI	167
FOTOĞRAFLAR.....	171
 KAYNAKÇA	181

Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları Üzerine

Kadıköy geçmişten bugüne artan bir ivmeyle zenginleşen bir kültür ve sanat hayatına sahip. Kadıköy'e ilişkin kitaplar da bu hayatın vazgeçilmez birer parçası. Bu yayınların önceki yönetim döneminde "Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları" adı altında kurumsallaştırılması ve düzenli yayın hayatına dahil olması kültürel anlamdaki olumlu gelişmelerdendi. Devraldığımız bu yayın külliyyatını zenginleştirerek, nitelikli ve verimli şekilde sürdürmeyi görev sayıyor; kültür hayatındaki yerini genişletmeyi amaçlıyoruz.

Kitaplar toplumların hafızalarıdır, miraslarıdır. Nesiller arasında köprü ancak yayınlar ve arşivler sayesinde kurulabilir ki ilerlemeyi de bu köprüler sağlar. Tarih boyunca farklı insan toplulukları arasındaki iletişim ve bağlantı, fikir ve sanat birikimlerinin dolaşımıyla sağlanmamış mıdır? Biz de bu yayın dizisiyle bölgenin geçmiş ve günümüzdeki toplumsal ve kültürel oluşumlarıyla ilgili araştırmaları, anı ve belgelerle desteklenen kitapları, bilimsel ve kültürel toplantı metinlerini, sanatçı ve edebiyatçıların yapıtları hakkında kaleme alınan eserleri düzenli olarak yayımlamak ve bu sayede Kadıköy üzerine bir literatür oluşturmak adına yola çıktık.

Kadıköylülerin yeni düşüncelere ve dünyaya açık, edebiyat ve sanatın bütün dallarıyla ilgilenen insanlar olduğunu biliyoruz. Sunacağımız kitapların kapsamı elbette ki yalnız yöreyle sınırlı olamaz. Düşünce, edebiyat, sanat eserlerinin yerelden ulusal ve evrensel ölçüye uzandığını daima bilinçle akılda tutmalıyız.

Kültür, sanat ve edebiyata yatırım demek, insana yatırım demektir. Bu da ancak hem içerik bakımından, hem doğru bilgi açısından, hem de yetkin yazar ve uzmanların eserleriyle nitelikli bir yayın anlayışı gözetilerek mümkün kılınabilir. Bir kamu

kurumu olmak, elbette ki çizgimizi korumak açısından bizim için bir avantajdır. Böylece zamanla oluşacak nitelikli bir yayın külliyyatını sunacağımıza inanıyorum. Dahası yayınlarımızın Kadıköy sınırlarını aşması, nerede okur varsa orada olabilmelerini hedefliyoruz.

Sanat ve kültür hayatını, bu konulara emek veren yaratıcı sanatçıları, edebiyatçıları, akademisyenleri desteklemenin, teşvik etmenin bütün kamu kuruluşlarının görevi olduğunu biliyoruz. Aynı görevi çağdaş belediyeciliğin de sorumlulukları içinde sayıyoruz. Sanat ve edebiyat insanların iç âlemlerini, bilinç düzeylerini geliştirici değerlerdir. Canlı, hareketli ve yoğun bir kültürel ortam kuşkusuz ki bireylerin hayat kalitesini de yükselten bir etkidir.

Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları aracılığıyla kültür, sanat ve edebiyat alanındaki yayın hayatına daha nice yeni ve özgün eserler kazandırılmasını diliyorum.

Av. Şerdil Dara ODABAŞI

Kadıköy Belediye Başkanı

Babaları Moda'da doğup büyüyen, YASEMİN, CAN ve EFE'ye

SUNUŞ

Atatürk'ün 1932 yılında, Türk Hükümeti'ne, bir üniversite reformu yapılması gerekliliğini bildirmesi ve istemesi üzerine, İsviçre'nin Cenevre Üniversitesi profesörlerinden Albert Malche, üniversite reformu projesine dair raporlar hazırlamak üzere Türkiye'ye çağrıldı. Maarif Vekili Dr. Reşit Galip, Türk Hükümeti adına, reformu gerçekleştirmek ve görüşmeleri yapmak üzere görevlendirildi.

1933 yılının başlarında, Adolf Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Partisi, Almanya'da iktidarı ele geçirdi. Hitler'in ilk işi, üniversitelerin ve sanat kurumlarının da üzerinde fırtına estiren 'Devlet Memuriyetinin Yeniden Düzenlenmesine Dair Kanun'u çıkarmak oldu. Bu kanun uyarınca Yahudi, Sosyal Demokrat, Komünist, Nazi Rejimi karşıtı, hatta Katolik mezhebinden olan bilim ve sanat insanları üniversitelerden ve sanat kurumlarından uzaklaştırıldılar. Almanya sınırları (daha sonra işgal edilen Polonya, Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya gibi ülkelerde Almanya toprağı sayıldı) içinde mesleklerini yapmaları yasaklandı, mallarına ve paralarına el konuldu. Ari ırktan olmayanlarla evli olanların, eşlerinden boşanmaları istendiğı gibi, Ari ırktan olmayanlarla evlenmeler, nişanlanmalar hatta sevgili olmaları bile yasaklandı. Yasağı uymayanlar, tutuklandı, toplama kamplarına gönderilmeye başlandı. Hitler faşizminden hem canlarını kurtarmak hem de geçimlerini sağlamak için Almanya'dan kaçmak zorunda kalanlara, Avrupa'da 'Haymatloz' (vatansız) denmişti. ABD ve tarafsız İsviçre gibi hiçbir Batılı ülke, GESTAPO korkusundan onlara kapılarını açmadığı gibi, transit vize bile vermekten çekindiler.

Atatürk Türkiye'si... Sadece bu ülke onlara kapılarını açtı. Tutuklananları ve toplama kamplarına gönderilenleri de iş sözleşmeleri yapmak suretiyle kurtararak Türkiye'ye getirilmelerini sağladı. Sayıları 1500'ü aşkın, ordinaryüs profesör, profesör, doçent, asistan, teknisyen bilim insanı ve sanatçı Türkiye'ye mülteci olarak geldi. Bunların birçoğı kapatılan İstanbul Darülfünü'nu yerine, 1933 Üniversite Reformu ile kurulan İstanbul ve daha sonra kurulan Ankara Üniversitelerinde, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde, Ankara'daki vekâletlerde, İktisadi Devlet Teşekküllerinde, hastanelerde, konservatuvarlarda vd. görevlendirildiler. 1930'lu yılların dünyaca tanınmış (aralarında Nobel Ödülünü alması kesin görülenlerin de bulunduğu) bilim insanları ve sanatçılar, Atatürk'ün, İsmet İnönü ve Celal Bayar Hükümetleri'nin yakın ilgisiyle ve tamamı 'Devlet Memuru' kimliğiyle güvenceye alınarak yaşamlarına Türkiye'de devam ettiler.

1933-1945 yılları arasında, Almanya'dan kaçarak Türkiye'ye mülteci olarak gelen bilim insanları ve sanatçılar üzerine çalışma yaparken bu konuda yazılmış kaynaklarda, onların sosyal yaşamlarının pek az yer aldığını gördüm ve bunu daha fazla araştırmaya karar verdim. Türkçe ve yabancı dilde yazılmış kaynaklardaki

kendi anılarından, biyografilerden, sözlü tarih konuşmalarından belgeleyebildiklerimizden, kesip sakladıklarımızdan; Atatürk ile özel ilişkilerinden, Albert Einstein'la Almanya'da başlayan bilimsel ve ailevi ilişkilerinin devamı olan, ABD ile Türkiye arasında giden-gelen mektuplar, toplama kamplarından ve hapisten kurtarılanlar, toplama kamplarından giden-gelen mektuplar, toplama kamplarında yakınları öldürülenler, Türk vatandaşlığına geçenler, İslamiyeti seçenler vd. epey malzeme birikti. Mülteci profesörlerin 32'si Türkiye'de eşlerinden boşanmışlar. Kendi aralarında veya Yahudi, Hıristiyan, Müslüman Türk vatandaşları ile 102 evlilik yapılmış. Alman veya Türk veya hem Türk hem Alman ismi verilen 90 çocuk burada dünyaya gelmiş (doğan torunlar da var), yaklaşık 90 kişi Türkiye'de ölmüş, İstanbul'daki ve Ankara'daki mezarlara (bazıları Müslüman oldukları için veya vasiyetleri üzerine, Müslüman mezarlıklarına) gömülmüşler. Sosyal yaşamlarında en dikkatimi çeken konu ise oturmak için seçtikleri semtler oldu.

Tespit edebildiğim adreslerden, ilk başta, en kısa sürede Türkçe (sözleşmelerinde üç yılda, ders verecek seviyede Türkçe öğrenme mecburiyeti var) öğrenmek için Türklerin arasında oturmakla, Avrupa dillerinin konuşulduğu, genellikle Gayrimüslim nüfusun, Levantenlerin yerleşik olduğu semtlerin ikilemi arasında kalmışlar. Sonraları, kendi aralarında mesleki dayanışma, sağlık bilimlerinde hastanelere yakınlık, yurt dışıyla haberleşme, siyasi (yasak olmasına rağmen) faaliyetlerde bulunma, Türk meslektaşlarına yakın olma gibi nedenler etken olmaya başlamış. İstanbul'daki profesörlerin oturmak için üç semti tercih ettikleri görülüyor: Sağlıkçılar, yabancıların yoğun olarak bulunduğu Pera (Beyoğlu) ve hastanelere yakınlığı nedeniyle Üniversite çevreleri. Fencilerin, bir kısım edebiyatçıların ve bir kısım hukukçuların Bebek çevresini; çoğunluğu sosyal bilimler alanından olanların ise Moda çevresini seçtikleri görülüyor.

Bu çalışmanın konusu; Moda'yı mesken tutanlar. Moda'yı seçme nedenleri olarak şunlar sayılabilir: GESTAPO'dan, İstanbul'daki Alman diplomatik temsilciliklerinden ve Nazi yanlısı Alman kolonisinin yerleştiği yerlerden (arada deniz var) uzak olmak. Hitler'in, Türkiye'yi işgal girişimi halinde, Asya Yakası'nın, Anadolu içlerine, hatta Filistin'e (İsrail) gitmek için daha uygun olması. Netekim, 1940'ta, Nazi orduları Trakya sınırımıza gelip dayanmışlardı. Nazi karşıtı direniş örgütleri kurma düşüncesi; Moda'da yaşadıkları dönemde, 'Alman Özgürlük Birliği', 'Avusturyalılar Direniş Grubu' gibi örgütlerini kurarak faaliyete geçirdiler. ABD ve Müttefik radyolarında yayınlanmak üzere, Nazi karşıtı bildiriler hazırladılar. Yurt dışındaki direniş örgütü temsilcileri ile takip edilmeden görüşme yapabilme imkânı buldular. 1933-1945 yılları arasında, sadece Moda'da oturan mülteci profesörler, Kadıköy Postanesi'nden, Ankara'daki meslektaşları ile mektuplaşabildiler. Ayrıca, Türkiye tarafsız ülke olduğu için, hem Alman işgali altındakilerle hem de ABD (Prof. Einstein gibi) ve dünyanın geri kalanıyla yazışabildiler. Türk meslektaşlarının, sanatçıların, edebiyatçıların, gazetecilerin çoğunluğu Moda'da veya Kadıköy'ün yakın semtlerinde oturuyorlardı. Moda o yıllarda Levanten, yabancı (İngiliz-Fransız-İtalyan v.d.) ve Gayrimüslim olmak üzere Avrupa Dillerini konuşan çok sayıda nüfusu barındırıyordu. İstanbul'un Asya Yakası'nda, Avrupa Yakası'na göre daha çok sa-

yıda - o zamanların söylenişiyile - 'Deniz Hamamları' bulunuyordu. Boğaz'ın ve Kadıköy'ün deniz kıyısındaki semtleri, varlıklı kesimlerce sayfiye yeri olarak kullanılırdı. Adalar'a yakınlık ve ulaşımının daha kolay olması da bir tercih nedeniydi.

Günümüze kadar, Moda üzerine yazılmış eserlerde, Moda'ya yerleşmiş yabancılar; İngiliz asıllı Whittall'ler ve Lafontaine'ler, Latin asıllı Lorandolar ve Tubini'ler ve diğer Levanten'ler hakkında bilgiler yer almıştır. 'Alman' kelimesi sadece 'Alman Kampı' -kitapta bu kampa da yer verilmiştir- dendiğinde geçiyordu. 1930'lardan itibaren, sayı ve nitelik yönünden azımsananmayacak, hem de üst derecede akademisyen ve sanatçıdan oluşan bir 'Alman Kolonisi' 1960'lı yıllara kadar Moda'da yaşadı. Bunların bazılarının çocukları halen Moda'da yaşamaktadırlar.

Arka planda; Alman profesörlerin iş sözleşmelerinde her türlü politik faaliyetin yasaklanmış olmasına rağmen, "Bir nebze cesaret mülteciliğin şarındandır." diyerek, Moda'da, uluslararası casusluk faaliyetlerinin temsilcileriyle yapılan görüşmeler, Müttefiklere Nazi karşıtı bildiriler hazırlamak, Hitler'e karşı süikast görüşmeleri, Yahudileri toplama kamplarından kaçırma, Orta Avrupa Ülkelerinden kaçıp gelen Yahudi mülteci kabilelerinin, Haydarpaşa'dan trenlerle İskenderun ve Mersin Limanlarına, oradan da Filistin'e gönderilmelerine yardım faaliyetleri, bu faaliyetleri sırasında, (daha sonra Papa olduğunda, 'TÜRK PAPA' olarak adlandırılan) İstanbul'daki Vatikan temsilcisi Rahip Angelo Guiseppe Roncalli yapılan işbirliği, 1944 yılında, Almanya ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesi üzerine, Anadolu'nun üç şehrine, Kırşehir, Çorum ve Yozgat'a gönderilen (enterne edilen) Alman mültecilere yardım eden uluslararası yardım kuruluşları ile ortak çalışmalar, Moda'daki Alman Kampı'nın bir GESTAPO merkezi haline gelmesi, gençlere, erkek ve kız çocuklarına askeri eğitim verilmesi gibi konulara kitapta yer verildi.

Bu kitap, biyografi kitabı olmadığı gibi - klasikleşmiş deyimle- bir tarih kitabı da değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi Moda'yı mesken tutan bazı mülteci profesörlerin, 1930'lu-1960'lı yılları arasındaki, sosyal yaşamları ve anıları aktarılmıştır. Adı geçenlerin ve aile bireylerinin sadece kısa biyografik bilgilerine yer verilmiştir. Mesleki yaşamları ve eserleri kitapta yer almamaktadır. Okuyucuya -eğer anılarında yer alıyorsa- o yılların Moda'sı ile günümüzün Moda'sı arasında, her konuda bir karşılaştırma yapması da amaçlanmıştır diyebiliriz. Zira metnin yazılması sırasında, Moda'nun, o da yaşayabildiğim 60'lı, 70'li yıllarıyla bile, bugünkü Moda'yı devamlı karşılaştırdım. 30'lu, 40'lı, 50'li yılları üzerine yazılanları düşündükçe, üzüntü duymamak elde değil.

Metni, mültecilik yıllarını Moda'da geçiren üç Yahudi mülteci profesörün anıları üzerinden kurguladım: Biri, İstanbul Üniversitesi ve Hukuk Fakültesi'nin ilk hocalarından ve Ankara Hukuk Fakültesi'nin kurucusu Ord. Prof. Dr. Ernst E. Hisch'in 'Anılarım'; ikincisi, hocalarımın hocası (akademik deyimle, torun sayılıyorum), mezunu olduğum İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin kurucularından Ord. Prof. Dr. Fritz Neumark'ın 'Boğaziçine Sığınanlar'; üçüncüsü, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kurucularından ve Reformun koordinatörü Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz'ın 'Kader Birliği'.

Kitap metninde kusur ve eksiklikler mutlaka vardır ve bunlar benden kaynaklanmıştır. Ayrıca kitap konusundaki araştırmaların tamamlanmadığını, eksik kaldığını, ilerde eklemeler yapılırsa da yine de eksikleri olacağını belirtmek isterim.

Türkiye'ye evrensel bir üniversite kazandıran, 1933 Üniversite Reformu sırasında, Türkiye'ye mülteci olarak gelmiş bütün bilim insanlarının, sanatçıların ve mülteciliğin zor yaşamını onlarla paylaşan eş ve çocuklarından, bu dünyadan ayrılmış olanların anısı önünde saygıyla eğilirken yaşayanlara sağlıklı bir yaşam diliyorum.

Moda, 14 Ocak 2019

Hakkı Bilen

TEŞEKKÜR

İlgilerini esirgemeyen 2014-2019 Dönemi Kadıköy Belediye Başkanı Sn. Aykurt Nuhoglu'na ve Başkan Yardımcısı Sn. Başar Necipoğlu'na,

Metni, bu konudaki bilgisinin ışığında gözden geçirerek değerli düzeltmeler ve önerilerde bulunan, Süreyya Operası'nın Genel Sanat Yönetmeni Sn. Murat Katoğlu'na,

Kitabı yayına hazırlayan Kadıköy Akademi'den Sn. Aras Aladağ'a ve Sn. Yeliz Öztürk'e,

Araştırmalarımda yardımını gördüğüm, Caferağa Mahallesi Muhtarı Sn. Zeynep Ayman'a,

Moda'ya dair değerli bilgileri benimle paylaşan Eczacı Sn. Melih Ziya Sezer'e,
Almanca'dan çevirilerde yardım eden sevgili arkadaşım Martina Kutluçınar'a,
Çalışmamda emeği geçen sevgili yeğenlerim Barbaros Bilen ve Esra Bilen'e,
Kitabın yayınlanmasını sağlayan Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları çalışanlarına,

Teşekkürlerimle...

Moda, 17 Ocak 2019

Hakkı Bilen

BİRİNCİ BÖLÜM:

1933 - ALMANYA'DAN KAÇIŞ - TÜRKİYE'DE REFORM

I

FRANKFURT ÜNİVERSİTESİ'NİN ÜÇ YAHUDİ PROFESÖRÜ (SCHWARTZ-HİRSCH-NEUMARK) YOLCULUK BAŞLIYOR

ESRARENGİZ (!) BİR ÇAĞRI

Ernst Eduard Hirsch, 30 Mart 1933 günü, 'Yahudi Boykotu Günü'nden tam iki gün önce, üyesi bulunduğu Eyalet Mahkemesi'ndeki yargıçlık görevinden, sonra da 7 Nisan 1933 tarihli 'Devlet Memuriyetinin Yeniden Düzenlenmesi Kanunu' uyarınca, henüz doçent bile değilken 10 Nisan 1933 günü, Frankfurt Üniversitesi'ndeki görevinden çıkarılır. Almanya'dan ayrılmaya karar verir ve eşalarını Frankfurt'tan, Amsterdam'a naklettirir.

Yaklaşan yaz günlerinde, Amsterdam'da bir otel odasında kalmaktansa, merkeze yakın, hem daha ucuz hem daha sakin küçük bir balıkçı köyü olan Bergen'de bir pansiyonda kalmaya karar verir. Böylece hem Hollandacasını ilerletecek, hem de 1933-1934 ders yılı başlayana kadar doçentlik tezini hazırlayacaktır.

Bir gün, öğleden sonra geç saatlerde, bahçede bir aşağı bir yukarı gezinerek keleme ezberlerken, telefona çağırırlar. Arayan, Zürih'ten Profesör Schwartz'dır. Kendisine, 'Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Derneği' adına, o tarihlerde yeni kurulmakta olan İstanbul'daki üniversitede, Ticaret Hukuku Kürsüsü'nü kabul edip etmeyeceğini sorar. Amsterdam Üniversitesi'nin sonbaharda kendisini doçent olarak kabule hazır olduğunu ve bir yıl sonra da boşalacak Uluslararası Ticaret Hukuku Kürsüsü'nü ona devretmeyi amaçladıklarını, İstanbul projesi hakkında ise daha fazla bilgi sahibi olduktan ve şartları iyice öğrendikten sonra kesin bir cevap vereceğini bildirir ve kendisine daha fazla bilgi verilmesini ister. Hemen o akşam, Frankfurt'ta kalan karısını telefonla arar ve ondan, Zürih'ten arayıp çağrıda bulunmak üzere adresini istediklerini öğrenir. O da fazla bir şey bilmiyordur. Bu durum ona ilk başta karanlık ve esrarengiz gelir.

Hirsch, yaz sonunda Frankfurt'a döndüğünde, evlerinin kapısına boykot için, NSDAP nöbetçilerinin dikilmiş olduğunu görür. Evine girdikten sonra, Hitler'in

ayak seslerinin duyulmasıyla, Almanya'da başlayan fırtınanın gittikçe şiddetini arttırmış olduğuna karar verir. Polis; Yahudilere saldırılmasına, bunların yaralanmasına, aşağılanmasına seyirci kalmakta, halk da bütün bu iğrençlikler ve zorbalıklar sanki bir film perdesinde cereyan ediyormuş gibi kılı bile kıpırdamadan seyretmektedir. O gün, kimbilir kaç kişi 'SA'nın (Fırtına Birlikleri) adamları tarafından, sorgusuz sualsiz tutuklanmış, hakaretler yağdırılarak toplama kamplarına sürüklenmeye başlanmıştır, diye düşünür. Hollanda'ya gitmesinden önceki Nasyonal Sosyalistlerin faşist uygulamaları bir film şeridi gibi, gözünün önüne gelir.

Adolf Hitler, 1920 yılında üye olduğu Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin (NSDAP), 1921 yılında da genel başkanlığına seçildi. Hitler, 1932 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde aday oldu ve Paul Hindenburg ile birlikte ikinci tura kaldı. İkinci turda oyların çoğunu alan von Hindenburg Cumhurbaşkanı oldu. Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra, 6 Kasım 1932'de yapılan genel seçimde, Nasyonal Sosyalistler oyların yüzde 33'ünü alarak 196 milletvekili ile mecliste birinci parti oldular. 30 Ocak 1933'te Cumhurbaşkanı von Hindenburg, Adolf Hitler'e hükümeti kurma görevini verdi. Kurulan on bir üyeli koalisyon hükümetinde, üç Nasyonal Sosyalist Partili bakan görev aldı.

27 Şubat 1933'te çıkarılan bir kanunla Hitler'e, Reichtag'ın onayı olmadan çıkaracağı, Kanun Hükmünde Kararnamelerle (CHK) ülkeyi yönetme yetkisi tanındı.

1 Nisan 1933'te 'Yahudi Boykotu Günü' ilan edildi. NSDAP, Yahudi dükkânları, esnafı, avukatları, doktorları ve diğerlerini boykot etme çağrılarını yaptı. Boykota uğrayanların kendi dükkânlarının vitrinlerine, işyerlerinin, muayenahanelerinin girişine, tehdit altında, asmaya zorlandıkları afişler yaptırıldı. Afişlerde "Almanlar! Kendinizi Sakurun! Yahudilerden Alışveriş Yapmayın!" yazıyordu. Boykot edilen dükkânların önüne 'SA' (Fırtına Birlikleri) gruplarından oluşan nöbetçiler dikildi ve halkın buralara girmesi önlendi.

7 Nisan 1933'te çıkarılan 'Devlet Memuriyetinin Yeniden Düzenlenmesine Dair Kanun'la Nasyonal Sosyalist rejim karşıtları (Sosyal Demokratlar, Komünistler ve diğerleri), 'Ari' ırktan olmayanlar (Yahudiler, küçük yaşta Yahudilikten çıkarak, vaftiz olup, Hristiyanlığa geçmiş olsalar da Yahudi sayıldılar) 'Alman Kanunun ve Onurunun Korunmasına Dair Kanun' hükümlerine aykırı olarak, 'Ari' ırktan olmayanlarla evli olanlar (Yahudi eşlerinden ayrılmak istemedikleri için) ve giderek Protestan olmayanlar (Katolikler) ile bu özellikleri taşıyan bilim insanları, sanatçılar, doktorlar, öğretmenler, hâkim ve savcılar, gazeteciler ve diğerleri, anılan kanunla, üniversitelerden ve diğer okullardan, hastanelerden, sanat kurumlarından, mahkemelerden çıkarıldılar. Almanya'daki mallarına ve bankalardaki paralarına el konuldu, unvanları ellerinden alındı ve Almanya sınırları içinde mesleklerini yapmaları yasaklandı.

Bunları görünce, Schwartz'ın teklifini kabul ederek İstanbul'a gitmek, daha akla yakın göründü. Ama önce bu konuda araştırma yapıp daha fazla bilgi sahibi olduktan sonra cevap vermeyi uygun gördü.

FRANKFURT, 23 MART 1933

Frankfurt am Main Üniversitesi Tıp Fakültesi Genel Patoloji ve Patolojik Anatomi Profesörü Philipp Schwartz, 23 Mart 1933 Pazartesi günü, her gün olduğu gibi, fakülte'deki derslerini verdikten, Üniversite Hastanesindeki laboratuvarların da gerekli kontrollerini yaptıktan sonra, öğle yemeği için dışarı çıktı. Bahçede meslektaş Dr. Fischer'e rastladı. Dr. Fischer, endişeli bir ifadeyle niye hâlâ orada olduğunu sordu. Hiç vakit geçirmeden ortadan kaybolmalıydı, yoksa tutuklanabilirdi. Hatta geç bile kalınmış olabilirdi. Gazeteleri okumamış mıydı? Radyodaki haberleri de dinlememiş miydi? Philipp herkes gibi Nazilerin iktidarı aldıktan sonra, ülkede ve üniversitelerde estirdikleri fırtınadan haberdardı. Kendisi gibi Yahudi asıllı veya Sosyal Demokrat akademisyenlerin ders verme yetkilerinin ellerinden alırup üniversitelerden çıkarılacakları söylentileri onun da kulağına gelmişti. Fakat Cumartesi ve Pazar, bütün gün, Otopsia Tekniği konusunda yazmak istediği bir kitabın hazırlığı ile meşgul olduğundan, gazete okumaya, radyo dinlemeye fırsatı olmamış, hatta kimseyle telefonda bile görüşmemişti. Dr. Fischer'e teşekkür ederek yanından ayrıldı. İştahı kaçmıştı, yemekten vazgeçip, fakülte'deki odasına gitti. Masasına geçip oturmuştu ki telefonu çaldı. Açtı. Arayan Prof. Rheindorff'tu. Olasılıkla onu aramasını isteyen, Dr. Fischer'in ve kendisinin üyeleri oldukları bir akademik grubun dönem başkanı idi. O da aynı şekilde acilen ortadan kaybolmasını tavsiye etti. Philipp şöyle bir düşündü. Hem Dr. Fischer hem Prof. Aryan'dılar. Bir Yahudi'ye, toplama kampına gönderilmekle sonuçlanacak bir tutuklanmadan kaçmasını tavsiye ettiklerine göre, samimi olduklarına karar verdi. Birden aklına bir hafta önceki bir olay geldi: Polis eve gelmiş ve evde silah sakladığı şüphesiyle evin her tarafını aramıştı. Daha sonra polislerin bağlı oldukları masanın şefi, müşterek tanıdıkları bir meslektaşına, Dr. Viets'e, onun ve birkaç arkadaşının gözaltında tutulmaları için üst makamlardan (muhtemelen GESTAPO'dan) baskı geldiğini, buna rağmen onun suçsuz ve güvenilir bir kişi olduğunu bildiğini iletmesini istemişti.

Artık ülkeyi terk etmek zorundaydı. Almanya'da kalıp adil yargılanıp doğru dürüst bir muamele göreceğine inanmak, olmayacak duaya âmin demek olurdu. Oğlu Andreas'ı yanına aldı ve o gece trenle Zürih'e geçti. Allahtan Zürih Üniversitesi profesörlerinden kayınpederi Prof. Sinai Tschulok Zürih'te oturuyordu da oraya sığındılar. Karısı Vera ve kızı Susanne birkaç gün sonra yanlarına geldiler.

Patoloji Enstitüsü müdürü Prof. Fischer Wasels'in hoşgörüsü sayesinde, henüz tamamlanmamış Otopsia Tekniği çalışmasıyla birlikte tüm bilimsel çalışmalarını, arkadaşı Bieling, kısa zaman içinde Zürih'e gönderdi.

Daha sonraki günlerde Almanya'dan Yahudi akademisyenlerle ilgili üniversite'den kovulma, tutuklanma; işkence ve intihar haberleri gelmeye başladı.

Bu kitabın konusunun ağırlığı; Nazilerden kaçarak Türkiye'ye sığınan, çoğu Yahudi bilim insanı ve sanatçıdan, 1933'ten 1970'li yıllara kadar (bazıları halen orada yaşıyorlar) Moda'yı mesken tutmuş profesörlerdir. Ama önce, Türkiye'ye bilim ve sanat göçünü başlatan 'Kader Birliği'nin koordinatörü, öncüsü, oturmak için Mo-

da'yı değil de yine Anadolu Yakası'nın Kandilli'sini seçen, Yahudi Patalog Ordinarius Profesör Doktor Philipp Schwartz'ın, özgürlüğe giden yolunu takip edelim.

YURT DIŞINDAKİ ALMAN BİLİMAAMLARI YARDIMLAŞMA DERNEĞİ

Yeni Zürih Gazetesi, Nisan ayı ortalarına doğru küçük bir haberle Alman bilim adamları için bir danışma merkezinin faaliyete geçtiğini duyurur. Haberin çıkmasından sonraki gün ve haftalarda, Almanya'nın tüm üniversite ve yüksekokullarından soru yağmuru ve başvurular başlar. İsteyenlere anket formları gönderilir. Yeni Zürih'teki üç satır, birçok ümit kapısı açmış gibi görünmektedir.

Schwartz'ın küçük bir odada başlatmış olduğu 'öneri merkezi' kayınpederinin varlıklı İsviçreli dostlarının sayesinde mekânsal ve finansal olarak genişler. 1933'ün Haziran ayında İngiltere'den Walter Adams ve Prof. Charles S. Gibson "Akademik Yardım Konseyi"nin temsilcileri olarak Zürih'e gelirler ve Yardımlaşma Derneği'nin Londra'ya taşınmasını ve beraber sıkı bir çalışma içine girilmesini önerirler. Schwartz, olası iftirallardan kaçınmak için bu öneriyi geri çevirir. Sözü edilen enstitü ile birleşme, güvenlik gerekçeleri nedeniyle ancak 1936'dan sonra gerçekleşebilir.

Bu arada, Schwartz ailesinin kaçmasından sonra, Almanya'daki Nazi fırtınası şiddetini arttırarak devam eder.

7 Nisan 1933'te çıkarılan Devlet Memurluğu Kanunu'ndan sonra Ari ırktan olmayan ve rejim karşıtı bilim insanları üniversitelerden çıkarıldılar. Bunlar arasında, İstanbul Üniversitesi kurulduktan sonra davet edildikleri İstanbul'a gelerek Fen Fakültesi için rapor hazırlayan matematikçi Richard Courant, fizikçiler Max Born (Nobel ödüllü) ve James Frank (Nobel Ödüllü) bulunmaktadır. Görevine son verilenlerin arasında Max von Laue gibi başka Nobel ödüllü bilim insanı da bulunmaktadır. Alınan Üniversitelerinde görev yapan 2800 akademisyen (toplam öğretim üyesinin yaklaşık dörtte biri) işten çıkarıldı.

11 Nisan 1933'te Yahudilerin Musevi kurallarına göre hayvan kesmeleri yasaklandı.

10 Mayıs 1933'te Berlin Üniversitesi'nde hem Yahudi yazarların eserleri, hem sa-kıncalı görülen birçok kitap törenle yakıldı. Ardından Alman üniversitelerinin bulunduğu bütün şehirlerde kitap yakma törenleri düzenlendi. Bu kitaplar kitapçıların ve kütüphanelerin raflarından kaldırıldı.

1933 Haziran'ında 'Basını Denetleme Meslek Birliği' kuruldu. Meslek Birliği'nin başına Nasyonal Sosyalist Partisi'nin bir üyesi getirildi. Rejim karşıtı gazeteler meslek birliğinden çıkarıldı. Gazeteler ya kapatıldı ya da Naziler tarafından ele geçirildi. 1934 yılı başlarında da gazetelerin yazışları ve genel yönetim müdürlerinin güvenilir ve âri ırktan olmaları koşulu getirildi.

22 Eylül 1933'te 'Reich Kültür Odası' kuruldu. Yahudilerin, siyasi muhaliflerin ve modern sanat temsilcilerinin, Oda'ya girişleri yasaklandı. Modern veya dejenere (yoz) sanat denilerek değerli eserler parçalandı, metal olanlar eritildi.

1933 Kasım'ında (bütün siyasi partilerin kapatılıp, yasaklandığı) nüfusun yüzde 96'sının katıldığı referandumda, Nasyonal Sosyalist Partisi yüzde 92 evet oyu aldı.

Felaketin boyutları arttıkça hayal kırıklıkları da artıyordu. Bu durum, Yardım-laşma Derneği'ndekilerin cesaretini azaltıyordu. Fransa, Hollanda ve İngiltere'deki mülteci komiteleriyle yapılan temaslardan da karşılıklı iyi niyete rağmen, elle tutulur bir sonuç alınmadı.

Yardımlaşma Derneği'ne başvuran, aralarında Albert Einstein'ın da bulunduğu dünyaca ünlü yüzlerce kalifiye bilim insanının dertlerine çare bulunamamıştı.

Ve sonra, karamsarlık ve çaresizliğin yaşandığı bir anda, beklenmedik bir kara parçası... TÜRKİYE; ATATÜRK'ÜN ÜLKESİ'nden umut verici haberler geldi.

II

DARÜLFÜNUN'DAN-ÜNİVERSİTEYE

Şimdilik Almanya'yı bırakıp Türkiye'ye bakalım.

İSTANBUL'DA DARÜLFÜNUN

Darülfünun (Fenler Evi) adı ilk olarak 1845 yılında, Osmanlı idaresine devlet memuru yetiştirmek üzere açılan mektebe verildi. Darülmülüm ve Darülmilm adlarıyla da anılan bu mektebin bulunduğu Çemberlitaş'taki ahşap konağın yanması üzerine, faaliyetine son verildi. 1869 yılında çıkarılan bir nizamnameyle, Sultanahmet'te yaptırılan ikinci binasında, 21 Şubat 1870 tarihinde tekrar öğretime açıldı. Darülfünun-i Osmanî olarak anılan mektepte, Edebiyat, Hukuk, Tabiiye ve Riyaziye (Doğa Bilimleri ve Matematik) Şubeleri bulunuyordu. Yenilik ve bilim düşmanı çevreler, hemen karşı saldırıya geçerek dedikodu yapmaya başladılar. Rektör Hoca Tahsin Efendi'nin canlı varlıkların havasız yaşayamayacağını göstermek için, havası alınmış fanus içine koyduğu bir kuşun ölmesi ve Afganlı Hoca Cemaleddin Efendi'nin "Peygamberlik bir sanattır" sözü nedeniyle, henüz bir yıl geçmeden 1871 yılında tekrar kapatıldı.

1874 yılında Hristiyan bir müdür ve yabancı hocalarla, Galatasaray Sultanisi'nin yüksek kısmı olarak, Darülfünun-u Sultani adı altında bir mektep açıldı. Okul 1881 yılına kadar faaliyetini sürdürdü.

Darülfünun 1 Eylül 1900 tarihinde Padişah II. Abdulhamid'in emriyle, Cağaloğlu'nda Mülkiye Mektebi binasında Darülfünun-u Şahane adı altında yeniden açıldığında, bu defa Edebiyat, Hukuk, Tabiiye ve Riyaziye, Tıp, Ulûm-ı Âliye-i Diniye (İlahiyat) şubeleriyle, Eczacı ve Dişçi mektepleri bulunuyordu. Darülfünun 21 Ağustos 1908'de Mülkiye Mektebi'nden, Beyazıt'ta Zeynep Hanım Konağına taşındı. Fen bilimleri eğitimi verilen Tabiiye ve Riyaziye Şubesi, daha sonra Ulûm-ı Tabiiye ve Ulûm-ı Riyaziye olmak üzere iki şubeye ayrıldı. Zeynep Hanım Konağı dışında, Yerebatan'da Kimya, Vefa'da Feyzullah Efendi Konağı'nda Jeoloji, İbrahim Paşa Konağı'nda Doğu Dilleri ve Saffet Paşa Konağı'nda Coğrafya Enstitüleri bulunuyordu.

1914 yılında Edebiyat, Tabiiyat ve Riyaziyyat şubelerinden oluşan ve 3 yıl süreli eğitim veren İnas Darülfünunu kuruldu. İnas Darülfünunu 1914-1915 ders yılında Zeynep Hanım Konağı'nun bir bölümünde eğitim verdi. Kızlarla erkeklerin aynı binada eğitim görmelerine karşı çıkılması üzerine, mektep Cağaloğlu'ndaki eski Hukuk Mektebi binasının alt katına taşındı. Binarın üst katında İnas Sanayi-i Nefise Mektebi (Kızlar için Güzel Sanatlar Mektebi) eğitim veriyordu. İnas Darülfünunu, ilk mezunlarını verdikten sonra, 1918-1919 ders yılında Zükur Darülfünunu olarak da adlandırılan, erkeklerin eğitim gördüğü Darülfünun ile birleştirildi. İnas Darülfünunu resmi olarak 16 Eylül 1921'de kapatıldı.

15 Ekim 1919 tarihinde özerklik kazanan Darülfünun, seçimle gelen bir Darülfünun Emin'i (Rektör) başkanlığında fakültelerin seçtiği üyelerden oluşan, Divan (Senato) tarafından yönetilmeye başlandı. 1922 yılında Haydarpaşa'da bulunan Tıp Fakültesine, ilk defa 7 kız öğrenci alındı. Darülfünun; Cumhuriyet ilân edildikten sonra, 1924 yılında, Beyazıt'taki eski Harbiye Nezareti olan, bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin Merkez Binası'na taşındı. 21 Nisan 1924'te yürürlüğe giren bir kanunla, Darülfünun'a tüzel kişilik verildi. İstanbul Darülfünunu'nun ilk rektörü olarak İsmayil Hakkı Baltacıoğlu seçildi. 1925 yılında Ulûm-ı Aliye-i Diniye Şubesi, İlahiyat Fakültesi'ne dönüştürüldü. Malche Raporu'nda bu fakültenin Edebiyat Fakültesi'ne bağlanmasını önermesine rağmen 1933 Reformu sırasında İslâm Tetkikleri Enstitüsü adını aldı.

DARÜLFÜNUN'DA REFORM GİRİŞİMLERİ

1915 yılında İstanbul'daki Alman Enstitüsü'nün vasıtasıyla, Almanya'dan aralarında Fritz Arndt'ın da bulunduğu 20 civarında Alman hoca Darülfünun'a getirildi. Alman hocalar çalıştıkları şubelerde, enstitüler ve laboratuvarların kurulmasına, bilimsel araştırmaların ve seminerlerin başlatılmasına önayak oldular. Bu Alman hocalar, 1918 yılında, İstanbul'un işgal edilmesi üzerine, Almanya'ya geri dönmek zorunda kaldılar.

12 Eylül 1914 tarihinde kızlar üniversite eğitimi yapma hakkı kazandılar. İnas Darülfünunu ve İnas Sanayi-i Nefise Mektebi kuruldu. Daha sonra İnas Darülfünunu kapatılarak kızlar erkeklerle bir arada ders görmeye başladılar. 15 Ekim

1919'da Darülfünun'a özerklik verildi. Böylece Darülfünun Emmini ve Senato üyeleri seçimle işbaşına gelmeye başladılar.

CUMHURİYET'İN İLK 10 YILINDA DARÜLFÜNUN

Cumhuriyet'ten önce özerkliğe kavuşan, Cumhuriyet döneminde de tüzel kişilik kazanan İstanbul Darülfünunu'nda reform yapılmasının gerekliliği muhtelif kesimler tarafından dile getiriliyordu. Bunların başında, basındaki yazarlar ve bilim insanları tarafından yapılan eleştiriler, Darülfünun yönetimi ve hocalarının istek ve görüşleri, Cumhuriyet Hükümeti'nin ve bizzat Atatürk'ün Darülfünun'dan beklentileri sayılabilir. Darülfünun'un içinden gelen reform istekleri, genellikle bilimsel ve yönetsel konularda toplanıyordu. Atatürk'ün ve Hükümet'in, yani devrimci, yeni rejimin ise bunların yanında başka beklentileri vardı. Darülfünunun, peş peşe yürürlüğe konulan harf, hukuk ve diğer devrimlere, tarih ve iktisat yazını gibi konulara, bilimsel atılımlara ilgisiz ve suskun kalması, Hükümetin eleştirilerine ve tepkilerine neden oldu. Atatürk, meclis'in açılış konuşmasında, eleştiri ve görüşlerini belirterek Darülfünun'da kökten bir reform yapılmasını istedi.

1929 yılında Darülfünun yönetimi, Avrupa üniversitelerindeki ders, enstitü, klinik, laboratuvar, bilimsel araştırmalar ve akademisyen yetiştirme konularını örnek alarak hazırladığı reform projesini Hükümete sundu. Maarif Vekâleti bu projeyi yetersiz buldu.

Atatürk'ün isteği üzerine bir reform projesini gerçekleştirmeye karar veren Hükümet, Cenevre Üniversitesi'nden pedagoji profesörü Albert Malche'yi, Darülfünun'da inceleme yaparak bir rapor hazırlaması için Türkiye'ye çağırdı. Prof. Malche, 16 Ocak 1932'de Türkiye'ye geldi. Önce İstanbul Darülfünunu'nda incelemelerde bulundu. Sonra düzenlediği 95 sayfalık raporunu Ankara'da Maarif Vekâleti'ne sundu. Üç bölümden oluşan raporun birinci bölümünde, incelemelerinin mahiyeti, ikinci bölümde eleştirileri ve üçüncü bölümde önerileri yer aldı. Atatürk'ün raporu büyük bir dikkatle okuduğu, okurken bazı bölümlerin altını çizdiği, sadece üçüncü bölümdeki bazı önerilere karşı çıktığı görülüyor. Raporun hem Atatürk hem de Hükümet tarafından beğenildiği ve büyük ölçüde uygulamaya değer bulunduğu 1933 Reformu'ndaki uygulamalardan belli olmaktadır.¹

Rapordaki öneriler doğrultusunda yapılanların bir kısmını burada saymakla yetinelim. Gelen Alman profesörlerin de katılımıyla, ders programları yöntemi baştan aşağı değiştirildi. Enstitüler ve kütüphaneler kuruldu. Öğrencilerin yabancı dil öğrenmeleri zorunluluğu ve sınavı getirildi. Bunun için bir Yabancı Diller Okulu kuruldu. Hukuk Fakültesi'nden ayrı bir İktisat Fakültesi kurulması önerisi, 1936'da yerine getirildi. Tıp Fakültesi, Haydarpaşa'dan Gureba ve Haseki'ye, Fen Fakültesi Zeynep Hanım Konağı'na taşındı. Tıp Fakültesi'nde enstitülerin laboratuvarları fa-

1 TÜBA, Türkiye Bilimler Akademisi, Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi, (1861-1961) Editörler: Namık Kemal Aras-Emre Dölen- Osman Bahadır, Ağustos 2007, s.352-399
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

aliyete geçirildi. Eczacı ve Dişçi Mektepleri, Tıp Fakültesi'ne bağlanarak, bazı dersler birlikte verilmeye başlandı. Halka açık üniversite konferansları ve yaz aylarında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde "Üniversite Haftaları" düzenlendi. Edebiyat Fakültesi'nde kurulan Arkeoloji Enstitüsü'nün öncülüğünde kazılar başlatıldı. Türkçe ders kitapları yazımı ve yabancı bilimsel eserlerin Türkçeye çevrilmesine başlandı. Fakültelerde doktora çalışmaları başlatıldı. Kütüphaneler kuruldu. Bilimsel dergiler çıkarılmaya başlandı.

Yeni düzende, Darülfünun=İstanbul Üniversitesi, Reis=Rektör, Müderrris=Profesör, Muallim=Doçent, Muallim Muavini=Asistan isimlerini alacaktı.

III

ÖZGÜR BİR YAŞAMA DOĞRU-TÜRKİYE

"Batı pisliğinin elini değdirmediği, yepyeni ve harika bir ülke keşfetmiştim. Yardımlaşma Cemiyeti'nin ortaya çıkışı artık bambaşka bir anlam kazanmıştı; evet bu gerçekten kaderdi!"

Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz ²

Atatürk'ün, Türk Hükümetinden, Darülfünun'da bir reform yapılmasını istemesinden sonra, bu düzenlemeyi yapmak üzere Prof. Albert Malche'nin çağrılması, Almanya'da Hitler'in ayak seslerinin duyulmaya başlanması, aynı zamana rastlar: 1932 Yılı.

Başka bir ilginç rastlantı da, Almanya'dan Zürih'e göç eden Prof. Philipp Schwartz'ın yanına sığındığı kayınpederi Prof. Sinai Tschulok'un, Prof. Albert Malche'nin eski bir dostu olmasıdır. İki eski dostun da İstanbul'daki ve Zürih'teki çalışmalarından bilgileri bulunmaktadır.

Prof. Philipp Schwartz, Yardımlaşma Derneği'nin (Notgemeinschaft) kuruluş çalışmalarını tamamladığı, 1933 Mayıs sonlarına doğru, Prof. Albert Malche'den, Türkiye'de, kendisi tarafından yürütülen yeni bir üniversite reformu çalışmalarının başladığını, Yardımlaşma Derneği'nden de bazılarının oluşuma kabul edilebileceği haberini alır. Schwartz, Yardımlaşma Derneği'nin bir temsilcisini Türkiye'ye göndermenin gerekli olup olmadığını sorar. Telgraf ile gelen cevap şöyledir: "Göndereceğiniz kişiyi bekliyoruz."

2 Schwartz, Philipp, Kader Birliği, 1933 Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim Adamları, Çeviren: Nagehan Alçı, Belge Yayınları, Ekim 2013, s.43

GÖRÜŞMELER

Prof. Philipp Schwartz, 5 Temmuz 1933'te İstanbul'a geldi ve aynı gün trenle Ankara'ya hareket etti. Ertesi gün (6 Temmuz) Prof. Malche'nin eşliğinde, Maarif Vekili Dr. Reşit Galip ve Bakanlık yetkilileriyle yapılan görüşme sonucunda, yeni kurulacak üniversiteye alınacak 30 profesör için Fransızca bir protokol imzalanır. Burada Dr. Reşit Galip bir konuşma yapar ve şunları söyler:³

"500 yıl önce İstanbul'u aldığımızda, Bizans'ın önde gelen bilim adamları ve sanatçıları ülkeyi terk ettiler. Bunlardan birçoğu İtalya'ya gitti ve orada Rönesans'ı başlattı. Şimdi Avrupa'nın aldıklarını bize geri vermesinin zamanı gelmiştir. Vatanımıza yeniliklerini getirmenizi, böylelikle çağdaş düzene ayak uydurmanızı sağlamanızı ve yeni nesle çağdaş bilimle ilerleme yolunu göstermenizi umuyor, milletçe teşekkür ve saygılarımızı sunuyoruz."

Yalnız bir sorun vardır; önerilen ve kabul edilen, 30 profesörden bazıları (Alfred Kantorowicz, Gerhard Kessler, Friedrich Dessauer, Alfred Heilbronn, Gustav Gasner, Wilhelm Liepmann, Ernst Reuter v.d.) kimi toplama kamplarına gönderilmişler, kimi tutuklanmış, kimi de yakalanmamak için, Almanya'da yer altına girmişlerdir. Dr. Reşit Galip: "İster toplama kampında, ister hapiste isterse serbest olsun, görevi kabul eden herkesin devletin memuru olarak görüleceği ve Türk devletinin koruması altında olacağını" söyler, ayrıca şunu da ekler: "Bize zorluk çıkarmazlar, Onlarla nasıl başa çıkılacağını biliyoruz."

7 Temmuz'da görüştüğü Sağlık Vekili Dr. Refik Saydam, kendisinden, Ankara Numune Hastanesi ve Hıfzısıhha Enstitüsü için de Alman profesör isimleri önermesini ister.

Aynı gün, imzalanan protokolün, Atatürk tarafından onaylandığını öğrenen Prof. Schwartz, doğru postaneye gider ve Zürih'e bir telgraf çeker: "ÜÇ DEĞİL, TAM TAMINA OTUZ!"

İstanbul üzerinden Zürih'e dönen Prof. Schwartz, sözleşme yapılacak profesörlerle bağlantı kurmaya başlar.

Prof. Philipp Schwartz, ilk gelişinde kararlaştırıldığı gibi, 25 Temmuz günü, bu defa yanında cerrah Prof. Rudolf Nissen'le birlikte İstanbul'a gelir. İstanbul'daki hastanelerde incelemelerde bulunurlar. Üniversitenin merkez binası, fakülteler ve kurulacak enstitüler için görüş ve önerilerini bildirirler. Prof. Albert Malche tarafından son şekli verilen bir sözleşme taslağının hazırlığına girerler.

3 Cremer Jan-Horst Przytulla, Türkiye'deki Alman Asıllı Politik Göçmenler, 1933-1945, Verlag Karl M. Lipp, Çeviri: Yol Kültür Forum Üyelerince, s.32
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranfey.org>

DARÜLFÜNÜN KAPATILYOR-İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇILIYOR

İcra Vekilleri Heyeti tarafından 31 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen 2252 sayılı 'İstanbul Darülfünü'nun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun' uyarınca, Darülfünün, 31 Temmuz 1933 tarihinde kapatıldı. Maarif Vekâletine bağlı olarak 1 Ağustos 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi öğretime açıldı.

Maarif Vekili Dr. Reşit Galip, 31 Temmuz 1933'te, Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte, Darülfünün'un kapatılma gerekçelerini 16 madde halinde sıraladı ve yeni Üniversitenin Tıp, Hukuk, Fen ve Edebiyat Fakültelerinden oluştuğunu belirterek, İlahiyat Fakültesi'nin İslam Tetkikleri Enstitüsü şeklini aldığını, ayrıca Türk İnkilâbı, Milli İktisat ve İçtimaiyat, Türkiyat, Coğrafya, Morfoloji, Kimya ve Elektro-Mekanik olmak üzere yedi enstitü olduğunu, yeni bir Yabancı Diller Okulu'nun kurulacağını söyledi.

Kapatılan Darülfünün'un bütün öğretim üyelerinin görevlerine son verildi. Bu Cumhuriyet Üniversitelerinin tarihindeki ilk tasfiye oldu. Bu öğretim üyelerinin yaklaşık üçte biri yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirildi. Görevine son verilen öğretim üyelerine bir yıl süreyle, Darülfünün'dan aldıkları son maaşları ödenmeye devam edildi.

Maarif Vekili Dr. Reşit Galip, 14 Ağustos 1933'te, Moda'da geçirdiği bir deniz kazası sonucu görevinden ayrıldı. Sağlık Vekili Dr. Refik Saydam vekâleten bu görevi de üstlendi. 14 Eylül 1933'te, 14942 sayılı karanameyle Prof. Schwartz'ın listesindeki Alman profesörlerle sözleşme imzalamak üzere, Türkiye'nin İsviçre Büyükelçisi Cemal Hüsnü Taray'a yetki verildi. Bazı profesörler Zürih ve Cenevre'de, Prof. Malche'nin yardımıyla sözleşmelerini imzaladılar. Bazıları sözleşme öncesi İstanbul'a gelerek incelemelerde bulundular.

17 Eylül 1933 tarihli mektubuyla Prof. Albert Einstein, Başvekil İsmet İnönü'den, 40 Alman bilim adamının Türkiye'de görev yapmalarının sağlanmasını istedi.⁴

27 Ekim 1933'de Prof. Hikmet Bayur, Maarif Vekilliğine getirildi. Ekim ayı içinde Prof. Philipp Schwartz başta olmak üzere Nissen, Moda'lı profesörler Hirsch ve Neumark ve diğer mülteci profesörler, aileleri ve asistanları ile birlikte İstanbul'a gelerek sözleşmelerini imzaladılar. Bütün Alman profesörler, Atatürk'ün, Cumhuri-

4 Prof. Albert Einstein, Berlin Üniversitesi'nde görev yapıyordu. Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelmesi üzerine Almanya'dan ayrılarak Fransa'ya gitti. Paris'te 'College de France' da ders vermesinin yanı sıra, merkezi Paris'te olan 'Oeuvre de Secours aux Enfants' (OSE) başkanlığını üstlendi. Notgemeinschaft'in Fransa'daki mülteci komiteleriyle temas girişimi yanında, Türk Hükümeti ile yapılan protokolu ve gazete haberlerini öğrenen, henüz ABD'den iş teklifi almamış olan, Prof. Einstein, Türk Hükümetine sözkonusu mektubu yazar. Prof. Einstein'ın, Almanya'da iken, Türkiye'ye mülteci olarak gelen Alman profesörlerle, mesleki ve ailevi ilişkileri bulunmaktadır. Kendisi ABD'ne gidince, Türkiye'deki profesörlerle ilişkileri gelip giden mektuplarla devam edecektir. Kitabın ilerideki bölümlerinde Prof. Einstein'ın, sadece Moda'ya yerleşen Alman profesörlerle yaptığı yazışmalara yer verilecektir.

ye' in 10. Yıldönümü dolayısıyla, 29 Ekim'de, Dolmabahçe Sarayı'nda verdiği resmi davete, davetli olarak katıldılar.

Edebiyat, Fen, Hukuk ve Tıp olmak üzere 4 Fakültesi, Dış, Eczacılık ve Yabancı Diller olmak üzere, 3 Yüksek Okulu ve 8 Enstitüsü bulunan İstanbul Üniversitesi, 19 Kasım 1933 günü Maarif Vekili Prof. Hikmet Bayur'un açılış konuşmasını yaptığı bir törenle öğretime başladı. Üniversitenin yaklaşık 180 kişilik öğretim üyesi kadrosu; sözleşme yapılan mülteci Alman profesörlerden, kapatılan Darülfünun'dan, Üniversite kadrosuna alınanlardan ve Avrupa'ya öğrenci olarak gönderilip doktora yaparak dönenlerden oluşuyordu. İstanbul Üniversitesi'nin ilk rektörü, Prof. Neşet Ömer İrdelp oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

HER BİRİNİN AYRI HİKÂYESİ VAR

MODA-SEÇİLEN MEKÂN:

Dünyada en önemli şey kişinin günlük sıkıntısını unutabileceği bir evinin, meskeninin olmasıdır.

I

ERNST HİRSCH - ATATÜRK'ÜN ÜLKESİNDE BİR HUKUK HOCASI

VER ELİNİ İSTANBUL

Ernst Hirsch, hem sözleşme imzalamak hem de İstanbul'a gidebilmek için, hem yurt dışına çıks hazırlıklarına girişir. Bu hem evini dağıtmak, hem de evliliğine son vermek anlamına geliyordu. Zaten, evliliği son zamanlarda yürümez hale gelmişti ki kansı da kendisi de birlikte yapamayacaklarını anlamışlardı. Her iki tarafın da rızasıyla boşanma davası açılır ve 1933 sonbaharında, her iki taraf da kusurunu kabul ederek resmen boşanırlar. Hirsch, Amsterdam'a geri döner. Kansı iki yaşındaki kızları Hannelore'yi alarak İtalya'ya gider.

İstanbul'a gelirken, yanında hukuk ve edebiyat kitaplarını ve onları koymak için özel olarak yaptırdığı portatif kitap raflarını, notalarını, kuyruklu piyanosunu, yazı masasıyla koltuğunu ve üzerinde uyuyabileceği bir divanı getirir. Bunların hepsi, Türkiye'den ayrılıncaya kadar Moda'daki evde kullanılacaktır.

Eylül başında Amsterdam'la bağlantısını keser ve doğrudan Zürih'e gider. Orada kendisi gibi sözleşme yapmak üzere gelmiş, İstanbul yolculuğuna hazırlanan Alman meslektaşlarıyla karşılaşır. Prof. Schwartz'ı, Frankfurt'tan tanıyor. Diğerleri, Marburg Üniversitesi'nden gelen, Moda'da komşuluk yapacağı, iktisatçı Wilhelm Röpke ve Münster Üniversitesi'nden kovulan botanikçi Alfred Heilbronn'dur. Onlarla birlikte, Yardım Derneği'ndeki işlerin bir ucundan tutarak yardım ederler. Böylece büroyu personel giderleri külfetinden kurtarırlar.

1933 Eylül sonunda, Türk Hükümeti'nin yetkili temsilcisi olan Prof. Malche'nin imzasını taşıyan resmi çağrılar gelince resmi sözleşmeyi imzalamak üzere, Prof. Schwartz'la birlikte Cenevre'ye giderler. 4 Ekim 1933'te, Türkiye'nin İsviçre Büyükelçisi Cemal Hüsnü Taray'la sözleşme imzaladıkları sırada, Prof. Malche'de orada hazır bulunur. Sözleşmeye göre, göreve başlama tarihi, 15 Ekim 1933'tür. Bu tarihten önce önce İstanbul'da olmak gerekmektedir.

Türkiye'de bulamam kuşkusuyla, bir ahenk anahtarı ya da piyano yastığı gibi, kuyruklu piyanosunun akordu için gerekli araç gereci de Zürih'ten satın almayı ihmal etmez.

Küçük bir el çantası ile iki keman kutusu kollarının altında, Zürih'ten yola çıkarak önce Viyana'ya gider. Viyana'dan bindiği yataklı tren, sabahın erken saatlerinde, puslu bir havada İstanbul'a hareket eder.

Hirsch, Viyana'dan, Almanlar için Türkçe öğreten bir kitap satın almıştır. Uzun tren yolculuğu sırasında bu kitabı okuyarak bir şeyler öğrenmek için çabalamaya başlar. Yataklı vagon kompartımanını paylaştığı diğer yolcu, az çok Türkçe bilen Avusturyalı bir ihracatçıdır. Adam, konuşma sırasında, nereden gelip nereye gittiğini sorar. O da anlatır: İmzaladığı sözleşme hükümlerine göre ilk üç yıl derslerini Almanca, Fransızca veya İngilizce verebileceğini, ancak bu süre içinde Türkçeyi öğrenerek, derslerini, dördüncü yıldan itibaren Türkçe olarak vermek, ayrıca üçüncü yılın sonuna kadar da, derslerine ilişkin ders kitabını yazarak Türkçe yayınlamak zorunda olduğunu söyler. Yol arkadaşı gülümseyerek başını iki yana sallar. Böyle bir sözleşmeyi ancak onun gibi hayattan kopuk, Türkiye'deki şartlardan ve durumdan habersiz bir profesör imzalayabilirdi. Türkiye'de doğup büyümüş olmayan bir yabancı'nın bu dili doğru dürüst öğrenmesi de imkânsızdı. Türkiye'de doğup büyümüş Rumların, Levantenlerin, Ermenilerin ve Yahudilerin bile konuştukları Türkçe öteden beri alay ve mizah konusu olmuştur. Yol arkadaşı konuşmasına devam edecekti ki tren yavaşladı ve durdu. Biraz sonra kompartımanın kapısı açıldı. Yunan sınır polisleri gümrük ve pasaport kontrolünü yapmak için içeri girdiler. Trendeki yolcuların kontrolü bittikten sonra hareket eden tren biraz sonra, Uzunköprü'de, Yunanistan sınırını geçerek Türkiye'ye girdi.

Avrupa'dan gelen trenlerin son durağı olan Sirkeci İstasyonu'nda onu Hans Kitzinger bekliyordu. Halle Üniversitesi'nde Ceza Hukukçusu olan bir meslektaşının oğlu olan Hans, evine gelip giden ve düzenli olarak üniversitedeki derslerine giren bir öğrencisiydi. Hans Kitzinger, hem Yahudi hem solcu olduğundan, Hitler iktidara gelir gelmez, Almanya'yı terk edip mülteci olarak İstanbul'a gelmişti. Hollantse Bank'ın İstanbul şubesinde işe girmiş, İstiklal Caddesi'ne açılan (halen aynı ismi taşıyan) Postacılar Sokağı'ndaki üç katlı bir apartmanın giriş katının bir odasında pansiyoner olarak kalıyordu.

'KÖPRÜ', 'TÜNEL', 'ÜNİVERSİTE'

Hans'ın evine gitmek için İstasyonun önünden bir taksiye bindiler. Taksi, sağa sola kıvrılarak geniş bir köprüye girdi, sürekli klakson çalarak köprüyü geçti, yokuş yukarı, yılan gibi kıvrılan caddelerden, sokaklardan geçti ve daracık bir meydana geldi. Meydanda bir tramvay duruyordu. Hans'ın, yol boyunca geçtikleri yerleri tanıtmak için söylediklerinden pek azı, Hirsch'in aklında kaldı. Kulağına çalındığı kadarıyla anladığı tek şey, üzerinden geçtikleri köprünün adının 'Köprü' olduğu ve Marmara Denizi'nin Avrupa kıyısıyla Boğaz kıyısında yer alan İstanbul ve Beyoğlu (Galata ile Pera) semtlerini birbirine bağladığı idi. 'Köprü' kelimesinden aklında sadece 'ü' harfi kalmıştı. Vardıkları küçük meydan, Tünel Meydanı'ydı; adını 'Tünel' - gene aklında 'ü' harfi kalmıştı - denen yer altından giden treninin üst çıkış kapısından almaktaydı. Dünyanın ikinci Metrosu olarak bilinen, yerin altından giden tren, yokuş aşağı iniyor, 'Köprü' nün yakınında, Karaköy'de duruyordu. Nihayet, Postacılar Sokağı'ndaki evin önüne geldiler. Hans, kapıdan içeri "Kaputschi" ye benzer (Almanlar, Türkçe 'kapıcı' sözcüğünü bu şekilde telâffuz ediyorlar - y.n.) bir şey söyledi. Derken orta yaşlı bir adam geldi, Hirsch'in elindekileri alarak içeri taşıdı.

Hirsch, elini yüzünü yıkayıp yorgunluk çıkardıktan sonra, küçük bir lokantaya gittiler. Yemek sırasında kalacak yer konusunda, Hans, ona şöyle bir teklifte bulundu. Tasarruf etmek için, ilk başta bir otelde ya da pansiyonda kalacak yerde, onun odasında bir sedir üzerinde geceleyecekti. Hemen ev arama işine girilirse, uygun bir yer bulunabilirdi. Ev aramada, tramvay şirketinde görevli Alman mühendis Bay Katz'ın karısı, ona yardımcı olabilirdi. Tutulan evin, Amsterdam'dan gelecek eşyalarla ve eksiklerin de İstanbul'dan temin edilerek döşendikten sonra, Hans'ta oraya taşınacak ve İtalya'da hukuk eğitimini sürdürmek üzere Türkiye'den ayrılana kadar, iki bekâr, birlikte kalacaklardı. Bu plana aklı yattı. Çünkü hem ekonomik bakımdan mantıklıydı, hem de her ikisinin o günkü ihtiyaçlarını karşılıyordu.

Yemeğin üzerine bir de Türk kahvesi içtiler. Lokantadan çıktıktan sonra Hans, eve döndü. Hirsch, Tünel Meydanı'ndan Galatasaray'a doğru yürürken, sağ kolda Almanca kitapların sergilendiği ve camekânında 'İ. KARON - TÜNEL ALMAN Kİ-TABEVİ-DEUTSCHE BUCHHANDLUNG' yazılı bir cam tabela asılı olan bir dükkânla karşılaştı. "Guten Abend" diyerek dükkâna girdi. Başında siyah beresi olan, orta yaşlı topluca bir bey selamını aldı ve isteğini sordu. Adını söyledi ve Üniversite için görevlendirilen Alman profesörlerden biri olduğunu belirterek Almanca ya da Fransızca dilinde yazılmış bir İstanbul rehberi istedi. Bay Karon, ona 1930'larda yazılmış olan Ernest Mamboury'nin kitabını verdi. Kitabı ve Alman Reich gazetelerinden birinin son sayısını aldı. Hirsch'in de Yahudi bir göçmen olduğunu öğrenen Bay Karon, kendisi ve kitabevi hakkında şunları anlattı:

"1886 yılında Alsas'da Yahudi bir ailede dünyaya gelmişti. Würzburg'da üniversiteyi bitirdikten sonra, iş bulamadığı için yurtdışına çıkmış, Bulgaristan'da bir iş bulmuştu. 1909'da orada evlenmiş, aynı yıl tayin olup Selanik'e gitmek üzere hazırlıklara başlamışlardı. Evi dağıtıp, eşyaları Yunanistan'a gönderdiği sırada, Birinci Dünya Savaşı başlamış ve tayini durdurulmuştu. Daha sonra, İstanbul'daki

'Hilfsverein der Juden in Deutschland' (Alman Yahudilerine Yardım Derneği) Okulu'na Almanca öğretmeni olarak gönderilmişti. 1923 yılında yabancı öğretmenlere çalışma yasağı konulunca, bir arkadaşından borç alarak, Tünel Kitabevi'ni açmış, kitapçılığa başlamıştı. Kitapçılıktan iyi para kazandığı için borcunu kısa sürede ödemişti. Naziler iktidara gelinceye kadar 'Alman Kitabevi' denince bu dükkân akla geliyordu. Kitabevi, İstanbul'daki Almanların buluşma yeri olmuştur. Almanya'da Yahudi halka boykot konmuştu, onlardan alışveriş yapılmıyordu. Burada, Türkiye'de de bunu yapmaya çalışıyorlardı. Bu dükkâna rakip olsun diye bir Nazi Kitabevi açılmıştı. Müşterilerin çoğu, özellikle Almanlar gelmemeye başlamışlardı. Bu böyle yavaş yavaş devam etmişti. Bu arada profesörler ve gelen diğer göçmenler Nazi Kitabevi'ne gitmiyorlardı.

Kitapları önceleri Leipzig 'deki bir kitapçıdan alıyordu. Sonraları kitaplarını İsviçre'den almaya başlamıştı. Çünkü Alman yazarları kitaplarını İsviçre'de yayınlıyorlardı. Örneğin Thomas Mann. Fransa'dan bir göçmen yayını geliyordu, hemen kapışılıyordu. Derken, 'Weltwoche'de (Dünyada Bu Hafta) gelmeye başlamıştı. Diğer kitapçıda bulunmuyordu, çünkü Nazilere karşı bir gazete idi. Weltwoche geldiği zaman dükkânda kalabalıktan geçilmiyordu. Üç saat içinde tek bir gazete bile kalmıyordu. Durumları iyi olan asistanlar, aydınlar ve Alman kültürü kendileri için önemli diğer birçok kimseler de geliyordu. Fakat durumları iyi olmayan, fakir olan göçmenler de vardı. Maddi yoklukların yanı sıra, her an Türkiye'den çıkarılma korkusu ile yaşıyorlardı. Almanya'dan kaçıp gelmişlerdi. Birçok, zorlukla karşılaşıyorlardı. Dünya üzerindeki diğer mülteciler gibi, Kitabevi'ne bir şeyler almak için değil, bir şeyler okumak ve ısınmak için geliyorlardı."

Bay Karon bu söylediklerinden sonra, Hirsch'e İsviçre ve Almanya'dan hukuk kitapları getirtmeye söz verdi. Böylece, İstanbul'daki ilk akşamunda güzel bir dostluk ve iş ilişkisi kurmuştu. Bu ilişki, Berlin'e geri döndüğü 1952 yılına kadar sürdüğü gibi, ondan sonra da yıllarca sürdü. İstanbul'u her ziyaret ettiğinde, Bay Karon'a uğradı.

Kitapevinden çıkınca, kalacağı evi bulması zor olmadı. Kafasını yeni edindiği İstanbul rehberine gömüp bu masal gibi güzel şehrin topografyasına ve tarihine daldı.

Ertesi gün, öğleden önce Üniversite'ye gitmek üzere evden çıktı. Karaköy Meydanı üzerinden Köprü' den yürüyerek geçti. Eminönü Meydanı'nda 'İstanbul Toprakları'na ayak bastı. Meydanın karşı tarafındaki tramvay durağına geçti. 'Üniversite' diyerek bilet parasını uzattığı biletçi, yaklaşık 20 dakika süren bir yolculuktan sonra 'Beyazıt' diye seslendi; bir yandan da eliyle ona inmesini işaret etti. Tramvaydan inince kendini büyük bir meydana buldu. Meydanın bir tarafında yaşlı, ulu ağaçların kapladığı bir bahçenin arkasında Beyazıt Camii duruyordu. Geldiği yolun karşı tarafında ise zeminden biraz yükseltilmiş olarak anıtsal bir kapı vardı. Kapının üzerinde Arapça bir şeyler yazılıydı, ayrıca Lâtin harfleriyle 'İstanbul Üniversitesi' yazan büyük mermer bir levha yerleştirilmişti. Kapının arkasında, geniş ve üstü taşlarla kaplı bir yol, o günlerde pek cılız ağaçlardan oluşan bahçeyi aşarak, dosdoğru

karşısına çıkan üç katlı bir yapının giriş kapısına götürmekteydi. Bu yapı, meydanın bitimindeydi. O yıllarda, 27 Mayıs'tan sonra dikilen heykel henüz yoktu ama sağda beyaz mermerden inşa edilmiş olan Beyazıt Kulesi yükseliyordu.. Kule'nin en üst katından itfaiye, tüm kenti yangın var mı diye gözetlerdi. Üstünde 'İstanbul Üniversitesi' yazan, ilk giriş kapısına oranla göze küçük gelen kapıdan içeri girerek üç katlı binanın avlusuna vardı. Avlunun sağında ve solunda yükselen geniş merdivenlerle, galerilerle süslü üst katlara çıkılıyordu.

Kapıdaki görevli, Fransızca olarak sorduğu 'Faculté de Droit'ın yeri hakkındaki soruyu anlamamakla birlikte, eliyle merdivenlerden çıkmasını işaret etti. Birinci kat-taki çift kanatlı yüksek ahşap kapının üzerinde 'Rektörlük' yazısını gördü. Oradaki görevlilere yine aynı şekilde "Faculté de Droit" diye seslendi. İkinci katı işaret etti-ler. İkinci kata çıktığında, yine çift kanatlı kapılardan birinin açık olduğunu gördü. Oraya yöneldi. Kapıdan içeriye adımını attığında, ikinci yüksek bir kapıdan önce, üzerinde evrakların bulunduğu bir masada oturan genç adama yaklaşıp Fransızca olarak kendini takdim etti. Adamın da Fransızca olarak cevap vermesine çok se-vindi. Genç adam, Fakülte sekreteri olduğunu, Üniversite tatilde olduğundan De-kan'ın sadece Pazartesi ve Perşembe günleri geldiğini, kendisinin bugün itibarıyla gö-reve başladığını kayda aldığını, derslerin Kasım ayı başında başlayacağını, çevir-men bulmanın kolaylığı açısından, başlangıçta derslerini Fransızca vermesinin daha uygun olduğu gibi konuları anlaşılır bir Fransızca ile anlattı. Vedalaşıp dışarı çık-tığında kapının önünde bir gazeteci ile karşılaştı. Cumhuriyet Gazetesi'nin muha-biriymiş. Kendisine Fransızca birkaç soru yöneltti. Ertesi günkü Cumhuriyet Gaze-tesi'nde (aynı gazetenin Fransızca yayınlanan nushası La République'de, Fransızca olarak) şöyle bir haber çıktı:

"Üniversite'nin Yeni Profesörleri;

Üniversitede ders vermek üzere Avrupa'dan davet edilen profesörler İstanbul'a-gelmeye başladılar. Hukuk Fakültesinde deniz ticareti okutacak Prof. Hirsch dün Ünivesiteye geldi ve dekan ile diğer hocalarla görüştü, üç yıllık süre içinde dili-mizi öğrenebilmek için Türkler arasında oturacağını ve Türkiye'yi özvatını ola-rak sayacağını söyledi.

Bütün yabancı profesörler 25 Ekim'e kadar görevlerinde olacaklar."

Hirsch, Üniversiteden Beyazıt Meydanı'na çıktığında, Caminin önünde, ağaç-ların altında kurulu masalarda yemek yiyenleri, aralarda servis yapan garsonları gördü. Orası, daha sonra meslektaşları ile sık sık öğle yemeklerini yiyecekleri 'Emin Efendi' lokantasıydı. Boş bir masaya oturdu, yemek listesinden, Türkçe'ye Fransız-ca'dan geçtiğini tahmin ettiği yemek isimlerinden seçerek sipariş verdiği, 'baguette', 'bonfilet', 'tomatensalat' ve 'kompott' tan oluşan nefis bir öğle yemeğini yedi.

SON DURAK MODA - 'M(Ü)H(Ü)RDAR' ve 'Ü' APARTMANI

Hans Kitzinger, birkaç gün sonra onu, Bay ve Bayan Katz ile tanıştırdı. Onlarla, o günlerde binasının tepesinin dört köşesinde kartal figürlerinin (Savaşın sonra sökülüp atıldılar) bulunduğu Alman Başkonsolosluğu'nun hemen yanında bulunan Park Otel'in terasında, bir akşam yemeğinde buluştular. Katz çifti, ancak altı aydır İstanbul'da yaşadıkları halde, bir yığın insanla tanışmışlardı. İstanbul'daki hayat şartları ve imkânlar hakkında geniş bilgiye sahiptiler. Hirsch, Üniversite civarında, eski İstanbul semtinde oturmak ve böylece hızla Türkçe öğrenmeyi istediğini söylediğinde, karşı çıktılar. Bir Avrupalı, ancak başka Avrupalıların da yerleştikleri yerlerde oturmalıydı. İletişim sorununu ortadan kaldırmak için, çoğunluğun Fransızca anladığı ve konuştuğu, azınlıkların ve üst tabakadan Türklerin oturduğu, hastanelerin ve konsoloslukların bulunduğu Taksim çevresi olabilir. Ayrıca benzer iki yer daha vardı. Biri, Boğazın Avrupa Yakası'ndaki Bebek, diğeri Asya Yakası'ndaki Kadıköy'ün, Modası. Genellikle İngilizlerin ve Levantenlerin yerleştikleri, aynı zamanda bir sayfiye yeri olan, Moda. Bu öneriyi seve seve kabul etti.

Bayan Katz ve Kitzinger'le, kararlaştırılan gün ve saatte Kadıköy Vapur İskelesinde buluşup bacasından dumanlar savrulan geminin lüks mevkisine geçip birer çay söylediler. Hirsch, ilk defa Avrupa'dan Asya'ya geçiyordu. Vapurdan indikten sonra, tramvayların, faytonların, insan kalabalığının bulunduğu, Söğütlüçeşme Caddesi'ne girmek yerine, sağ taraftan Moda'ya doğru yürümeyi tercih ettiler. Sahil boyu yürürken, gözlerine sırf çelik iskelet ve camdan ibaret dört katlı yeni bir yapı ilişti. Yapının solunda yayvan tepeli bir fıstık çamu, sağında basit iki katlı bir ev vardı. Yeni yapılmış bir ön bahçe berisinde yükselen camlı yapının üzerinde "kiralık" yazılı bir levha asılıydı. Kapının üstünde, büyük harfle 'Ü' apartmanı yazıyordu. Bütün 'Ü' harfleri ona, kaderin bir işareti gibi gözüktü. Kapıcıya hangi katın kiralık olduğunu sordular. En alt kat ve en üst kat kiralıktı, ikinci ve üçüncü katlarda oturuluyordu. Önce en alt kattaki odaları gezdiler. Sonra da, asansör olmadığı için, döne döne yükselen merdivenlerden üst kata çıktılar. Üst katta gözlerinin önüne serilen manzara müthişti. Sarayburnu'ndan, Galata Kulesi'ne, Aya-sofya ve Aya İrini'den, Sultanahmet Camisi'ne, Caminin ardındaki Adalet Sarayına, arkalarda üniversitenin ön cephesiyle, bahçesindeki Beyazıt Kulesi'ni ve bunların arasındaki camilerin kubbelerini ve minarelerini görüyorduk. Altımızda Mühürdar Caddesi uzanıyordu. Yolun Marmara Denizi'ne inen yamacında mavnaların yanaşacağı iki taş rıhtımı vardı. Kapıcı ev sahibinin alt katta oturduğunu ve evde olduğunu söyledi.

Ev sahibi, Mimar Sırrı Bey evi kendisi yapmış. Onları, Fransızca selamladı ve kahve ikramında bulundu. Hirsch'in yeni Üniversitede görev verilen profesörlerden biri olduğunu söylemesi üzerine, Fizyoloji Profesörü Kemal Cenap Berksoy'un da¹ ikinci katta oturduğunu söyledi. Kira uygundu, Bayan Katz'da, pazarlık yapı-

1 1933 Üniversite Reformu ile kurulan İstanbul Üniversitesi Fizyoloji Enstitüsü, ikiye ayrıldı. Beşeri Fizyoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğine Prof. Kemal Cenap Berksoy getirildi. Genel Fizyoloji Enstitüsü'nün yönetimi ise Alman Prof. Hans Winterstein'in yönetimine

rak kirayı biraz daha indirdi. Böylece 'Ü' apartmanının en üst kat kiracısı olmuştu. Sırrı Bey'in yaptığı açıklamaya göre, 'Ü' harfi, kızının ismi 'Ümit' sözcüğünün ilk harfiydi. Daha gelirken yataklı vagondaki yol arkadaşından öğrendiği ilk Türkçe kelimelerden biri.

Mühürdar Caddesi'nden Vapur İskelesine yürürken yolun sağ tarafındaki çarşıda, günlük ihtiyaçlarını karşılayacağı küçük dükkânları da gördüğünde, Türklerin arasında, bir Türk mahallesinde, Türklerin yaşadığı bir Türk evinde yaşayacağını anladı. Zaten isteği de buydu.

Şimdi bir evi vardı, ama eşyası yoktu. Alman nakliyat firması Feustel'e sorduğunda, eşyaların Amsterdam'dan gemiye yüklendiğini, yola çıktığını, birkaç güne kadar İstanbul'a varmasının beklendiğini söylemişlerdi. Gelecek eşyalar için kafasında bir yerleştirme planı yaptı. Kuyruklu piyano, yazı masası, sandalyeler ve kitap raflarını ön taraftaki büyük odaya yerleştirerek, çalışma odası yapacaktı. Arkadaki yatak odalarından birine bir sedir koyacaktı. Gelecek olan eşyalar bu kadardı. Diğer yatak odası için daha başka mobilya, mutfak malzemeleri vb. alması gerekiyordu. Eksik olanları Bayan Katz'ın yardımıyla, Kapalıçarşı Bedesten'inden, sıkı pazarlıktan sonra satın aldılar. Eşyalar sarıp sarmalandıktan sonra, bir hamalın sırtına yüklendi, Kapalıçarşı'dan vapura taşındı, vapurla karşıya geçirildi ve 'Ü' apartmanının en üst katına çıkarıldı. Bir sırt hamalının yüklendiği inanılmaz ağırlığı, onun gibi bir yabancının havsalası almıyordu.

Bayan Katz'dan, Avusturya Başkonsolosluğu'nun bir memurunun evini kapatacağını öğrendi. Bu fırsatı kaçırmadı. Bayan Katz'ında yardımıyla, memurun bütün mutfak eşyalarıyla birlikte, yardımcısı aşçı kadını Miezi'yi de devraldı. Bayan Miezi, her işine koşacağına, hem kendisine hem de eve bakacağına dair söz verdi, sözünü de tuttu. Fakat İkinci Dünya Savaşı başladığında, ülkesine geri dönmesi istenen, dönmediği takdirde Alman vatandaşlığından çıkarılacağı bildirilen Bayan Miezi, 1939'da oğlunu da alarak Türkiye'den ayrıldı, Memleketi Doğu Trollere geri döndü.

Hirsch, geçen günlerin birinde Üniversiteye uğramış, dekan rahatsız olduğu için, yerine vekâlet eden maliye profesörü Fazıl Pelin'e resmi ziyaretini yapmıştı. Rektör Prof. Neşet Ömer İrdelp, dâhiliye doktoru olduğundan, genellikle hastanede çalışıyor, Rektörlüğe pek sık gelemiyordu. Bu yüzden kendisi ile tanışamadı. Hukuk Fakültesi'ndeki meslektaşlarının birçoğuyla tanıştığı gibi, kendisinden sonra İstanbul'a gelen bazı Alman profesörlerle de karşılaştığı oldu. Onların da şimdi, Beyoğlu İstiklal Caddesi üzerindeki bir Alman karı-kocanın işlettiği Ehrenstein Pansiyonu'nda kaldıklarını, gündüzleri de uygun bir ev aramakla geçirdiklerini öğrenmişti.

25 Ekim günü, 1 Kasım'dan itibaren geçerli olmak üzere, Kadıköy-Moda. Mühürdar Caddesi. 'Ü' Apartmanı. Kat. 4 adresini bildirdiği Fakülte sekreteri, kendisine, Türkçe ve Fransızca dillerinde, adına yazılmış bir davetiye verdi. Davetiye,

28 Ekim 1933 akşamı, Dolmabahçe Sarayı'nda yapılacak, Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamasının resmi daveti içindi. Son günlerde, Cumhuriyet Bayramı için, şehrin her tarafında hazırlıklar yapıldığını görmüştü. Camilerin minareleri arasına 'Mah-yalar' kuruluyor, Köprülere, meydanlara ve caddelere Atatürk'ün sözlerinin yazılı olduğu afişler asılıyor, resmi binalar, okullar, bankalar, ticari kuruluşlar, dükkânlar ve apartmanlar renkli ampullerle, fenerlerle, her renk kâğıtlarla süsleniyordu.

Henüz eşyalarını getiren gemi İstanbul Limanı'na gelmemişti. Davette ne giyeceğini düşünmeye başladı. Siyah renkli frakı da gemideki bavulun içindeydi. Allah-tan, 26 Ekim'de geminin, İstanbul Limanına geldiği haberini verdiler. Ertesi günü, gemideki eşyaların iki mavnaya yüklenerek Kadıköy sahilindeki rıhtıma yanaşacaklarını, oradan hamallar tarafından evine taşınacağını öğrendi.

27 Ekim günü olanlar aklın alacağı şeyler değildi. Hamalların, rıhtıma yanaşmış olan iki mavnadan sırtlarına aldıkları eşyaları, daracık rıhtım duvarının üstünden yürüterek sahile, oradan yokuşu tırmanarak caddeye, caddeden yürüterek apartmana, o kadar yükle, en üst kata çıkardıklarını, hele bir hamalın, tek başına, mavnadan taşıyıp getirdiği koca kuyruklu piyanoyu, yine tek başına en üst kata çıkarıp, dikkatli bir şekilde yere indirdiklerini gördüğünde, hayretten ağzı açık kaldı.

28 Ekim günü, Bayan Katz ve Bayan Miezi ile birlikte bavulları sandıkları boşalttılar. Eşyaların bir kısmını yerleştirdiler. Ortalığı biraz toparladılar. Akşam olmak üzereydi. Bavuldan çıkardığı frakını -biraz buruşmuş ta olsa- sırtına geçirip, vapur iskelesine doğru koştu. Köprüye giden vapur hareket ettiğinde, hava kararmıştı. Birden, karanlığı delerek gökyüzüne doğru yükselen, ışıklar saçarak patlayan havai fişek gösterileri başladı. Limandaki gemilerin bir kısmı düdüklarını öttürüyor, bazılarından top atışları yapılıyor, bu seslere kıyılardan gelen davul zurna sesleri eşlik ediyordu.

Köprüye yanaşan vapurdan indikten sonra, köprünün Karaköy Meydanı ile birleştiği yerdeki durakta bekleyen bir taksiye bindi. Taksi ıslık, ıslık aydınlatılmış cadde üzerindeki, renkli ampullerle ve bayraklarla süslenmiş Karaköy Liman Binasının ve 1928'de Güzel Sanatlar Akademisi adını alan, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin önünden geçerek, Dolmabahçe Sarayı'nın dış kapısında durdu. Davetiyesini görevlilere göstererek kapıdan içeri girdi. Törenin yapılacağı taht salonuna girdiği zaman hem çok şaşırmış hem de çok heyecanlanmıştı. Bir köşede toplanmış Prof. Philipp Schwartz, Prof. Fritz Neumark, Prof. Rudolf Nissen vd. Alman meslektaşlarını gördü. Kendi aralarında sohbet ediyorlardı. Onları başıyla selamladıktan sonra, boğaz tarafındaki bir pencereye doğru yöneldi. Sarayla Boğaz arasında yer alan ışıklarla aydınlatılmış rıhtıma baktı. Birden, ağzından şu sözcükler dökülmeye başladı:

"Ve işte ben, kendi Alman vatanında Yahudi olduğu için hor görülen, 'aşağılık' ırka mensup olduğu için işgal ettiği mevkilerden kovulan, evini yurdunu terkedip, yabancı ülkelere kaçmak zorunda bırakılan ben, 'mülteci' ben, 'dünyanın bir ucundaki Türkiye' de', nice billûrlarla, mermerler, somaki taşı, su mermeri, paha biçilmez kakma işlerinin ihtişamıyla parıldayan, nice değerli mobilyayla, halıyla,

resimle süslü, bir zamanların taht salonu olan bu mekânda, ülkenin ilk bin seçkininden sayılan, saygıdeğer bir profesör sıfatıyla hazır bulunmaktaydım!”

Talihin yüzüne güldüğü bu olağanüstü anı yaşamak, daha Türkiye’deki yıllarının hemen başındayken nasip olmuştu ona.

TÜRKÇE NASIL ÖĞRENİLİR?

İş sözleşmesinin 2. Maddesinde şöyle bir hüküm vardı: “Profesör, üçüncü yıldan sonra derslerini Türkçe vermek için elinden geleni yapmakla yükümlüdür”.

İlk dersleri, öğrenciler tarafından anlaşılmak ve onları anlamak çabalarıyla geçti. Gerçi kendisine derslerini Almanca’dan Türkçeye çevirmesi için biri tayin edilmişti. Çevirmeni çok iyi Almanca konuşuyordu, ama hukukçu değildi. Bir hukuk asistanı da yoktu. Birkaç gün sonra profesörler odasında, bu konuda dert yandığı bir meslektaşı, Halil Aslanlı adında bir öğrencisinin ismini verdi. Fakültenin ikinci sırafındaki öğrenci, Almanya’da birkaç yıl ortaokula ve yüksek okula gitmişti ve Almanca’yı bir Alman kadar iyi konuşuyordu. Bu öğrenciyi, kendisine gönderecekti. Aynı gün, bir ders arasında, profesörler odasında otururken, içeri giren ince, uzun boylu, sarışın bir genç, kendisine doğru gelerek, Almanca “Halil benim, Herr Professor” dedi.

Halil Aslanlı’da Kadıköy’de oturuyordu. Dersten sonra, üniversiteden birlikte çıkıp vapura kadar birlikte yürüdüler. Vapurda tanışma kahvesini içtikleri sırada başlayan dostlukları, Halil Aslanlı’nın, daha 60 yaşına bile gelmemiş, bir Ordinarius Profesörken, 1964 yılında, şeker hastalığından ölümüne kadar sürdü.

Hentüz ikinci sınıf öğrencisi olan Halil Aslanlı, ona hem Türkçe öğretmenliği yapıyor, bazen de fahri asistanlığını üstleniyordu. Bir örnek: Ticari unvan konusu için ders notlarını hazırlarken, bu konudaki kanun metnini bulmasını Halil’den ister. Ertesi gün teşilli marka kanunun Türkçe metnini getiren Halil: “Türkiye’de bu konuda mevzuatın olduğunu nereden bildiniz?” diye sorar. “İşte, profesörle öğrenci arasındaki fark da buradadır” cevabına karşılık olarak Halil: “Yani sizin görüşünüze göre öğretmenle öğrenci arasındaki fark, öğretmenin tecrübe ve bilgisinin öğrenciye oranla daha büyük olmasından mı ibarettir?” diye sorar. Halil’in bu sorusundan, sözlerinin anlamını hemen kavramış olduğunu anladı ve ondan, getirdiği kanun metninin önemli hükümlerini Almancaya çevirmesini istedi. Halil bu istek karşısında, şaşkınlığını gizleyemedi. Almanca “Herr Professor, size hayır diyemem, çünkü Türk geleneğine göre, insanın kendi üstünde olan bir kimsenin ricası emir sayılır. Ama izninizle, size bir öneride bulunmak istiyorum. Türk kanunlarının hepsini öğrenmek ve yakından tanımak sizin için bir zorunluluk. Orijinal metin, her zaman için en iyi çeviriden bile daha güvenilir bir kaynaktır. Sıkıştıkça bir-iki metin çevirtmek yerine, en kısa zamanda bu bu hukuk normlarını doğrudan doğruya anlayabilecek yeteneği kazanmanız, kendi amacınız açısından çok daha yerinde olur. Benim önerim şöyle: Size haftada iki saat yerine, haftada üç gün ikişer saat Türkçe

dersi vereyim. Her ders için, size dikte edeceğim kelimeleri ve dilbilgisi kurallarını ezberleyeceksiniz. Asgari bir kelime bilgisi kazanmanızdan sonra, sizinle Türkçe konuşacağız. Türkçe'de harflerin telaffuzu ve cümlelerin mantığı, Almancadan çok farklıdır. Bu bakımdan buna çok dikkat etmeniz gerekecek. Demin işaret ettiğiniz gibi, öğretmenle öğrenci arasındaki tek fark, öğretmenin tecrübe ve bilgi dağarcığının öğrencisine oranla daha geniş olmasıdır. Eğer beni Türkçe öğretmeni olarak tutarsanız ve benim talimatıma uygun olarak günde dört saat sıkı çalışırsanız, üç-dört ay sonra bütün Türk kanunlarını doğrudan doğruya okuyup anlayabilirsiniz. Bundan kesinlikle eminim". Böylece hukuk ordinaryüs profesörü, fakültenin ikinci sınıf öğrencisinden dil dersleri almaya başladı.

Bu çabalar sayesinde altı ay sonra, başkasından yardım almadan, Türkçe gazete ve kanun metinlerini okuyup anlamaya başladı. Ders saatlerinin dışında ve Kadıköy-Köprü arasındaki gidiş-gelişlerinde Halil, onu kendisiyle Türkçe konuşması için zorlardı. Kadıköy Çarşısı'nda alışveriş yaparken, "Türkçe konuşun, Hocam!" diye ikaz ederdi. Bir gün esnafın biri, onun yabancı olduğunu anlayıp Fransızca konuşmaya başlayınca, Halil "Hocam sana Türkçe sorduğunda niye ona Türkçe cevap vermiyorsun?" diye adama kızmıştı.

SİSTE KARŞIYA NASIL GEÇİLİR? - 'TÜRKÇE İLK DERS'

Hirsch, yaklaşık iki yıldan beri oturduğu Moda sahilindeki 'Ü' apartmanındaki evinin denize bakan pencerelerinden, bütün deniz trafiğini, bu arada, Kadıköy-Köprü arasında sefer yapan vapurları da görebiliyordu. Bilindiği gibi bazı günler, İstanbul'u yoğun bir sis kaplar ve -o yıllarda sadece Kadıköy-Köprü arasında yapıyordu- vapur seferleri de sis kalkıncaya kadar iptal edilir. Boğazın sisle kaplandığı ve Kadıköy-Köprü vapur seferlerinin iptal edildiği bir sabah, Adalar'dan gelen, Marmara'nın Anadolu kıyısı boyunca seyreden, Kadıköy İskelesi'ne değil de Moda İskelesi'ne yanaşarak yolcu indirip-bindiren bir vapur dikkatini çekti. Ada vapurunun, Moda İskelesi'nden hareket ettikten sonra, devamlı düdüğü ve kampana çalarak ağır ağır da olsa Köprü'ye yanaşabildiğini gördü.

Yine sisin boğazı kaplayıp, Kadıköy-Köprü arasındaki vapur seferlerinin yapılmadığı bir sabah, gözleminden yararlandı. Adalar'dan gelip Moda İskelesi'ne yanaşan yandan çarklı vapura bindi ve tam saatinde Üniversite'deki dersine yetişti. Doçenti Galip Gültekin ile çevirmeni ve asistanı Halil Aslanlı ise derse yetişememişlerdi. Her ikisi de Kadıköy'de oturduklarından, herhalde Kadıköy Vapur İskelesi'nde sisin açılmasını ve vapur seferlerinin başlamasını bekliyorlardı. Amfideki öğrenciler homurdanmaya, sabırsızlık alametleri göstermeye başladıklarında bütün cesaretini topladı ve tek başına kürsüye çıktı. Bu hareketi bile öğrencileri heyecanlandırmaya yetti. Türkçe konuşmaya başladı: "Arkadaşlar! Ben Kadıköy'de oturuyorum. Doçent ve çevirmen arkadaşlarım da, Kadıköy'de oturuyorlar. Onlar vapur iskelesinde, sisin dağılmasını bekliyorlar. Ben sadece ticaret hukuku değil, aynı zamanda deniz ticareti hukuku profesörü de olduğumdan sise rağmen yolu bulup Marmara Denizi'ni aştım ve derse yetiştim. Size dersimi yetersiz Türkçemle ver-

meme lütfen izin veriniz!" dedi ve ceketinin cebinden, kambiyo hukuku konusundaki bir makalenin, Halil Aslanlı tarafından, Almanca'dan, Türkçe'ye çevirmiş olduğu metni çıkardı. Öğrencilerin coşkulu alkışları arasında ders niyetine bu metni okumaya başladı.

Dersten sonra, Kadıköy'e geçmek üzere, Köprü'ye indiğinde, Kadıköy'den kalan ilk vapurun da iskeleye yanaşmakta olduğunu gördü. Vapurdan çıkanların arasında, iki yardımcısıyla, Hukuk Fakültesi'nden meslektaşı, Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'da vardı. Onu gören, Sıddık Sami, Türkçe olarak "Nereden böyle?" diye sordu. "Dersten geliyorum." diye cevap verdi. Sıddık Sami'nin "Gece şehirde mi yattınız?" sorusuna "Hayır, Moda'dan 08.00 vapuruyla geçtim." deyince, Sıddık Sami'den, kıskançlık ve takdirle karışık şu sözcüyü duydu: "ŞEYTAN!"

Ona gelince, yeniden Kadıköy'e hareket eden vapurun lüks mevkisinde oturup, adedi olduğu üzere, tavşankanı çayını yudumlamaya başladı.

İKİNCİ EVLİLİK

İlk evliliğinin, Almanya'yı terk etmeden önce, 1933 Sonbaharında boşanmayla sonuçlandığına ve kızları Hannelore'nin annesiyle kaldığına, yukarıda değinmiştik. İkinci evliliğini, Almanya'da iken tanıdığı, Frankfurtlu Yahudi asıllı Mimar Ernst ve evlilik sırasında ölmüş olan Rosi Miller'in kızları Holde Miller ile yaptı.

Hirsch, Türkiye'ye geldiğinden beri Alman diplomatik temsilcilikleriyle de Alman kolonisinin diğer mensuplarıyla da irtibat kurmamıştı. Halen Alman vatandaşlığı olduğu ve Türk makamları tarafından Alman olarak kabul edildiği için ona göre işlem görüyordu. En azından bu evliliğin gerçekleşmesi için Alman makamlarıyla irtibat kurması gerekiyordu. Türkiye ile Almanya arasındaki konsolosluk anlaşmasına göre geçerli bir nikâhın, iki Alman vatandaşı şahitliğinde, İstanbul Alman Başkonsolos'u tarafından kıyılması gerekiyordu. Resmi nikâh ilânının asılması için 1934 yılı Ocak ayı başında, İstanbul Alman Başkonsolosluğuna başvurdu. Nikâhı Başkonsolos adına, yardımcısı Bay von Graevenitz kıydı. Von Graevenitz, Başkonsolos gibi Nazi yanlısı biri değildi. Bu yüzden birkaç ay sonra, İstanbul'da ki görevinden alındı. Nikâh memuru sıfatıyla, iki Yahudi Alman vatandaşını nikâh şahidi olarak davet etme inceliğini gösterdi (Bunlar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyeleri Julius Stern ve kuzeni Fritz Stern'di. Her ikisi de, 1944'te kapatılan İstanbul Alman Lisesi'nin, 1953 yılında yeniden açılmasından sonra orada öğretmen olarak çalıştılar). Nikâh, 23 Ocak 1934'te, Başkonsoloslukta, hiçbir davetli olmaksızın kıyıldı. Karı koca yaklaşık bir yıl daha 'Ü' apartmanında oturdular.

EV DEĞİŞTİRMELER (FENERBAHÇE-SULTANAHMET)

Hirsch, 1935-1936 kışında şiddetli siyatik ağrıları çekmeye başladı. Aldığı ilaçlar ağrılarını geçirmedi. Ağrıların sebebi araştırıldığında, 'Ü' apartmanının rutubetin-

den kaynaklandığı anlaşıldı. Apartmana 1933 Kasımında taşındığında betonun tam kurumamış olduğu, hâlâ rutubetin devam ettiği zaten çalışma odasının tavanındaki rutubet lekesinden de belliydi. Ahşap bir eve taşınmaları önerildi. Tesadüf bu ya bir kiralık ilanında gördükleri, Moda'nın karşı kıyısındaki, Fenerbahçe Feneri'nin hemen yanındaki yeni elden geçirilmiş, ahşap bir evin birinci katına baktılar. Evin sahibi, İngiliz Başkonsolosluğu'ndan emekli bir memurdu. Karısı, aynı konsoloslukta çalışmakta olan oğlu, gelini ve küçük torunu ile birlikte villa tipi evin zemin katında oturuyor, günlerini evin bahçesinin bakımıyla geçiriyordu.

Taşınma işi gene bir mavna ile yapıldı. 'Ü' apartmanının altındaki küçük yük iskelesine yanaşan mavnaya bütün ev eşyası, büyük kısmı ambalajı bile yapılmadan yüklendi. Mavna Moda Koyu'ndan Fenerin yanına taşdı. Yeni evlerinde rahatlardı.. Ev sahibinin genç gelini Nancy, karısı Holde ile yakın canciğer arkadaş olmuşlardı.

Fenerbahçe'den, Kadıköy Vapur İskelesi'ne tramvay seferleri yapılıyordu. Ayrıca bir de vapur iskelesi vardı. Sabah ve akşam saatlerinde köprüden kalkan, gün-görmüş yandan çarklı vapur, Marmara'nın Asya kıyısındaki iskelelere yanaşır, sonra aynı iskelelere uğrayarak, köprüye geri dönerdi. Yaz aylarında denize gidenleri taşımak için ek seferler konulurdu. Vapur iskelesi, hemen evin yanındaydı. Vapur saatlerinin, çalışma saatleri ile uyuşması halinde Üniversiteye gidip gelmek çok kolay oluyordu. Saatlerin uyuşmadığı durumlarda ise, tramvayla Kadıköy Vapur İskelesi'ne gidiyor, oradan Köprüye giden vapura biniyordu. Meslektaşlarının arasında 'Asyalı Kadıköylüler' olarak uzak ve güç erişilen olarak ünlenmişti, bu eve taşınalı beri iyiden iyiye erişilmez olmuştu. Örneğin Theodor Fuchs², piyano dersine geldiğinde, dersin sonunda onunla oda müziği yaptığında geceyi onlarda geçirir, ertesi sabah 08.00'de yandan çarklı vapurla geri dönmeyi tercih ederdi.

Ahşap bir eve taşınmak suretiyle siyatik ağrılarını geçirme ümidi boşa çıktı. Ev, Fenerbahçe burnunda bulunduğundan, aşırı rutubetliydi. Oradan da onlara yol göründü.

Bu defa, Dış Hekimi Dr. Sami Günzberg'in tavsiyesiyle, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in, Sultanahmet Camii'nin hemen yanındaki villa tipi köşkünün alt katını kiraladılar. Hirsch, artık yürüyerek 15-20 dakikada Üniversite'ye ulaşabilecek, öğle yemeği için de, eve gidip geri dönebilecekti. 1937 Sonbaharında, İngiliz ev sahipleriyle vedalaştılar. Bütün ev eşyası, Fenerbahçe Feneri'nin yanından bir mavnaya yüklendi. Marmara Denizi'ni aşan mavna, Sultanahmet Camii'nin alt taraflarındaki Deniz Fenerinin yanındaki iskeleye yanaştı. Oradan da hamallar, eşyayı yeni evlerine taşıdılar.

2 Theodor Fuchs (1908-1969) Orkestra ve koro yöneticisi. 1933'te Hitler iktidara geldiğinde, Yahudi asıllı olması nedeniyle, 'Devlet Memuriyetinin Yeniden Düzenlenmesine Dair Kanun' uyarınca, operadaki görevinden çıkarıldı. Mülteci olarak Türkiye'ye geldi. İstanbul'da piyano öğretmeni olarak özel dersler verdi. 1938'de, Prof. Hugo Braun'un n büyük kızı Liselotte Braun ile evlendi. Aynı yıl karısı ile birlikte, anne-babasının, daha önce göç ettikleri, Arjantin' (Cordoba) gitti. Orada orkestra şefi oldu.

Bu arada, Hirsch, 1936 yılında bir ameliyat sonrası babasını kaybetmişti. Babasının cenazesine gidememişti. Yalnız kalan annesi Caecilie Hirsch'i, tüm ricalarına rağmen, Türkiye'ye yanlarına gelmeye razı edememişti. Ancak 1938 yılında meydana gelen 'Kristal Gecé'nin³ hem tanığı, hem de kurbanı olduktan sonra, Türkiye'ye, yanlarına gelmeye karar verdi. Resmi makamların yurtdışına çıkarmasına izin verdiği tüm eşyasına, yola çıkmadan az önce Gestapo tarafından el konmuştu. Eşyaların akıbetini hiçbir zaman öğrenemediler. Annesi geldi, ama Bayan Miezi memleketine geri döndü, böylece aile bireylerinin sayısında bir artış olmadı.

MODA'YA DÖNÜŞ

1940 yazında Prof. Hans Rosenberg'in (ilerdeki bölümde değinilecektir) ölümü üzerine, dul karısı Bayan Verena, önce yalnız yaşamaya niyetlenmiş, ama sonra Hirsch ailesinin yanında kalmaya karar vermişti. 1941 sonbaharında dört kişiydiler ve yolları tekrar Moda'ya düştü. Bu sefer, Moda Mektep Sokağı'nda, Moda Koyu'nun hemen üstündeki Bomonti Bira Bahçesi'nin karşısında, kalorifersiz, odaları sobalı bir ev buldular. Tepesinde pencereler bulunan giriş kapısından, salonu andıran geniş bir mekâna giriliyordu, kapının tam karşısında ise birinci kata çıkan merdiven vardı. Bu geniş mekânın tavanı ikinci katın yüksekliğindeydi. Çıplak iki yan duvar, renk renk kilimlerle kaplanınca mekân hiç ısıtılmadığı halde sımsıcak bir hava doğurdu. İnsan, kapıdan içeri eve girdiğinde hazırlıkları tamamlanmış bir sahneye çıkmış gibi oluyordu. Bu giriş mekânının bitişiğinde, dikdörtgen biçimli yemek odası vardı. Bu odanın nispeten yüksekte kalan küçük pencereleri sokağa bakıyordu. Oda, mutfığa açılmaktaydı, mutfak ise avlumsu küçük bir bahçeye... İlk

3 Kristal Gece, Almanca 'Kristallnacht' (Kırık Cam Gecesi) olarak ta bilinir. Almanya'da Nazilerin Yahudilere karşı ilk toplu şiddet eylemini gerçekleştirdikleri gece (9-10 Kasım 1938) Saldırlardan sonra yerleri kaplayan kırık cam parçalarının karanlıkta parlamasından ötürü bu adla anılır. Alman diplomat Ernst vom Rath'ın, 7 Kasım'da Paris'te Polonyalı Yahudi öğrenci Herschel Grynszpan tarafından vurulması olayların başlaması için bahane oldu. Rath'ın ölüm haberi 9 Kasım'da Münih'te başarısız Birahane Darbesi'nin (1923) yıldönümünü kutlamakta olan Adolf Hitler'e ulaştı. Propaganda Bakanı Joseph Goebbels Hitler'le görüştüktan sonra, burada Sturmabteilung (SA) kuvvetlerini toplayarak onları "kendiliğinden başlamış gösteriler" biçiminde gözükcek şiddet eylemlerine yöneltten uzun ve ateşli bir konuşma yaptı. Münih'ten gelen telefon emirleri Almanya ve Avusturya'nın her yerinde planlı bir pogrom başlattı. Polisin müdahale etmeme emri alması nedeniyle olaylar hızla gelişti. Gecenin sonunda 91 Yahudi öldürülmüş, yüzlercesi ağır yaralanmış, Yahudilere ait 7.500 dolayında işyeri yağmalanmış, tahminen 177 sinagog da yakılıp yıkılmıştı. Ayrıca Sicherheitspolizei'nin (Güvenlik Polisi) başı Reinhard Heydrich'ten gelen emirler üzerine Gestapo (Gizli Devlet Polisi), 30 bin varlıklı Yahudi'yi tutukladı. Bu kişilere, ancak servetlerini ülkede bırakarak göç etmeleri koşuluyla serbest kalacakları bildirildi. Bir hafta içinde İçişleri Bakanı Herman Göring, Yahudilerin bir milyar mark tutarında tazminat ödemesi, halka açık parkları kullanmalarının yasaklanması gibi birçok baskıcı uygulama başlattı. Zarar gören işyerlerinin sahiplerine ödenecek sigorta bedellerine devlet el koydu. Kristal Gece'den sonra Nazilerin Yahudi kıyımı tırma-
nuşa geçti (Kaynak: *Ana Britannica*, Cilt 19, s.381).

katta üç oda vardı, bunların ikisi bahçeye, biri de sokağa bakıyordu. İkinci katta da, gene bunlara tekabül eden üç odaya ek olarak, girişteki büyük holün boyutlarında çok geniş bir mekân yer alıyordu. Bu mekân, yüksek kanatlı bir kapıyla balkona açılmaktaydı. Bu balkondan görünen panorama genellikle misafirlerine Napoli körfezini hatırlatacak ihtişamdaydı: Marmara Denizi iyi hava şartlarında 200 km. uzaklıkta görünen Marmara Adası'na kadar pırıl pırıl gözlerinin önünde uzanıyor, solda deniz feneri ile Fenerbahçe, bunun arkasında Adalar ve en arkada da tepeler üzerinde yükselen Uludağ görünüyordu. Sağda ise İstanbul'un batı banliyöleri ile Avrupa kıyısı vardı. Evin önünden geçen yolun karşı kenarında yaşlı ağaçları ve yıllar önce yanan küçük yapının yıkıntıları ile bira bahçesi, bira bahçesinin de altında Moda Koyu'nun dik yamaçlı kıyısı ayaklar altındaydı. Moda koyunun orta yerinde Moda Vapur İskeleyi binasını ve solda da ahşap deniz hamamı görülmüyordu.

Moda'daki bu evde, her ders yılının bitiminde yapılması gelenek haline gelen, son seminer toplantıları yapıldı. Bu toplantı, yenilip içilen şeylerin sırf çay, kahve, pastalar, tartlardan ibaret olmadığı küçük bir seminer şölenine dönüştü. Prof. Hirsch'e de kemanını eline alarak ya da piyanoda elinden geldiğince bir şeyler çalmak düşerdi. Seminere katılanlardan herhangi biri de eğlenceye Türkçe bir şarkıyla ya da küçük bir skeçle renk katarı. Hatta hoca ile çevirmenin arasında geçen sahneleri kabare havasında tekrarlayanlar bile çıkardı.

TÜRK VATANDAŞLIĞI

Prof. Ernst Hirsch, yurtdışında yaşayan bütün Yahudi mülteciler gibi, 27 Kasım 1941 tarihinde Alman vatandaşlığından çıkarıldı. Gerçi Prof. Philipp Schwartz, Londra'da bulunan ve 1940 yılından beri Başbakanlığını Eduard Bennessch'in yaptığı, sürgündeki Çek Hükümeti'nden, Türkiye'deki mülteci bilim insanları için Çek Pasaportları temin etmişti. Fakat gerek Türk Hükümeti'nin gerekse Çek sürgün hükümetini tanımayan diğer devletlerin bu pasaportu kabul edip etmeyecekleri şüpheliydi. Hirsch, bu pasaportu hiç kullanmadı.

1938 sonbaharında sona eren beş yıllık sözleşme süresini uzatmak için başvurduğu sırada, Türk vatandaşlığına geçmek istediğini de bildirmişti. Bazı Türk meslektaşlarının ve milletvekillerinin İslamiyeti kabul etmesi halinde, Türk vatandaşlığına kabul edilmesinin daha kolay ve çabuk sonuçlanacağına dair önerilerini reddetmişti. Bu arada 1943 yazı gelmiş, 1938'de uzatılan beş yıllık sözleşme süresi ekim ortasında sona eriyordu. Hükümetin talimatı üzerine İstanbul Üniversitesi rektörü, kendisine sözleşmesini eski şartlarıyla uzatmayı önerdi. Maaşının, 1938'den 1943 yılına kadar yükselmiş fiyatlar oranında arttırılması halinde, teklifi kabul edeceğini bildirdi. Bunun yanında, Türk meslektaşları da yetkili mercilerle görüşerek maaşının arttırılmasını sağlamaya çalıştılar. Derken, İstanbul Valiliği Baş Hukuk Müşaviri, onu vilayete görüşmek için davet etti.

Sözleşilen gün ve saatte, makam odasından içeri girdiğinde davet eden yetkilinin, fakülteden eski bir öğrencisi olduğunu gördü. Müşavir öğrencisi, eski devirdeki

Türk öğrencilerin âdeti olduğu gibi ceketinin eteğini öpmek istediye de ona mani oldu; sadece elini öpmesine izin verdi. Hocasını oraya çağırdığı için özür diledi; resmi bir bildiri yapması için bu gerekiyordu. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı talebi kabul edilmişti; ikametgâhının bağlı olduğu ilçenin nüfus idaresine başvurup, kaydını yaptırarak nüfus hüviyet cüzdanını alabilirdi. Başvurusunun üzerinden beş yıl geçmişti, artık talebinin kabul edilmesini beklemiyordu. Tam da pasaportsuz kaldığı ve sözleşmesinin yenilenip yenilenmeyeceğinin belirsiz olduğu bir zamanda durumunun beklenmedik bir şekilde değişmesine çok sevindi, Atatürk'ün şu ünlü cümlesi döküldü dudaklarından: "NE MUTLU TÜRKÜM DİYENE!"

21 Eylül 1943 tarihinde Kadıköy nüfus kütüğüne kayıt oldu. Kendisine verilen nüfus cüzdanında, ismi Türkçe okunuşuyla 'ERNEST HİRŞ' yazıyordu.

Türk vatandaşı olduğunda, 41 yaşındaydı; şimdi askerlik konusu ortaya çıkmıştı. Kadıköy Askerlik Şubesi'ne başvurduğunda, Almanya'da iken hangi rütbeyle askerlik yaptığı soruldu.

Birinci Dünya savaşının bitişinden, 1934 yılına gelinceye kadar, Almanya'da genel askerlik yükümlülüğü yoktu. 1934 yılından yükümlülük getirildiği tarihten önce Almanya'dan ayrılmış, Türkiye'ye gelmişti. Bunun üzerine, askerlik hanesine 'acemi' olarak 'yedek' kaydı düşüldü. O tarihten sonra, 45 yaşına gelinceye kadar her yıl Kadıköy Askerlik Şubesi'ne giderek askerlik yoklamasını yaptırdı. Prof. Hirş, ölünceye kadar Türk vatandaşlığını muhafaza etti, Almanya'ya döndükten sonra da Türk Konsolosluğuna kayıtlı kaldı.

MODA'YA GELEN KÖTÜ HABER: 'TOPLAMA KAMPLARINDA KATLİAM'

1 Eylül 1939'da Alman Ordularının Polonya'yı işgal etmesi nedeniyle İkinci Dünya Savaşı başladı. Türkiye bu savaşın dışında kalacağını ilan etti.

23 Ekim 1941'de, Alman işgali altında bulunan ülkelerden (Polonya, Avusturya, Hollanda, Çekoslovakya vd.) göç yasaklandı ve bu ülkelerde yaşayan Yahudilerin, trenlere doldurulup Toplama Kamplarına gönderilmelerine başlandı. Avrupa'nın her yerinden Polonya ve diğer ülkelerdeki Toplama Kamplarına gönderilenler, sonradan gelenlere yer açılması için, bir zaman zarfında planlı olarak öldürüldüler.

Türkiye'de bulunan bazı profesörler veya yakınları, gönderildikleri Toplama Kamplarından, Türk hükümeti tarafından kurtarılaraq Türkiye'ye getirildiler. Bunun yanında bazı profesörlerin yakınları, Toplama Kamplarına götürülerek orada öldürüldüler. Modayı mesken tutan bazı mülteci profesörler de yakınlarını toplama kamplarında kaybettiler. Bunlardan biri de artık bir Türk vatandaşı olan, Prof. Ernest Hirş oldu. Babasının ölümünden sonra yalnız kalan annesini, Türk Hükümeti'nin yardımıyla Nazilerin elinden kurtarıp Türkiye'ye getirebilmişti. Ama kız kardeşi Anni, Birinci Dünya Savaşında ağır yaralanmış olan kocası Hans ve sekiz yaşındaki oğulları Peter, Almanya'da kalmışlardı. Uzun bir süre sonra onlardan bir

haber alabildiler. 15 Haziran 1944'te, Çekoslovakya'daki Theresienstadt (Çekçe Terzin) Toplama Kampından, arka arkaya postaya verilmiş üç kart, Moda'ya ulaştı.

Theresienstadt, 9 Ekim 1943

1

Sevgili Anneciğim,

Doğum günü için yolladığın kartı büyük bir memnuniyetle aldık. Sana haber ulaştırabildiğimiz için ne kadar mutlu olduğumuzu bilemezsin. Petercik ve ben uzun süreden beri hastaydık. Şimdi, Tanrıya şükürler olsun iyiyiz, Kardeşim Klare'yi uzun bir zamandır görmedim; herhalde sana bizzat yazacaktır. Ne yazık ki Hetta hala Ocak ayında burada öldü. Kocam hâlâ çalışıyor. Ümit ederim ki, yakında daha hafif bir işe kavuşur.

Yürekten selamlar ve öpücükler.

Senin Anni

Theresienstadt, 7 Şubat 1944

2

Sevgili Anneciğim,

Gönderdiğin paketi aldığımızı teyid eden makbuzun ve mektubumuzun bu arada eline geçtiğini ümit ediyorum. Yolladıklarınla bize birçok güzel gün bahsettin; onların bizler için ne ifade ettiğini bir bilsen. Ümit ederim ki hepiniz iyisiniz. Kuzenim Rosalcık'ı ve kardeşi Albert'i maalesef kaybettik. Bu cesur insanlara huzur temenni ediyoruz. Bu sıralar sıhhat bakımından iyiyiz. Şimdi büroda çalışıyorum. Peter yuvadan memnun. Orada çocuklarla birlikte; oyun ve uyku için yeteri kadar yeri de var. Bir şeylerimiz olduğunda yemeğimizi ısıtmak veya pişirmek imkânına sahibiz. Kuzinim Martha'ya hepimizden yürekten selâmlar. Sağlıklı kal sevgili anneciğim ve bize sık sık yaz. Son kartın 27 Kasım 1943 tarihliydi.

Anni'den selamlar ve öpücükler.

Theresienstadt, 1 Nisan 1944

3

Sevgili kardeşim Ernst, üçümüz de iyiyiz. Senin de iyi olduğunu tahmin ederim. Senden mektup gelmiş olmasına rağmen özlemim çok büyük. Ancak hoşnutsuz da olmak istemem. Büyük özlemle beklenen selamların için teşekkürler. Bize düzenli olarak selamlarını yollamanın senin için mümkün olduğunu ümit ederim. Bize mektup geldiğinde Peterciğin mutlu çocuk yüzünü görmelisin. Kısa süre sonra sekizine basacak. Peter, sen ve Hans gibi ince uzun; okuma hususunda da sizler gibi olmasını temenni ederim. Hemen ve sık sık yaz, üçünüzün nasıl olduğunu bildir ve kuzerim Martha'ya selamlarımı söyle, şimdi pişirecek biraz bir şeylerimiz var. Selam ederim ve öperim. Sizlerden sağlık haberlerinizi ne kadar büyük bir özlemle beklediğimi unutma!

Senin Anni

Sonunda bu hikâye Ausschwitz'de noktalandı.

TÜRK VATANDAŞI OLMAK O KADAR KOLAY DEĞİL

Prof. Ernst Hirsch, Türk nüfus cüzdanında yazılı adıyla Ernest Hirsch, Türk vatandaşı olmuştur olmasına ama Alman profesörlere, Türk meslektaşlarından 4-5 kat fazla ödenen ücretinden olmuştur. Artık kendisine iş sözleşmesine göre bir ücret değil, üniversite çalışanı bir devlet memuru olarak maaş ödenecekti. O günkü mevzuata göre maaşı, Almanya'da olsun, Türkiye'de olsun asistan, doçent veya profesör olarak çalıştığı yıllar kıdeme sayılmadan; doktoralı, iki dil bilen bir asistanın maaşı kadar olacaktı. Geçimini sağlamak için, üniversite çalışmasının yanında, ek iş olarak avukatlık yapmaya karar verdi. Bunun için de Almanya'daki üniversitede okumamış olduğu, adli tıp ve sosyoloji dersleri için, fark sınavını vermesi gerekti. Prof. Saim Ali Dilemre'den adli tıp, Prof. Gerhard Kessler'den de sosyoloji dersleri alıp fark sınavlarını verdikten sonradır ki 2 Mart 1945'te avukatlık ruhsatını alabildi. Önce İstanbul Barosu'na, sonra da Ankara Barosu'na kayıt oldu.

Prof. Hirsch, Türk vatandaşlığına geçtiğini öğrenen Ankara Hukuk Fakültesi dekanı Prof. Esat Arsebük'ten, 1943 Ekim başında bir mektup aldı. Prof. Arsebük mektubunda, hem Türk vatandaşlığına alındığından dolayı onu kutlayarak hem de Fakültenin bütçesinde yabancı uzmanlar için bir ödeneğin bulunmaması nedeniyle kendisinden yararlanılamadığını, şimdi bu imkânın doğduğunu; ayrıca Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in adına onu Ankara'ya davet etti.

Atatürk tarafından, 5 Kasım 1925'te geleceğin hâkim ve savcılarını yetiştirmek maksadıyla kurulan Meslek Yüksek Okulu'nun adı, sonraları bütçe kanunlarında Hukuk Fakültesi olarak anılmaya başladı. 1940'ta Adalet Bakanlığı'ndan alınıp Milli

Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Hirş, kendisini maddi bakımdan rahatlatacak bu teklifi kabul etti ve 1943 Kasım ayı ortalarında Ankara'daki görevine başladı.

Hirş'in, ailesiyle Ankara'ya taşınması gerek ev bulmanın zorluğu gerekse Türk vatandaşlığına geçmesiyle azalan geliri nedeniyle mümkün değildi. Ankara'da kaldığı sürede, ya Ankara Hukuk Fakültesi'nin Cebeci'deki Öğrenci Yurdunda ya da Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın (CSO) şefi, Alman Prof. Ernst Praetorius'un evinde pansiyoner olarak kaldı.. Bunlar "Peki biz ne olacağız?" sorusuyla başlayan, ardından bazı sağlık sorunlarının da başladığı karısıyla arasındaki ilişkilerin de bozulmaya başlamasına sebep oldu.

MODA'NIN YENİ BİR ÇOCUĞU DOĞDU: 'ENVER TANDOĞAN HİRŞ'

Prof. Hirş, 1944 Yazı'nın Temmuz ve Ağustos aylarını, Moda'da, üç hanımın, karısı, annesi ve Bayan Rosenberg'in yanında geçirdi. Bu arada, İkinci Dünya Savaşı bitmek üzeredir. Türkiye, Müttefiklerin yanında savaşa girme kararı verdi, Almanya'ya karşı savaş ilân etti. 2 Ağustos 1944'te, Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkilerin de kesildiği resmi olarak açıklandı. Almanya'da ve Almanya'nın işgali altındaki ülkelerde bulunan Türk diplomatları, Türkiye'deki Alman diplomatları ile mübadeleye tâbi tutularak, Türkiye'ye getirildiler. Türkiye'nin bu ülkelerle hatta tarafsız ülke olan İsviçre ile bile haberleşme kanalları kapandı.

Bu sıkıntılı günlerin birinde, 19 Ağustos 1945'te, Moda'dan Ankara'ya güzel bir haber ulaştı: "Bir oğlun oldu." Oğlu da, kendisi gibi, Türk vatandaşı olarak, Kadıköy Nüfus Dairesi'ne "Enver Tandoğan Hirş" kaydedildi. Hirş, oğluna bu adı vermesini şöyle anlatır:

"Enver adı, bana daha çocukluğumdan âşinâydı, çünkü Enver Paşa, 1910 ve 1920 yılları arasında Almanya'da da herkesin adını duyduğu ünlü bir çağdaş tarihi bir kişiydi. Bu arada, Enver sözcüğünün anlamını da öğrenmiştim. Enver, Arapça Nur sözcüğünün süperlatifiydi ve 'aydınlanmış' demekti. Tandoğan ise, yeni bir Öz Türkçe isimdi. 'Şafak vakti doğan' anlamına geliyordu. Almanca bir küçük ismi aklıma bile getirmemişim, çünkü o tarihlerde Hitler Rayh'ı birkaç ay önce teslim olduğu ve bazı meslektaşlarım derhal Almanya'ya dönmeyi tartıştıkları halde, ben bu ihtimali kiç aklıma getirmiyordum ve Türkiye'de kalmaya kararlıydım. O Türkiye ki hükümeti kısa bir süre önce beni vatandaşlığa kabul etmiş ve Ankara'da kişiliğimi geliştirme şansını tanımıştı. Enver'in daha sonra ne olacağını o sıralarda, 1945 Ağustos'unda, hiç düşünmüyordum bile. Evde Almanca öğreniyordu, sokakta da komşu çocuklarından Türkçe. Sonuç olarak 1951'de Türk İlkokulunun birinci sınıfına girdiğinde hiç zorluk çekmedi." ⁴

4 Hirsch, Ernst E., Anılarım, Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi, Çeviri: Fatma Suphi, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Temmuz 2000, s.348
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

ALMANYA'DA BİR TÜRK PROFESÖRÜ

Ord. Prof. Dr. Ernest Hırş, kesin olarak Türkiye'de kalmaya kararlıydı. 1948 yılı yazında Münih Üniversitesi'nde, konuk profesörlük yapması için bir davet aldı. Fakülte'deki meslektaşları, Ankara Üniversitesi Rektörü ve Milli Eğitim Bakanı bu daveti kabul etmesi yönünde öneride bulundular. Hırş, cebinde Türk diplomatik pasaportuyla, bir bakıma resmi görevli gibi seyahat etti. Bu pasaport, savaş sonrasının henüz devam etmekte olan zor seyahat şartlarında, ona büyük bir kolaylık sağladı. Münih Üniversitesi'ndeki meslektaşları tarafından pek hoş şekilde karşılanmadığı gibi, 25 Ekim 1948 günü ilk konferansını vereceği dershanede çok az öğrenci vardı. Onların da bir kısmı salondan çıkıp gittiler. Bir saat sonra konferansı yarıda kesip dışarıya çıkmaya hazırlanırken, bir kız öğrenci yanına gelerek, "Türkiye'de bir profesör olduğunu anladığını ama uzmanlık dalının hangisi olduğunu çıkaramadığını, biyolog mu, yoksa fizikçi mi? olduğunu" sordu. Hırş ise "Hukukçu olduğunu, biraz önce dinlediklerinin, Türkiye'de verdiği hukuk sosyolojisi dersinin özetinin olduğunu" söylediğinde, genç kız "Ne mutlu o Türk öğrencilere!" dedi. Hırş, fazla kalmadan oradan ayrıldı ve Türkiye'ye döndü. Türkiye'ye döndükten sonra Münih Üniversitesi Rektörü'nden bir özür mektubu aldı.

1949 yılı yaz tatilinde, Frankfurt Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin daveti üzerine, konuk profesör olarak beş hafta ders verdi ve geri döndü.

1950 yılı yazında, Batı Berlin'de 1948 yılında, Türkiye'den geri dönen Alman Profesörlerin (Ernst Reuter ve diğerleri) kurdukları 'Freie Universitaet Berlin'in (Berlin Hür Üniversitesi) çağrısını kabul ederek, Hukuk Fakültesi'nde bir sömestir boyunca konuk profesör olarak ders verdi. Berlin'de bulunduğu sırada, yeni kurulan Üniversitenin Hukuk Fakültesinin perişan durumunu, Sovyet işgalindeki Doğu Almanya'dan Batı Berlin'e kaçmış öğrencilere, yeterli sayıda profesör bulunmadığı için hukuk derslerini avukatların verdiğini gördü. Türkiye'den geri döndükten sonra, Berlin Belediye Başkanı olan Prof. Ernst Reuter ona şunları söyledi:

"İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin kuruluşunda ön safta yer aldınız ve bu üniversitelerin gelişmesinde sizin de hizmetiniz var. Bu yirmi yılda kazandığınız tecrübelerinizin meyvalarını yeni Berlin Üniversitesi'nin inşasında da ortaya koymanız mümkün değil mi? Bize çok değil, üç yıl yardım etseniz, köşeyi döneriz. Türkiye'deki yetkili şahsiyetlerin de, müracaat ettiğiniz takdirde, size gerekli izni vereceklerinden eminim".

Hırş, Türkiye'ye geri döndüğünde ailenin içinde bulunduğu durumun iç açıcı olmadığını gördü. Karısının durumu gittikçe kötüleşmişti; onu bir psikiyatri kliniğine yatırdılar. 1951 yılı sonbaharında altı yaşına basan Enver Tandoğan, Kadıköy'deki Moda İlkokulu'na yazılmıştı. Enver'e, 80 yaşındaki babaannesi Caecilie ve bakıcı bir kadın bakıyordu. Enver'e bir anne, kendisine de bir hayat arkadaşı bulmanın zamanı gelmişti. Son Berlin seyahatinde eline bu fırsatı geçirmişti.

Türkiye'deki (kendisinin hayata geçirdiği) 1946 Üniversiteler Kanunu'na göre, Türk profesörler resmi görevlerinden ayrılmaksızın bir ilâ üç yıl süreyle yabancı bir

üniversitede, kürsü yönetebilirler veya konuk profesör olarak ders verebilirlerdi. Hirş, 1952 yılının Ocak ve Şubat aylarında Berlin Hür Üniversitesi'nde konuk profesör olarak ders vermek üzere izin almıştı. Oradan, Ankara Hukuk Fakültesi'ne başvurarak, aynı üniversitede, üç yıl ders vermek üzere ücretsiz izinli sayılmasını istedi. Bu isteği üst makamlara iletilmeden reddedildi.. İlk müracaatının, kanunsuz olarak işlem gördüğünü belirten ikinci müracaatı da reddedildi.

Hirş, Ankara Hukuk Fakültesi'nin iki red kararını eklediği bir yazıyla Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ordinaryüs profesörlükten istifasının kabul edilmesini ve bir Türk vatandaşı olarak geçerli yasa hükümleri uyarınca, Türkiye dışında, Berlin Hür Üniversitesi'nde kürsü yönetme ve ders verme izni verilmesini istedi. Başvurusunun üzerinden dokuz ay geçtikten sonra, istifasının kabul edilmediğine, Berlin'deki görevi geçici olarak kabul edebileceğine dair Bakanlar Kurulu kararı, 25 Temmuz 1953 tarihli Resmi Gazete'de yayınlandı.

Geç gelen bu karardan önce, kötüleşen karısını, bir kliniğin kapalı bölümüne yatırmış, boşanma için başvurduğu yetkili mahkeme boşanma kararını vermişti. 10 Temmuz 1953 tarihinde de, Berlin'de üçüncü evliliğini yapmıştı. Birkaç gün sonra da Berlin Hür Üniversitesi'nin profesörleri onu Üniversitesi'nin Rektörlüğü'ne seçmişlerdi. Hirş, bu göreve ikinci defa seçilerek, 1955 yılına kadar sürdürdü.

Hirş (19 Mart 1985'te, ölünceye kadar), oğlu Enver Tandoğan Hirş ve Berlin'de evlendiği üçüncü karısı, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak kaldılar.

Ord. Prof. Dr. Ernest Hirş, Almanya'da yaşayan bir Türk vatandaşı olarak Türkiye'nin her sorunuyla ilgilendi. Bunlardan biri de Kıbrıs sorunudur. Öğrencisi Prof. Dr. Zafer Gören'e gönderdiği, 10.9.1974 tarihli mektupta şunları yazmaktadır:

"Azizim, Zafer Hanım,

Bundan birkaç gün önce Sayın Ecevit'in hususî sefiri sıfatıyla Prof. Muammer Aksoy eski hocasını şereflendirdi. Muammer Bey'in ağzından, Sayın Ecevit, saygılarını bana sunarak Muammer Bey'e biraz yardım etmemi rica etti. Muammer Bey, Kıbrıs hakkındaki Türk tezini müdafaa etmek maksadıyla, Almanca olarak bir broşürü kaleme almakla meşguldü. Tabiidir ki yardım ettim, hatta bir 'Geleitwort' (Önsöz) yazdım..."⁵

Hirş, Prof. Zafer Gören'e gönderdiği 23.1.1976 tarihli mektubunda şunu yazmış:

"...Hollandalı Profesör Alkeman'ın geçenlerde yazdığı gibi "Profesör Hirsch est plus Turqueles Turcs" (Profesör Hirsch, Türkten daha fazla Türktür)..."⁶

5 Gören, Zafer (Yayıma Sunan), Prof. Ernst E. Hirsch'ten Mektuplar, Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir 1998, s.34

6 A.g.e., s.58

İstanbul Üniversitesi Senatosu tarafından verilen "Onursal Doktora" diplomasında, şunlar yazılıdır:

"...haiz olduğu ahlâki faziletler yanında, ilmin terakki ve inkişafına hizmet etmiş olan Ord. Prof. Dr. Ernest E. Hirsch'e ilmi şan ve şerefine yükseltilmesi maksadıyla, İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun 26 Mayıs 1978 tarihinde verdiği karar gereğince, ... İstanbul Üniversitesi Fahri Hukuk Doktorluğu, 'doctor honoris causa' payesi tevcih olunmuştur." ⁷

II

FRITZ NEUMARK: MALİYE PROFESÖRÜ - İKTİSAT FAKÜLTESİ KURUCUSU

"Şehrin Asya tarafındaki, o zamanlar kendine has bir çekiciliği olan, Marmara Denizi ile kentin Avrupa'daki kısımlarının büyüleyici manzarası seyredilebilen ve henüz bir köy görünümünde olan Kadıköy'de oturuyorduk." ⁸

BOĞAZİÇİ'NE SİĞİNMAK

Hitler'in iktidara geldikten sonra çıkarılan yasalar arasında önceden de değindiğimiz gibi 7 Nisan 1933 tarihli 'Devlet Memuriyetinin Yeniden Düzenlenmesine Dair Kanun' da bulunuyordu. Bu kanuna dayanarak üniversitelerden ilk çıkarılacak profesörler arasında Fritz Neumark'ın ismi de bulunuyordu. Çünkü Yahudi bir anne-babanın oğlu olarak dünyaya gelmişti. Prof. Neumark, Frankfurt Üniversitesi'nden çıkarılınca eski bir öğrencisinin aracılığıyla, bir tuz toptancısının seyyar satıcısı olarak çalışmaya başladı. Prof. Neumark'ın karısı Erica (kızlık soyadı: Sievers), Yahudi değildi. Nasyonal Sosyalistler, yerlerini korumak, memuriyetten atıldıktan sonra tekrar dönmek ve hatta ülkede kalmak isteyen herkese 'âri ırktan' olmayan karı veya kocalarından boşanmaları şartını getirmişlerdi. Prof. Neumark'ın karısı, ayrılmayı kabul etmedi. Böylece karı-kocaya, yurt dışına göç etmek zorunlu hale geldi. Prof. Philipp Schwartz'ın girişimi ile Zürih'te kurulan, daha sonra merkezi Londra'ya taşınan 'Notgemeinschaft' (Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yar-

⁷ Hirsch, s.391

⁸ Neumark, Fritz, Boğaziçine Sığınanlar, Türkiye'ye iltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları, 1933-1953, Çeviren: Şefik Alp Bahadır, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3062, İktisat Fakültesi Yayın No: 491, Maliye Enstitüsü Yayın No: 66, İstanbul 1982, s.44

dımlaşma Derneği) ile ilişki kuruldu. Prof. Neumark ve karısı Erica, kızları Veronica ve oğulları Mathias ile birlikte, göç denilen sonu belirsiz bir yola çıktılar.

Prof. Neumark, Cenova'dan bindikleri gemiyle geldikleri İstanbul'u, sisli bir sonbahar sabahı ilk kez gördüğünde, bu şehirde yirmi yıldan fazla kalacağını, Almanya'ya geri döndükten sonra da sık sık geleceğini hiç düşünemezdi. 1933 Ekim ayı ortasında mülteci olarak geldikleri, Türkiye Cumhuriyeti, henüz onuncu yılını doldurmuştu. Prof. Neumark ailesi de tıpkı Prof. Hirsch ve diğer mülteci profesörler gibi, Cumhuriyetin onuncu kuruluş yıl dönümü kutlamalarına katılma imkânı buldular. Türk Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüşdü Aras'ın, Rus Mareşal Kliment Woroschilow'un başkanlığındaki Rus heyeti onuruna Dolmabahçe Sarayı'nda verdiği resmî kabule de davetli olarak katıldılar. Prof. Neumark'da aynı Prof. Hirsch gibi, Dolmabahçe Sarayı'nın ihtişamına, iç döşemelerine, Boğaz'a bakış açısına, altın tabak ve sofrta takımlarıyla ikram edilen Türk yemeklerine hayran kaldı.

Neumark'lar, İstanbul Üniversitesi'nde (daha sonraları Hukuk Fakültesi'nden ayrı bir İktisat Fakültesi'nin kurucuları olacak) görevli mülteci İktisat Profesörleri Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Alfred Isaac ve sonraları Josef Dobretsberger ile Mühürdar Caddesi üzerinde ev tuttular. Bu onların kişisel ve bilimsel ilişkilerinin kolaylaşmasını sağlıyordu.

Mülteci profesörlerin, on seneden fazla bir süre oturdukları Moda'daki ilk evleri, Marmara Denizi'ne birkaç metre uzaklıktaydı. Evden bakıldığında, Avrupa Yakası'nın büyük kısmını, özellikle Sarayburnu'nu ve Osmanlı Padişahları'nın uzun süre kullandıkları Topkapı Sarayı'nı görüyorlardı. Yine Sarayburnu'nun üzerinden, eski Adliye Binası da görünüyordu. Ne yazık ki Moda'ya geldikleri ilk yıl içinde, bir gece, Adliye Binası'nın tamamen yandığını gördüler.

O yıllarda, İstanbul'da, özellikle Moda'da (halen de öyledir) çok az yeni bina yapıldı. Bu nedenle kiralar yüksekti. İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, her yerde olduğu gibi, kiralar, enflasyonun baskısı altında daha da yükseldi. Türk Lirası'nın düşmesine karşın, mülteci profesörlerin sözleşmelerinde yazılı ücretlerde bir değişiklik olmamıştı. Bu nedenle, ev sahipleri, devamlı kira artırım taleplerinde bulunuyorlardı. Neumark'ın ev sahibi, tamirat benzeri masraflar için para isteyince, itiraz etti. Bunun üzerine ev sahibi, hakkında mahkemede dava açtı. Neumark, Kadıköy'de oturan eski öğrencisi bir kadın avukattan davayı takip etmesini istediğinde, ağlayarak bu görevi kendisine vermemesi için yalvarmaya başladı. Bu davranışının nedeni ise onu, vekil tayin edeceğini tahmin eden ev sahibi kadın, davayı üstlenmesi halinde, istikbalini mahvedeceğini söyleyerek tehdit etmiş. Meğer ev sahibi kadının kocası, Ankara'da Yargıtay hâkimlerinden biriymiş; kadın o güne kadar açtığı davaların hiçbirini kaybetmediğini söyler durmuş. Neyse ki bu tehditleri umursamayan Avukat Hayri Dalman davayı üstlendi, bu sayede ev sahibi kadın ilk kez açtığı davalardan birini kaybetti.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA MODA

“Tehlike vardır, büyümektedir. Avrupa semaları üzerinde kara bulutlar hergün daha ziyade yoğunlaşmaktadır. Benim değerlerime göre, dört beş seneye varmayacak, Almanya ile İtalya (1 Mart 1941’de, Bulgaristan’da bu birliğe katıldı. Macar, Romen ve Fin askerleri de Alman ordusunun yanında savaştılar, y.n.)birleşip başımıza İkinci Dünya Savaşı felaketini çıkaracaklardır.”

Atatürk bu sözleri İngiliz Büyükelçisi’ne Temmuz 1936’da söylemişti.

İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı tarih, Eylül 1939.⁹

Savaşın başlamasından sonra, İstanbul’un üzerinden savaş uçakları uçmaya başlar. Önce deneme mahiyetinde, daha sonra da gerçek hava alarmları verilmeye, Şehirde karartmalar yapılmaya başlanır. Gerçi halka, bu arada Moda’dakilere de, böyle bir durumda nasıl davranacaklarına dair talimatlar verilmiştir. Neumark’lar gibi, Moda’nın deniz kenarında oturan Hirsch, Icaac, Rüstow ve diğer mülteci profesörler aileleriyle birlikte, evlerinden çıkarak birkaç metre ötedeki sahile giderek, alarmın geçmesini beklerler. Ayrıca, ciddi bir durumun meydana gelmesi ihtimaline karşı, içinde önemli eşyalarının, giyecek yiyecek maddelerinin bulunduğu bir valizi de hazır tutarlardı.

Prof. Fritz Neumark, 1940 yılında Alman vatandaşlığından çıkartıldı. Almanya’da kalan mallarına el konuldu. Aynı yıl içinde, annesi Antonie Neumark ve kızkardeşi Else Weinberg, kocası Emanuel ve kızı Marga, Almanya’dan kaçarak Moda’ya, Neumark’ların yanına geldiler. Yahudi asıllı eniştesi Emanuel Weinberg’in dükkânı, 9 Kasım 1938 günü ‘Kristallnacht’ (Kristal Gece) olaylarında yakılmıştı.

1 Mart 1941’de Bulgaristan, Almanya’nın yanında savaşa katılınca Alman orduları Trakya sınırına kadar geldiler. Bu durum özellikle Yahudi Alman profesörler arasında korkuya neden oldu. Bazı mülteci profesörler evlerini kapatarak Anadolu içlerine kaçmak düşüncesiyle, Moda’da oturan meslektaşlarının yanına taşındılar. Alman Orduları Bulgaristan’a girerken Hitler, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye bir güvence mektubu göndererek, “Her türlü anlaşmazlığı önlemek için, Alman Ordularına, Türk sınırına 30 kilometreden fazla yaklaşmamaları emrini verdiğini” bildirdi.

Aynı tarihlerde, bir rastlantı eseri olarak, Alman profesörlerin buluşma yeri haline gelen Beyoğlu’ndaki Karon Kitapevi’nin karşı sırasında açılan, Nazi yanlısı kitapevinde Alman Başkomutanlığı’nın istila olunacak ülkeler için önceden bastırdığı yayınlar serisinden ‘Alman Askerleri İçin Türkiye Kılavuzu’ adlı bir kitap satılmaya başlandı. İstanbul’daki Alman Başkonsolosluğu’nun bir ataşesi bunu görünce der-

9 Ülkümen, Selahattin, Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışişleri, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. (1993), s.30

hal kitapçıdan bütün kitapları satın aldı. Kitapta yazılan bir cümle çok dikkat çekicidir. "Hitler'in gizli emrine göre, Türkiye 10 Nisan 1941 sabahı işgal edilmeye başlanacaktı..."¹⁰

Almanların Yunanistan'ı işgal etmesi üzerine, Türk Hükümeti de bazı tedbirler almaya başladı. İstanbul müzelerindeki eski eserler, hazineler Anadolu'ya taşındı. Bunların bir kısmı Konya'ya götürülerek toprak altına gömüldü. Okullar erken tatile sokuldu. Gaz maskeleri dağıtıldı. Sivil Türk vatandaşlarına ve yaşı büyük öğrencilere askeri talim ve tatbikatlar dahi yaptırıldı. Durumu iyi olan bazı Türk aileleri bile geçici olarak İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'daki şehirlere yerleştiler.

1941 Mayıs'ında, Ankara'daki Alman Büyükelçiliği ve İstanbul'daki Alman Başkonsolosluğu tarafından, Alman pasaportu sahibi bütün Alman profesörlerden Almanya'ya dönmeleri istendi.

25 Kasım 1941'de, Almanya dışında mülteci olarak bulunan bütün Yahudiler, Alman vatandaşlığından çıkartıldılar ve Almanya'da bulunan para ve mallarına el konuldu. Bu arada Türkiye'de mülteci olarak bulunan Alman profesörler de vatandaşlıktan çıkarıldı ve Almanya'daki mallarına el konuldu.

KADIKÖY ÇARŞISINDAN DOMUZ ETİ ALAN YAHUDİ ALMAN PROFESÖR

Bilindiği üzere, Müslümanlıkta olduğu gibi, Yahudilikte de domuz eti yemek yasaklanmıştır. Prof. Fritz Neumark'ın babası da annesi de Yahudi asıllı ailelerin çocuklarıymış ve her ikisi de Yahudiliğin liberal eğilimine sahip oldukları için çocuklarını da öyle yetiştirmişler. Neumark ailesi, Türkiye'de bulundukları sürede, bu liberal yaşantılarını sürdürdüler.

Kadıköy Çarşısı'nda yaban domuzu eti satan bir Ermeni kasap vardı. Her ne kadar Kadıköy'ün Müslüman ahalisi domuz eti yemese de Moda'da oturan yabancı uyruklular, Rumlar, Levantenler gibi Müslüman olmayanlar Ermeni kasabın müşterileriydi. Prof. Neumark'ta, domuz eti satışları iyi giden bu kasabın müşterisiydi. Ermeni kasap bir gün, Prof. Neumark'a gelerek bir ricada bulundu. Savaş sırasında ortaya çıkan yüksek fiyat artışları karşısında - ki yaban domuzu fiyatları da artmıştı - bütün bir domuz alacak kadar sermayesi kalmamıştı. Eğer ona gerekli olan 50 Lirayı - o günkü kurla 1TL=2 DM, yani yaklaşık 100 Mark- verecek olursa sıkıntısı sona erecekti ve bu borcunu domuz eti ile ödeyecekti. Prof. Neumark, ona 100 Lira verdi, Ermeni kasapta, bu borcu, Neumark'lara, yıllar boyu yaban domuzu eti getirerek ödedi.

MODA'NIN YAHUDİ PROFESÖRÜNE "ARYAN" MESLEKTAŞIN ZİYARETİ

Kitabın 'Sunuş'unda ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, mülteci profesörlerin Moda'yı mesken tutmalarının nedenlerinden biri de Alman diplomatik temsilciliklerinin ve Nazi ajanlarının kontrolünden uzak durmak olmuştur. Neumark'a, Moda'daki evinde yapılacak bir nezaket ziyaretinin bile tedirginlik yarattığını görürüz.

Yahudi olmadığı ve göç zorunluluğu olmadığı halde, insani ve politik açıdan, karısı ve çocuklarıyla birlikte Almanya'yı terk edip mülteci olarak Türkiye'ye gelen Prof. Hans Wilbrandt'ın (bkz. Üçüncü Bölüm, Biyografiler), babası Robert Wilbrandt'ın 1944 yılında İstanbul Üniversitesi'nde 'Sosyalizm ve Marx' başlıklı bir konferans vermesi, Neumark'ın desteği ile gerçekleşir. Nazi Almanyası'ndan gelen misafirlerin çok sıkı bir şekilde izlendiği bilinmektedir. Neumark, Hans Wilbrandt'a, babasının, kendisini ziyaret etmemesini anlayışla karşılayacağını söyler. Buna rağmen, Robert Wilbrandt, Neumark'ı Moda'daki evinde ziyaret eder ve ziyaret sırasında Neumark'a şunları söyler: "Hans'a, sizinle ilişkiye geçmememin daha iyi olacağını söylediğinizi biliyorum. Fakat konferans için davet edilmeme katkıda bulunan sizi ziyaret etmemek, bana çok bayağı gelecekti."¹¹

MODA'DA, NEUMARK- MİHRİ BELLİ- ZEKERİYA SABIHA SERTEL İLİŞKİLERİ

Prof. Neumark'ın, Türk mahkemeleriyle ilk teması bir askeri mahkemede olur. O sıralarda tüm ülkede sıkıyönetim vardır. Böyle bir mahkemeye çağrılmasının sebebi şudur: Şavaşın başlamasından kısa bir süre sonra, yeni bir asistanı olacak uygun birisini aramaktadır. Meslektaşı Prof. Hâzım Âtîf Kuyucak'ın tavsiye mektubuyla genç bir iktisatçı kendisine başvurur. Bu genç, Mihri Belli'dir. Mihri Belli asistanlığa alınır. Günün birinde, Mihri Belli'nin komünist propagandası yapmasından dolayı tutuklandığı öğrenilir. Mihri Belli, Prof. Neumark'ı şahit olarak göstermiştir, bu yüzden mahkeme tarafından ifade vermeye çağrılır.

Neumark, Belli'nin komünist taraftarı olduğundan şüphelenmediğini, aksine onu gerçek bir demokrat olarak tanıdığını ve meslektaşı Hâzım Âtîf Kuyucak tarafından tavsiye edildiğini ifadesinde belirtir. Belli duruşma sonunda kısa bir hapis cezasına çarptırılır. Tahliye olduktan sonra, Neumark'ı Moda'daki evinde ziyaret eder. Birlikte Zekeriya ve Sabiha Sertel'lerin Moda'daki evlerine¹² ziyarete giderler.

Mihri Belli, bu konuda anılarında şunları yazar:

¹¹ Neumark, s.117

¹² Zekeriya ve Sabiha Sertel, Tan Gazetesi'nin sahipleri olan gazeteci yazarlar. O günlerde, Moda'daki Mano Palas'ın yanında, sonradan Lozan Kulübü olarak kullanılan, Prof. Ernst Egli'nin yaptığı 'Zekeriya Sertel' evi olarak anılan, iki katlı villa. Burası yıkılıp, yerine apartman yapıldı. Şimdi Yapı Kredi Bankası Moda Şubesi'nin bulunduğu yerde açılan kulüp, günümüzde, Lütfü Bey Sokakta Yeni Lozan Kulübü olarak faaliyet göstermektedir.

"Başvuru için fakülteye gittiğimde rastlantı olarak ilk karşıma çıkan kişi profesör Fritz Neumark oldu. Profesörler odasında yalnız ikimiz vardık. Oturduk, konuştuk. Fransızca konuşuyorduk. Neumark'ın ana dili Almancaydı, ama derslerini Fransızca veriyordu. O yıllarda Türkiye'de başta gelen yabancı dil idi Fransızca. Kısa bir görüşmeden sonra anlaştık. Ayrılırken bana, "Benim asistanım olacaksınız. Bürokratik sorunları ben hallederim, sizin ayrıca başvurmanıza gerek yok." dedi. Hemen ertesi gün birlikte çalışmaya başlayacaktık.

Böylece yirmi otuz dakikalık bir görüşme sonucu İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yüksek İktisat ve Maliye kürsüsünün asistanı olmuştum. Yaz tatilindeydik. Neumark evinde çalışıyordu. O sıra gelir vergisi önerisini hazırlamaktaydı. Ertesi gün Mühürdar'daki evine gittim. Fransızca olarak kaleme aldığı gelir vergisi önerisini Türkçeye çevirmektir işim. Fransızca metni Türkçeye çevirerek okuyordum. O da makinede yazıyordu.

... Günler geçtikçe profesör ile asistanı arasındaki iş bölümünün gerektirdiğinden daha yakın ilişkiler kuruldu aramızda... 1946 yılında biz İleri Gençlik Birliği davasından askeri mahkeme önünde yargılanırken, Neumark babama "beni savunma tanığı olarak göstereyim" demiş. Duruşma günü mahkeme salonuna girdiğinde mahkeme başkanı generali dimdik başını öne eğerek selamladı. Sonra biz sanıklara dönerek bizi de aynı şekilde selamladı. Aralarında öğrencilerinin de bulunduğu elli beş sarık sanki önceden sözleşmiş gibi selamına karşılık olarak rap diye ayağa kalktı. Mahkeme heyeti şaşırmişti.

... 1946 güzünde cezaevinden çıktıktan sonra Neumark'ı Kadıköy'deki evinde ziyaret ettim. Beni dostça karşıladı. Sansaryan Han'daki, askeri cezaevindeki koşulları merak ediyordu. Hem trajik hem komik yanlarını anlattım. Gerçekten ağlanacak durumlar olduğu gibi, kahkahalarla gülünecek durumlar da vardı. Aynı gün Zekeriya Sertel'lere gidecektim. Sertel'lerin Mareşal Çakmak ile birlikte İnsan Hakları Derneği'ni kurdukları günlerdi. Telefon ettiğimde Neumark'larda olduğumu öğrenince, "Profesör Neumark da buyurursa memnun oluruz" dedi. Sertel'lerin Moda'daki evine birlikte gittik. Evde Serteller'den başka Cami Baykurt ve sonraları kendisinden "Özdemir oğlumuz" diye çok söz edilecek olan şişman bir adam vardı. Bu şahıs Menderes'in yakınıydı. Mareşal Fevzi Çakmak muhalefete geçtiğinde onun çevresine sokulmuş ve bir ara Mareşal'ın sözcüsü durumuna gelmişti. Polisçe ele geçirilen ve içeriği açıklanan, Çakmak'a ve Aras'a ait mektuplarda, kendisinden 'Özdemir oğlumuz' diye söz ediliyordu. 'Özdemir oğlumuz' Mareşal'ın çevresine Milli Emniyet görevlisi olarak girdiğini, sonraları kendisi açıklamıştır.

... Neumark gibi bir ordinaryüs profesörün, yanına hapisten yeni çıkmış bir komünist sabıkalıyı alıp, sol muhalefetin organı sayılan bir gazetecinin sahibi olarak şimşekleri üzerine çekmekte olan bir kimsenin evine gitmesi o günlerde cesa-

ret işiydi. “Özdemir oğlumuz” hiç kuşkusuz bu ziyareti de ayrıntılı olarak ilgili mercilere bildirmiştir.¹³

MODA’YA ŞÜPHELİ BİR ZİYARET - KADIKÖY POSTANESİ - “GRAZ YOKTUR”

Prof. Neumark, 1947 yılında bir gün öğleden sonra eve geldiğinde eşini, bir genç bayanla oturur buldu. Genç kız, bu arada yeniden Graz’a (Avusturya) dönmüş bulunan İktisat Fakültesi’nden meslektaşı ve Moda’dan komşusu, Ord. Prof. Dr. Josef Dobretsberger’in bir mektubuyla tavsiye edilmişti. Ankara’daki henüz açılmış bulunan Avusturya Büyükelçiliği’ne sekreter olarak gitmek üzereydi. Yabancı temsilcilikler personelinin eski saygıdeğer Şark Ekspresi ile Orta Doğu’ya yolculuk yapmalarının yeniden mümkün olup olmadığını anlamak için bu hanım bir tür <kobay> olarak kullanılmıştı. Neumark, Avusturya Dışişleri Bakanlığı’nın bu acımasız tutumuna kızarak genç kıza – kendisi aşağı yukarı 20 yaşlarındaydı ve aynı akşam Haydarpaşa Gar’ından hareket eden gece treniyle Ankara’ya doğru yoluna devam etmek istiyordu – oraya kadar kendisine refakat etmeyi önerdi. Yolda kıza, İstanbul’a sağ salım vardığını ailesine bildirip bildirmediğini sordu. Hayır, cevabını alınca da herhalde biraz merak içinde olan ailesine telgrafla bir haber iletmesini tavsiye etti.

Telgraf göndermek için, Kadıköy Postanesine girdiler. Telgraf memuru, kalın bir kitabı uzun uzun karıştırdıktan sonra “Graz yoktur.” dedi. Neumark biraz şaşırarak memura, yanıldığını çünkü yanında bulunan ve ailesine telgraf çekmek isteyen genç kızın üç gün önce Graz’dan geldiğini, hem de Graz’ın hiç değilse Avusturya’nın en büyük şehirlerinden biri olduğunu söyledi. Bunun üzerine yeniden yeniden aramaya başlayan memur, omzunu silkerek yine “Graz yoktur.” diye iddia etti. Neumark’ın, “Viyanada mı yoktur?” şeklindeki alaylı sorusuna, kitaba bile bakmadan “Yo, Viyana vardır.” diye cevap verdi. Neumark’ın aklına bir fikir geldi ve elindeki kitabın bir eki olup olmadığını sordu. “Var” cevabını alınca oradan Graz bulundu. 1945-1947 yılları arasında Graz ile telgraf bağlantısı olmadığından ana kitapta yer almamıştı.

MODA’NIN HARİKA ÇOCUĞU: PİYANİST İDİL BİRET’İN KEŞFEDİLMESİ

Neumark’lar Moda’ya taşındıklarında, İdil Biret’in anne-babasıyla, İdil daha dünyaya gelmeden tanışır. Yakın komşulardır ve her iki aile de müziğe meraklıdır. Biret’ler, belirli bir müddet için Ankara’ya taşınırlar. İdil Ankara’da dünya’ya gelir (21 Kasım 1941) Birkaç yıl sonra, İdil’in babası yine İstanbul’a tayin olur. İki aile, Moda’da yeniden görüşmeye başlarlar. İlk görüşmelerinin birinde, İdil’in ba-

13 Belli, Mihri, Anılar/İnsanlar Tanıdım, Milliyet Yayınlar, Eylül 1989, s.221-223

bası Mühendis Münir Biret, o zaman dört yaşındaki kızı İdil'in müziğe büyük kabiliyeti olduğunu anlatır. Önceleri onlar bunu, dört yaşındaki küçük kızının müziğe karşı biraz merak gösterdiğinden dolayı gururlanan bir babanın fikri zannederler. Ama birkaç gün sonra, İdil'in eşine ender rastlanan harika bir çocuk olduğu anlaşılır. Birlikte müziğe meraklı İktisat Fakültesi profesörü Alfred Isaac ve karısı Gertrud (müzik dersi vermektedir) Isaac'lara misafirliğe gittiklerinde dört yaşındaki İdil, büyük kuyruklu piyanonun başına geçerek, ezbere ve şaşırtıcı bir duygu kabiliyetiyle Mozart ve Bach'tan parçalar çalmaya başlar. Daha harfleri tanımadığı gibi, notaları da bilmediği halde kulaktan dolma, radyodan ve gramafon plaklarından aklında kalan şeyleri çalmaktadır. Ufak tefek bir takım hataları olmaktadır ama bunların çoğu parmaklarının küçüklüğü dolayısıyla tuşlara tam basamamasından ileri geliyordu. En şaşırtıcı olan tarafı ise, hataları kendiliğinden fark edip düzeltmeye çalışmasıydı. Bunların dışında, birkaç küçük, kendi bestelediği gayet ilginç ve orijinalliğe sahip parçalar da çaldı o gün.

İdil Biret, ilk piyano derslerini beş yaşındayken Mithat Fenmen'den aldı. Altı yaşındayken Ankara Radyosu'nda İ. S. Bach'ın bir klavsen konçertosunun piyano uyarlamasını seslendirdi ve gösterdiği olağanüstü başarıdan dolayı "harika çocuk" olarak nitelendirildi. Yedi yaşındayken çıkarılan özel bir yasa (İdil Biret- Suna Kan yasası) ile müzik eğitimini sürdürmesi için ailesiyle birlikte Paris'e gönderildi.

İdil Biret dünyaca tanınan, takdir edilen bir piyanist olduktan sonra Frankfurt Operası'nda verdiği bir konser sonrasında, Neumark'ları evinde ziyaret etti.

MODA'DA MÜZİK- KADIKÖY HALKEVİ'NDE KURULAN ORKESTRA

Moda'yı mesken tutan mülteci profesörlerin mesleki yaşamları dışında müzik önemli bir tutuyordu. Önceki sayfalarda (I) hukuk profesörü Ernst Hirsch'in, Almanya'dan gelirken, iki kemanını ve notalarını yanında getirdiğini, gemiyle İstanbul'a getirilen kuyruklu piyanosunun Moda'daki eve taşınma macerasını Alman mülteci profesör arkadaşlarıyla evinde oda müziği yaptıklarını yazmıştık.

Prof. Fritz Neumark, Prof. Alfred Isaac ve karısı Gertrud'un, uluslararası piyanistimiz İdil Biret'in daha dört yaşında müziğe olan kabiliyetini keşfettiklerini de yukarıda değinmiştik.

Mülteci profesörler, İstanbul'a geldiklerinde, özellikle oda müziğini seven çok sayıda Alman, Macar ve Türk bulabilmekten çok memnun oldular. Prof. Neumark'da gençliğinden beri keman çalardı. Profesyonel müzisyen ve konservatuvar hocası, Avusturyalı piyanist Prof. Ferdi von Statzer'in, amatör müzisyenlerle kurduğu dörtlü (Quartet) veya beşli (Quintet) gruplara da kemancı olarak katıldı.

Prof. Neumark, Kadıköy Halkevi'ndeki müzik etkinliklerine de katıldı. Orkestra şefi Eşref Antikacı'nın yönetimindeki orkestrada senelerce çaldı. Orkestra, değişik nitelikteki üyelerinin katılmasıyla yapılan provalar sonunda genel kalitesini yükseltti ve bir Ankara turnesi yaptı. Ankara'da, zamanın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü-

nü'nün himayesinde bir konser verdiler. Konserden sonra, İsmet İnönü, orkestra üyeleri onuruna bir davet verdi. Davet sırasında, bir ara, isim ve simaları aklında tutma yönündeki hafızasıyla tanınan İsmet Paşa'nın, emir subaylarından birine şöyle seslendiği duyuldu: "Profesörün içecek bir şeyi kalmadığını görmüyor musun?"

Prof. Neumark, mülteci profesörlerin kendi aralarında, Moda'daki evlerinde toplanarak dallar arası bilimsel tartışmaların yapıldığı bir "özel akademi" kurdu. Zaman zaman, İstanbul ve Ankara Üniversitesi'nde ders veren diğer mülteci profesörlerin yanında, Moda'lı aydınların buluşmalarında müzik, felsefe, siyaset, yeni yayınlanan kitaplar, şiir üzerinde konuşulur, ayrıca Savaşın gidişi konusunda tartışmalar yapılırdı.

Prof. Fritz Neumark, Moda'da bir kürek ve yelkencilik derneği kurmuştu. Kültüpe yüzme, kürek çekme, yelken gibi su sporları yapılır, ayrıca Moda'nın gençlerine bu sporlar konusunda dersler verilirdi. Moda'lı katılan gençlerden çok iyi yelkenciler yetiştirdiler.

ALMANYA'YA GERİ DÖNÜŞ

Ord. Prof. Dr. Fritz Neumark, 1950'de Frankfurt Üniversitesi'nde konuk profesör olarak ders vermek üzere Almanya'ya gitti. 1952'de aynı üniversite'de Maliye Bilimi Kürsüsü'nün başına geçti. Alman İktisat ve Maliye Bakanlığı ve Sayıştay'ın danışma kurullarında üyelik ve başkanlık görevlerinde bulundu. Frankfurt Üniversitesi'nde, 1954-1955 ve 1961-1962 yıllarında olmak üzere iki defa rektörlüğe seçildi. 1960-1962 yılları arasında, AET-Avrupa Ekonomik Topluluğu (günümüzdeki Avrupa Birliği) Mali Komisyonu'nun Başkanlığını yaptı. İstanbul Üniversitesi, kendisine 1965 yılında 'Onursal Doktora' unvanını verdi. 1971'de Frankfurt Üniversitesi'nden emekli oldu ama Federal Maliye Bakanlığı'ndaki danışmanlık görevini sürdürdü.

Neumark, daha sonraları, sık sık Türkiye'yi ziyaret etti. Ölümüne kadar her federal hükümete 'Türkiye Uzmanı' olarak danışmanlık yaptı. Alman Başbakan ve Cumhurbaşkanlarına Türkiye ziyaretlerinde eşlik etti. 1976 yılında, İstanbul Tarabya Otelinde düzenlenen, İktisat Fakültesi Avrupa ve Ortadoğu İlişkileri Merkezi Konferansına davetli olarak katılarak bir konuşma yaptı. 1980'de Frankfurt'ta 'Zufluzcht am Bosphorus' (Boğaziçine Sığınanlar) başlıklı anı kitabını yayımladı. Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü dolayısıyla, 1981 yılında düzenlenen kutlamalar çerçevesinde Türkiye'ye geldi. 13 Ekim 1981'de İstanbul Türk-Alman Enstitüsü'nde, 'Atatürk Türkiye'si'nin Dünü ve Bugünü' üzerine bir konuşma yaptı. 1986 yılında, Federal Almanya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Richard von Weizsaecker'in Türkiye ziyaretinde ve Weizsaecker'in, 29 Mayıs 1986'da İstanbul Üniversitesi'nin bahçesine, '1933-1945 arasında Türkiye'ye gelen Alman profesörlerin anısına teşekkür Plaketi' konması törenine eşlik etti. Bu gelişinde, Türkiye'deki kader arkadaşı ve meslektaşı Prof. Ernst Reuter'in kurmuş olduğu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgi-

ler Fakültesi İskân ve Şehircilik Enstitüsü'nde, 2-3 Haziran 1986 günlerinde düzenlenen, 'Ernst Reuter' i Anma Toplantısı'na katılarak bir konuşma yaptı.

Ordinaryüs Profesör Dr. Fritz Neumark, 4 Mart 1991'de, 91 yaşında, Frankfurt'ta öldü.

III

WILHELM RÖPKE-İKTİSAT FAKÜLTESİ KURUCULARINDAN

"İstanbul'dan uzak, Marmara Denizi'ne bakan, modern bir apartman katında kalıyor ve bu şairane manzaranın sonuna kadar keyfini çıkarıyorduk..."¹⁴

NASYONAL SOSYALİZM KARŞITI BİR ARYAN/PROTESTAN PROFESÖR

Prof. Wilhelm Röpke, Protestan bir ailede dünyaya gelmişti. Nasyonal Sosyalistler iktidarı ele geçirdiklerinde, Marburg Üniversitesi'nde, siyasa bilimler ordinaryüs profesörü olarak çalışıyordu. Röpke, daha 1930 yılında, Hitler'in seçilmesi konusunda kamuoyunu açıkça uyarmış, "Nasyonal Sosyalistlere oy verecek herkes şunu iyi bilmelidir ki verdikleri oy düzen yerine kaosa, yapıcılık yerine yıkıcılığa verilmiş bir oy olacaktır." diye yazmıştı.

Nasyonal Sosyalistlerin, devlet yönetiminin ve üniversitelerin faşist rejim yandaşlarıyla doldurulması için çıkardıkları "Devlet Memuriyetinin Yeniden Düzenlenmesine Dair Kanun" uyarınca Marburg Üniversitesi'ndeki görevinden çıkarıldı. Röpke, Almanya'dan ayrılarak İsviçre'ye göç etti. Zürih'teki 'Notgemeinschaft'in (Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Cemiyeti) aracılığıyla, ailesi ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Röpke yeni kurulan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne bağlı olan İktisat ve İktimaiyat Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. 1936 yılında, İktisat Fakültesi'nin kurulmasında görev aldı.

Genel İktisat ve Finans Teorisi Kürsüsü'nün başkanlığını üstlendi.

MODA'NIN YENİ SİĞİNMACISI FAZLA KALICI DEĞİL

Prof. Röpke de İstanbul Üniversitesi'nde görev alan, iktisatçı profesörler gibi, oturmak için Asya Kıtası'nın Kadıköyü'nü, Moda'yı seçti. Türkiye'ye gelmeden önce yaşadığı Marburg ile Frankfurt'ta yaşayan dostu ve meslektaşı Prof. Fritz Neumark'la sadece yüz kilometrelik uzaklıkta komşuluk ilişkileri içinde iken, şimdi Moda'da, aralarını sadece bir ev ayırıyordu. Hemen yanında, aynı Üniversiteden felsefe

profesörü Hans Reichenbach ve birkaç adım ötede de, aynı Fakülteden iktisatçı Prof. Alexander Rüstow oturuyorlardı. Bu yakınlık, meslektaşlarıyla arasındaki kişisel ve bilimsel ilişkilerinin, kolaylaşmasını sağladı.

Prof. Fritz Neumark'ın, komşuluk ve kişisel ilişkileri üzerine yazdıklarından, Röpke'nin ilginç bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Röpke'nin fıkralarla süslediği şaka yapma konusunda üstün bir yeteneği varmış. Moda'da veya üniversitede olsun, meslektaşlarının da şahit olduğu bir olayı anlatışının gerçek olmadığı şeklindeki uyarılarına her zaman şu cevabı verirmiş: "Yanlış cereyan eden bir olayı doğru anlatmak gerekir." Röpke, İstanbul'un iklim koşullarına ve yaşam şartlarına alışamamış. Orta Avrupa iklimine ve yaşam stiline duyduğu özlem içinde, İstanbul'un <sürekli mavi göğüne> küfredermiş.

Prof. Röpke, bırakalım Türkiye'ye yerleşmeyi, Üniversitede bile kalmayı düşünmüyordu ki; sözleşmesindeki şartlardan biri olan, üç yılda Türkçe öğrenip, derslerini Türkçe vermeyi bir türlü başaramadı. Öğrenciler bu durumdan şikâyetçi oldular. Üniversite rektörünün bu konudaki uyarılarını da dikkate almadı. Başta İsviçre, İngiltere ve ABD olmak üzere birçok ülkeyle ilişkiler kurdu. Nazilerin iktidarının son bulacağına dair ümitlerini yitirdikten sonra da 1937'de Cenevre'den aldığı çağrı üzerine İsviçre'ye gitti.

Röpke, daha 17 Kasım 1935'te ABD'ne gitmiş olan bir meslektaşına şunları yazdı:

"Sizler ve İstanbul'daki bizler arasındaki fark, açıkça görülüyor. Sizler özde yabancı olmayan, hatta olağanüstü cazip denebilecek bir ortamda çalışıyorsunuz böyle bir ortama asimile olmak zorundasınız ve nitekim çok kısa bir sürede asimile olacaksınız. Bizler ise, doğal olarak her bakımdan bir yabancı cisim oluşturuyoruz, bu ülkenin ne diline ne de özüne nüfuz etmemiz mümkün değil. Almanya'yı sildikten sonra, geleceğimiz hakkında çok ciddi olarak düşünmemiz gerekiyor, özellikle de çocuklarımız varsa. İçimizden bazıları, gayet ciddi olarak Türk vatandaşlığına geçmeyi düşünüyorlar. Ben şahsen, Türklerin 1683'de Viyana önlerinde kolektif biçimde başaramadıklarını, şimdi tek tek bireyler üzerinden elde etmelerine yardımcı olmayı reddediyorum."¹⁵

Röpke'nin İstanbul'daki yaşama alışamadığı, aslında alışmak istemediği besbelli. 1937'de Cenevre'ye gittikten sonra İstanbul'da kalmış olan meslektaşlarına yazdığı mektuplardan bu durum daha iyi anlaşılır. Örneğin, Moda'dan komşusu ve Fakülteden meslektaşı, Ord. Prof. Dr. Alexander Rüstow'a, 13 Ekim 1937 tarihinde gönderdiği mektubunda şunları yazmış:

"...İnsanın bir telefon sahibi olmasının, akşam gazetesinin saniye sektirmeden kapısına gelmesinin, bir gazete makalesi yazmanız için size telgrafla ricada bulunulmasının ne demek olduğunu tasavvur edebiliyor musunuz?"¹⁶

15 Hoss, Christiane, Sürgün Yolları, Ayyıldız Altında Sürgün, Faruk Şen, Çeviri: Fatma Ar-tunkal, Günizi Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2008, s.154

16 A.g.e., s.214

Üniversiteden atıldıktan sonra, Almanya'da kalmış olsaydı, Röpke'nin akibeti-
nin ne olacağını takdirini okuyucuya bırakalım ve Rüstow'a gönderdiği yukarı-
daki mektubun son cümlesini yazmakla yetinelim:

"...Sadece ailedeki çocuklar, haliyle Mühürdar sahillerindeki serazad (özgür/
serbest) yaşamın son bulmasından şikâyetçiler. Cenevre'deki süper medeniyete
alışmaları zaman alacak."

IV

ALEXANDER RÜSTOW -KOD ADI 'MANOLYA'

*"Rüstow'un daha önceki dost çevresi neredeyse tümüyle
- birçoğu en azından bir süreliğine New York'ta ders vermek
üzere - ABD'ye giderken kendisi 16 yılını 'Marmara Denizi'nin
girişinde... Kadıköy- Moda'daki yarım daire şeklindeki pencereleri
olan çok hoş çalışma odasının görelî tecridinde', İstanbul
sürgününde geçirdi..."*

Biyografilerinden birinin yazının yorumu. ¹⁷

Alexander Rüstow'da bir Protestan ailede doğmuştu. 1933'te Nasyonal Sosya-
listler iktidarı ele geçirdiklerinde, Berlin Ticaret Yüksek Okulu'nda doçent olarak
görev yapıyordu. 1933 Mart'ında, yeni rejime karşı olduğu gerekçesiyle, GESTAPO
tarafından evi arandıktan sonra, Almanya'yı terk etmeye karar verdi. İsviçre'ye gi-
derek 'Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaftler' (Yurt Dışındaki Alman Bi-
lim Adamları Yardımlaşma Derneği) aracılığıyla Türkiye'nin İsviçre Büyükelçisi
ile 5 yıllık bir sözleşme imzaladı. Aynı yılın aralık ayında Kontes Lorena Vitzhum
von Eckstedt ile üçüncü evliliğini yaptı ve onunla birlikte mülteci olarak Türkiye'ye
geldi. Birinci karısı Mathilde (kızlık soyadı Herberger) ve ikinci karısı Anna (kızlık
soyadı Bresser) ile evliliklerinden olan bir oğlu (Dankwart) ve beş kızı Almanya'da
kaldılar. İkinci karısı Anna'dan olan kızı Friedberg'de, 1938'de İstanbul'a geldi ve
Moda'da yanlarına yerleşti. 1940 yılında Almanya'ya giderek ikinci karısı Anna'dan
olan oğlu Dankwart'ı, Almanya'da asker olarak savaşa gönderilmekten kurtarmak
için yanında Türkiye'ye getirdi. Dankwart Rüstow, yüksek tahsili için ABD'ye gi-
dinceye kadar Moda'da yaşadı. (Dankwart Rüstow'un, ABD'deki, Türkiye üzerine
çalışmaları için, Üçüncü Bölümdeki Biyografisine bkz)

¹⁷ Reisman, Arnold, Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu, Çeviren: Gül Çağalı Gü-
ven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2011, s.137

Alexander Rüstow, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde bulunan İktisat ve İktisadi Coğrafya, Edebiyat Fakültesi'nde de Felsefe dersleri vermeye başladı. 1936'da kurulan İktisat Fakültesi'nde İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya Kürsüsü'nün başkanlığını üstelendi.

MODA'DAN OXFORD'A GÖNDERİLEN MEKTUP

Rüstow, 1934'te İstanbul Hukuk Fakültesi'ne mülteci olarak gelecek, dünyanın en ünlü Roma hukukçularından biri olan, Ord. Prof. Dr. Andreas-Bertolan Schwartz'a, dört aylık gözlemlerine dayanan, Kadıköy'ün hayat şartlarını da anlattığı aşağıdaki mektubu yazdı: ¹⁸

"Herr Professor Dr. Andreas B. Schwartz

23 Nisan 1934

University College,

İstanbul

Oxford

Çok sayın meslektaşım;

Gerek kendi hastalığım gerekse rahatsız olan bir arkadaşın yerine bakmam nedeniyle 31 Mart 1934 tarihli nazik mektubunuzu ancak şimdi cevaplandırabildiğim için sizden pek çok özür dilemem gerekir. Ben de ileride aynı fakülte içinde birlikte çalışacağımız için çok sevinçliyim.

Fakülte dâhilindeki Türk meslektaşlarla aramızdaki çalışma beraberliği başlangıçta birtakım sorunlar yaratmıştı. Fakat başlangıçtaki bu sürtüşmeler kısa zamanda atlatıldı ve yerine sadakat ve nezaket içinde sürdürülen bir dostluğa erişildi. Ancak hükümet tarafından atanan rektör ve dekana büyük ve tam bir yetki veren, ayrıca büyük formaliteler ve bürokratik engellerle işleyen bir sisteme alışmak önce biraz zaman alıyor.

Üniversite reformu henüz başlamıştı, geçen sonbaharda bu reformun asıl yaratıcısı, eski Maarif Vekili Reşid Galip Bey'in¹⁹ kaza geçirdiği ve kısa süre önce büyük talihsizlik eseri öldüğü sırada reform çalışmaları tamamlanmamıştı. O za-

18 Widmann, Horst, Atatürk ve Üniversite Reformu, Çevirenler: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil-Doç. Dr. Serpil Bozkurt, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, Mayıs 2000, s.386-389

19 Reşit Galip, Moda'da otururdu. Prof. Schwartz ve Prof. Rudolf Nissen, İstanbul'a geldiklerinde, kendisini, Moda'daki evinde ziyaret etmişlerdi. Reşit Galip, Moda'da geçirdiği bir deniz kazasından sonra, vekillikten ayrıldı. Kısa bir süre sonra da, genç yaşta vefat etti.

mandan beri reformun ilerleyişi durdu ve şimdi ileri doğru atılacak her adım, son derece büyük gayretler, kıyaslanamayacak kadar büyük bir zaman kaybı ve sabırla mücadeleyi gerektiriyor. Ancak organizasyonla ilgili bir yeniliğe ihtiyaç duyulmadıkça ve halen mevcut kuruluş ve düzenlemeler çerçevesinde öğretim görevi sürdürülebildiği sürece, her şey oldukça düzgün yürüyor. Bu mevcut düzenlemeler çerçevesi içinde ders bakımından, esas itibarıyla mecburi ders programı ve her yılın sonunda ki imtihanlarla, Fransız sınav sistemi anlaşılmaktadır.

Ders, kürsüde duran ve Almanca söyleneni cümle cümle veya paragraf paragraf Türkçeye çeviren bir tercümanın beraberliğinde sürdürülüyor. Bu usul seminerlerle dahi düşünülebileceğinden çok daha iyi yürümektedir. Yeter ki lisansı, konu hakkındaki bilgisi ve en az bunlar kadar önemli olarak şahsiyeti bakımından gerçekten iyi bir tercüman bulunsun. Ne var ki, böylesini bulmak pek de kolay olmuyor...

Alman meslektaşların birbirleriyle ilişkileri, vasat bir Alman üniversitelerindekine oldukça (belki de çok zaman arzu edilebileceğinden daha çok) benzenmektedir. Herkes toplum içindeki ilişkilerini dilediği şekilde sürdürebiliyor.

Oturacak yer şartları burada son derece müsait, çünkü nüfusun hemen hemen yarıya inmesine mukabil (para biriktirenler tek emin yatırım olarak düşündükleri için), devamlı yeni binalar inşa ediliyor. Böylece her tarafta, kısmen de enfes tabii güzellikler içinde, bütün Batı konforuna haiz, son derece modern ve aylık kirası beş odalık bir yer için 90-100 TL (180-200 RM) arasında değişen evler bulmak mümkün.

Mobilya olarak, mümkün olduğu kadar az şey getirmek tavsiye edilebilir; bir taraftan hükümet taşınma masraflarının karşılanmasında güçlük çıkıyor, diğer taraftan da buradaki evlerde geniş pencereler, kapılar, camlı duvarlar ve radyatörler nedeniyle dolapları, komodinleri ve diğer eşyayı koyacak pek az yer kalıyor. Hemen bütün arkadaşlar getirdikleri mobilyanın ancak bir kısmını yerleştirebildiler, üstelik daha da kötüsü gümrüksüz giren eşya için konmuş kurallar gereği, mobilyaların beş yıl içinde satışına da müsaade edilmedi.

Buna mukabil daha küçük olan diğer ihtiyaç malzemelerini, mesela kimyevi maddeler, ilaçlar, tuvalet malzemeleri ve daha pek çok şeyi mümkün mertebe bol olarak getirmek uygun olur, çünkü burada gümrük kısıtlaması nedeniyle genellikle en tabii şeyler bile ya hiç bulunmuyor ya da bulunabilenler yetersiz kalitede oluyor.

Ev masrafları, eğer ihtiyaçlar memleket şartlarına uydurulabilirse, burada bir büyük Alman şehrindekinden daha fazla değil. Belki en alışılmadık olan, içme suyunun şişeler veya damacanalarla satılması. Hizmetçileri arkadaşların bir kısmı Almanya'dan getirmiş, bazıları da bizim gibi burada tutmuş. Bu ikisinden hangisinin daha iyi yürüdüğünü söylemek pek kolay değil.

İklim karakteristiğini İstanbul'un daha güneyde oluşundan ziyade, daha Doğu'da oluşu veriyor. Burada Napoli ile aynı enlemde bulunduğumuzu dü-

şünmek yanıltıcı olur. Daha çok Güney Rusya'nın karakterinde bir kıta iklimi sürmekte. Kış, aralıktan nisana kadar sürüyor ve denebilir ki oldukça şiddetli geçiyor; daha bir gün öncesine kadar binaları ısıtıyorduk. Ancak bundan sonra geçiş dönemi olmaksızın, sıcak günlerinde dayanılmaz olan yaz geliyor. Buna mukabil yazı, aralık ayına kadar uzayan uzun ve ılık bir sonbahar izliyor.

Oturacağınız eve taşınabilir hale gelinceye kadarki süreyi geçirme için buradaki oteller pek az tavsiye edilebilir. Biz, diğer bazı arkadaşlar gibi Almanlar tarafından işletilen Ehrenstein Pansiyonu, Pera, İstiklal Caddesi 374'te (günümüzde orada bir iş harı bulunuyor, HB) kalmıştık. Büyük bir istekle ve işini bilir tarzda bulunan şartları ve alışveriş imkânları hakkında tek tek izahat veren, Almanca konuşan sahibesi nedeniyle de bu pansiyon tavsiyeye değer.

Lisana gelince, başlangıç için Türkçeden daha elzem olarak Fransızca'ya ihtiyaç oluyor. Mesela fakülte görüşmeleri bile Fransızca olarak yürütülüyor.

Böylece başlangıç için önemli olan her şeyi anlattığımı umuyorum; fakat tabii, yine bunlardan başka ihtiyacınız olacak her türlü izahat için memnuniyetle yardıma hazırım.

Hepimizden hepinize en derin hürmetler ve selamlarımızla.

Sadık dostunuz

Rustow"

MODA'NIN YENİ BİR ÇOCUĞU DAHA DOĞDU: 'HELMUTH RÜSTOW'

Moda'ya yerleşen Alexander Rüstow'un, karısı Kontes Lorena'dan tek çocuğu Helmuth, 1943'te dünya'ya merhaba der. Doğumu Amerikan Hastanesi'nde Ord. Prof. Dr. Naşit Erez yaptırır.

MODA'DA BİR DİRENİŞ ÖRGÜTÜ-'ALMAN ÖZGÜRLÜK BİRLİĞİ'

[Her ne kadar Türkiye'ye mülteci olarak gelenlerin hizmet sözleşmesinde her türlü politik faaliyet yasaklanmış idiyse de Rüstow (tıpkı bu tür eylemlere ya da 'Alman Özgürlük Birliği'ne katılan öteki mülteciler gibi) işten çıkartılma riskini göze almıştı. Şu cümleyi kullanıyordu: "Bir nebze cesaret mülteciliğin şarındandır."

Rüstow İstanbul'da bulunmasını artık içine sindirir olmuştu; zira kendi ifadesine göre: "Burada insan cephenin tam göbeğinde duruyor, oysa öte tarafta (ABD kastediliyor.) buna imkân yoktur."]²⁰

20 Hoss, Christine, Sürgün Yolları, Ayyıldız Altında Sürgün, Faruk Şen, Çeviri: Fatma Ar-tınkal, Günizi Yayıncılık, İstanbul s.220

Alman Özgürlük Birliği (Deutscher Freiheitsbund) İstanbul'dan, İktisatçı Alexander Rüstow'un öncülüğünde biyolog ve zoolog Prof. Curt Kosswig, İktisat Fakültesi'nden Prof. Gerhard Kessler, İktisat Bakanlığı uzmanı Hans Wilbrandt ve Fen Fakültesi'nden Prof. Friedrich Breusch, Ankara SBF'den Prof. Ernst Reuter gibi diğer mülteci profesörler tarafından Alınan direnişini desteklemek maksadıyla, 14 Ağustos 1943'te kuruldu.

Bu grubun kaleme aldığı bildiriler, Müttefiklerin Kuzey Afrika'da kurdukları radyo istasyonlarında okunuyordu. Moda'yı mesken tutanlardan Prof. Josef Dobretsberger, 1941'de Türkiye'den ayrılarak gittiği Filistin'deki ve daha sonra ders verdiği Kahire'deki Müttefiklerin radyolarında, Nazi karşıtı propaganda faaliyetlerine katıldı. Yurtdışındaki mülteciler, posta hizmetleri durmuş olduğundan savaş haberlerini ve diğer bilgileri bu radyolardan edinebiliyorlardı. Bir de Türkiye gibi tarafsız ülkelerden yapılan yayınlar bulunmaktaydı. Rüstow ve diğerleri Ankara'daki mülteci profesörlerle, ancak Kadıköy Postahanesi'nden haberleşebiliyorlardı. Grubun toplantıları ise, ya Moda'da Rüstow'un evinde ya da yakındaki adalardan, Burgazada'da, Hans Wilbrandt'ın evinde yapılıyordu.

Alman Özgürlük Birliği'nin en önemli faaliyeti, Gerhard Kessler'in, Nazi Rejimi sonrası, Almanya'nın yeniden yapılandırılması için kaleme aldığı (diğer üyeler tarafından da gözden geçirilen); 'Was soll Werden?' (Ne olmalı?) başlıklı manifestoyu içeren bir broşür yayınlamalarıdır. El ilanı olarak bastırılan broşürde şunlar amaçlanmaktadır:

"Dünyanın diğer ülkeleri Almanya'ya karşı saygılarını yitirmişlerdir. Bunun nedeni savaşı kaybetmiş olmamız değildir. İşgal edilen ülkelerde suçsuz sivil halka karşı girilen kanlı eylemler, rehinelere öldürülmesi, Yahudilere karşı girilen vahşi cinayetler... Tüm bunlar bizim için bir utanç lekesi olmuştur. Diğer uluslar bu vahşi eylemleri kolay kolay unutmayacaklardır. Halkımızı affetmeleri bir nesil sürecektir. Etrafımızda bir güvensizlik dağı oluşacaktır. Bu güvensizliği, güzel sözler sarfederek veya bu konuda hiçbir bilgimiz olmadığını, Nazilerin suçlu olduğunu ileri sürerek ortadan kaldıramayız. Bu düşüncelerin zamanla değişebilmesi sadece dürüst bir işbirliği, gerçekte hür bir rejim, geçmişteki hayallere karşı gösterilecek güçlü bir tepki, idari yapıda ve öncelikle de eğitim sisteminde gerçekleştirilecek köklü bir değişimle, sadece beynin ve uzuvların tamamen yenilenmesi ile mümkün olabilecektir." ²¹

Almanca kaleme alınan bu bildiri metninin Türkçe çevirisi şöyledir:

"Ne olacak?

Nasyonal Sosyalizm çökmek üzere. Başlatmış olduğu savaş sona ermeden çöküp gidecek. Çok kötü düşecek. Düşeni iyice itip devirmek gerekiyor. Ölümcül bir darbe yüz binlerce insanın yaşamını kurtarır. Suçluların yok olmasına üzülmek gerekir. Mussolini devrildi, Hitler de onu takip edecek. Acılar ve hüznüler

21 Brügel, Silke, Ernst Reuter'in Türkiye'deki Yaşamı ve Katkıları, Çeviri: Süheyla Ababay, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul 1991, s.56

artık sona ermeli! Almanya'nın yaşaması için Hitler'in ölmesi gerekiyor! Fakat sonra ne olacak? Yitirilmiş bir savaşın ardından bizleri mutlu günlerin beklemediğini biliyoruz.

1918 yılında Hamburg'u, Köln'ü, Düsseldorf'u, Ruhr Havzası'nı, Mannheim'i, Nürnberg'i, kıyı kentlerimizi görmüş olanlar çöküntünün ve yoksulluğun ne olduğunu çok iyi biliyor. Şimdi ise durumumuz o günlerden çok daha vahim olacak. Hitler çetelerinin yok edilmesi uzadıkça insanlar daha da fakirleşecek, kentler ve fabrikalar, demiryolları ve barajlar bombalar altında yok olacak, daha çok insan sakat ve yetim kalacak. Bu savaş dipsiz bir kuyu! Sosyal sigortalarda, özel sigortalar ve bankalarda 1939 öncesindeki açık doksan milyardı. 1939'dan sonra bu ülke yüzlerce milyar daha yitirdi. Savaş süresince insan gücü ve milli servet yitirildi. Alman insanı bu yıkımın boyutlarını ancak suçlu alçakların yok edilmesiyle birlikte propaganda sisinin ve sansürün kalkmasıyla görecektir!" ²²

MODA'DA DİĞER DİRENİŞ GRUPLARI: 'OSS GRUBU' , 'KRESIAU ÇEVRESİ (HELMUTH von MOLTKE)' GÖRÜŞMELERİ ve 'HERMAN MEMO' BÜLTENİ

Rüstow, aynı zamanda ABD'nin Türkiye'deki diplomatik temsilcileri ile Alman gizli örgütleri arasında aracılık yapıyordu. Moda'daki evi, tarafların buluşma yeri olmuştu.

Rüstow 'Manolya', Wilbrandt 'Sümbül' takma adlarıyla,²³ önce Alman Özgürlük Birliği'nin temsilcileri sıfatıyla, "OSS- Office of Strategic Services" (Amerikan Gizli Servisi) ve bir yan kuruluşu olan "Dogwood- Cereus-Ring" in Kuzey Avrupa Operasyon Eş Direktörü ve İstanbul İstasyon Şefi, Çekoslovak ajan Alfred Schwartz ²⁴ ile buluştular.

Daha sonra, Kreisau Çevresi Direniş Grubu" temsilcisi Helmuth James Graf von Moltke'nin²⁵ İstanbul'a yaptığı ziyaretlerinde onunla buluştular ve görüştüler. Von

22 Möckellman, Reiner, İkinci Vatan Türkiye, Ernst Reuter'in Ankara Yılları, Çeviren: Ahmet Arpad, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s.266 (Dip Not.395)

23 A.g.e.,s.272

24 Alfred Schwartz: Çekoslovak mühendis. 1939'da, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Çekoslovakya'nın Hitler tarafından işgal edilmesi üzerine hakkında politik kovuşturma başlatıldı. Aynı yıl, Çekoslovakya'dan kaçarak, mülteci olarak Türkiye'ye geldi. İstanbul'da bir nakliyecinin yanında kaldı (Kaynak. Haymatloz CD).

25 Alman Askeri İstihbarat Servisi (STRUM) temsilcisi von Moltke, 1907'de Kreisau'da doğdu. 1931 yılında Freya Deichmann (29 Mart 1911- 1 Ocak 2010) ile evlendi. Von Moltke ve karısı hukuk fakültesinden mezun oldular ve 1932'de Berlin'e yerleştiler. Von Moltke, uluslararası hukuk üzerine çalışmalar yaptı. Zorunlu askerlik yasası uyarınca, 1939'da uluslar arası ve savaş hukuk uzmanı olarak orduya katıldı. Bu görevi sırasında Yahudilere, savaş esirlerine ve savaştan zarar gören sivillere yardım etti. Karısı ile birlikte, aralarında ekonomistler, rahipler ve diplomatların bulunduğu, Nazi karşıtı 'Kreisau Çev-

Moltke, 1943 yılı Mayıs ve Aralık aylarında olmak üzere iki defa İstanbul'a geldi. Von Moltke, ABD Hükümeti'nin, Rusya'yı, Almanya'yı işgal etme planından vazgeçirmesini sağlamak için Türkiye'deki, ABD diplomatik temsilcileriyle temas kurmak istiyordu. Moltke'nin ilk ziyareti sırasında görüşmede, Rüstow ve Wilbrandt, Aralık ayındaki gelişinde, ABD'nin Ankara Büyükelçisi ile temasını sağlamayı kararlaştırdılar. Fakat ABD temsilcileri, Alman gizli örgüt temsilcileriyle görüşmeyi kabul etmediler.

Bunun üzerine, Rüstow ve Wilbrandt, Moltke'yi, OSS'nin İstanbul temsilcisi Alfred Schwartz ile buluşturdular. Rüstow, Wilbrandt, Moltke, Schwartz ve diğer Alman muhalifleri İstanbul'da yaptıkları görüşmeleri bir bültende topladılar. Bu bülten, OSS temsilcisi Alfred Schwartz tarafından ABD hükümetine ulaştırıldı. Bu bülten, Türkiye'deki Alman direniş tarihine "HERMAN MEMO" adıyla geçti.²⁶

Von Moltke'nin görüş ve önerilerini de içeren bu gizli rapor, ABD arşivlerine "Herman Planı" olarak kaydedildi. "Herman" kelimesinin von Moltke'nin ön adı 'Helmuth' ile 'German' kelimelerinden oluşturulduğu tahmin ediliyor.²⁷

resi' direniş örgütünü kurdular. Von Motke, 1943 yılında, Hitler'e başarısız bir bombalı suikast girişiminde bulunan Albay Claus von Stauffenberg ve adamlarını, yakalanacakları konusunda uyardığı için vatan hainliği suçlamasıyla, 1944 Ocak ayında Gestapo tarafından tutuklandı. 23 Ocak 1945'te Ploetzense Hapishanesi'nde idam edildi. Kansı Freya von Moltke, 1973 yılında anılarını ve kocasının 'Kreisau Çevresi' ile ilgili yazdığı, 1600 mektubu yayımladı. Von Moltke, 1943 Mayıs ve Aralık aylarında İstanbul'a geldi. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen ve Alman istihbarat sorumlusu Paul Leverkuehn'in bilgisi dâhilinde, ABD Başkanı Roosevelt ile görüşmesini sağlamak üzere, ABD temsilcisi ile temas sağlamaya çalıştı. Moltke İstanbul'daki kısa süreli ziyaretleri sırasında, mülteci profesörlerle de görüşmelerde bulundu (Kaynak: İnternetten Görüntülme, 25 Ekim 2005).

Cumhuriyet Gazetesi Dış Haberler Servisi'nin, 5 Ocak 2010 tarihli haberinden:

"Almanya'da 2. Dünya Savaşı sırasında Nazi karşıtı hareketin öncülerinden Freya von Moltke öldü. Hitler'e meydan okuyan kadın.

(...) Freya von Moltke daha sonra verdiği bir röportajda, kocasını tümüyle desteklediğini söyler ve ekler: "Hiçbir zaman ona durmasını tavsiye etmedim, hatta onu cesaretlendirdim. Çünkü kendi hayatına uygun doğru yolda olduğu inancındaydım.

Savaşın sonra Freya von Moltke iki oğluyla birlikte Güney Afrika'ya taşınır. Sosyal görevli olarak çalışan Freya von Moltke, 1956'da Almanya'ya döner. Freya von Moltke, Kresiau Çevresi grubuyla ilgili kitaplar yayınlar. 1960 yılında ise ABD'nin Vermont eyaletine taşınır ve Nazi döneminde kaçan Profesör Rosenstock-Huessy ile birlikte yaşamaya başlar. Huessy'nin 1973'te ölümüyle kendini erken yaşta yitirdiği kocası Helmuth von Moltke'nin anılarını yayınlamaya adar.

Hayatının, kocasıyla birlikte direnişle geçtiğini söyleyen Freya von Moltke'nin, 2002'de verdiği bir röportajdaki şu sözleri dikkat çekicidir: "İnandığınız şey uğruna mücadele vermek ve karşı koymak, bugüne kadarki en önemli insanı eylemlerden birisidir."

²⁶ Hoss, s.232

²⁷ Möckelmann, s.295

MODA'DA MÜLTECİLERE YARDIM KOMİTESİ

International Rescue and Relief Committee (IRRC), dünyanın her yerinde, Nazi karşıtı siyasi görüşlere sahip olanlara ve enterne edilenlere yardım etmek amacıyla, ABD'ndeki sendikaların kurduğu, uluslararası bir yardım komitesidir. Türkiye'deki mülteci profesörler de, 1944 yılı Nisan ayında, IRRC'nin Türkiye Şubesini kurdular. Şubenin Ankara komitesi başkanlığını, Prof. Albert Eckstein ve Prof. Benno Landsberger, İstanbul komitesi başkanlığını Prof. Hans Wilbrandt üstlendiler. Hans Wilbrandt, Yozgat'ta enterne edilince, komitenin başkanlığını Prof. Alexander Rüstow üstüne aldı ve komitenin faaliyetleri Moda'dan yürütülmeye başlandı. Rüstow'un, Moda'dan yürüttüğü faaliyetlerin finansmanını her ne kadar ABD'ndeki sendikalar karşılıyorsa da, Türkiye'de yaşayan Yahudi toplumunun da maddi desteğini almıştı.

IRRC'nin Ankara Komitesi, Çorum, Kırşehir ve Yozgat'ta enterne edilen Alman mültecilere ve Ankara'da kalan aile fertlerine yardım ederken, IRRC'nin İstanbul komitesi de, Vatikan'ın Türkiye Temsilcisi Rahip Angelo Roncalli'nin yardımıyla, Türkiye'den transit geçen Yahudi mültecilerin, Filistin'e gitmelerine yardımcı oluyorlardı. Yahudi mültecilerin, yola çıkmadan önceki günlerdeki, barınma, beslenme ve diğer gereksinimlerini sağlıyorlar. Haydarpaşa'dan, İskenderun veya Mersin Limanlarına, oradan da kiralanan gemilerle Filistin'e ulaşmalarını sağlıyorlardı.

MODA'DAKİ SON ÇALIŞMALARI- TÜRKİYE'DEN AYRILIŞ

Alexander Rüstow, savaş bittikten sonra, Moda'dan, Türkiye'de yaşayan Alman mülteciler için, bir haber bülteni çıkarmaya başlamıştı. Bu bültende Almanya'daki kültürel ve entelektüel gelişmelere yer veriyordu. Savaş bittikten sonraki yıllarda, Almanya'ya dönmeyi planlayan mülteciler için iş imkânları hakkında araştırmalar ve tavsiyeler yer alıyordu. Bülten Türkiye'de yaşayan mülteciler tarafından yakından izlendi ve Almanya'ya döndüklerinde, eski yaşamlarına daha çabuk kavuşmalarına da yardımcı oldu.²⁸

Moda'dan komşusu ve meslekdaşı Prof. Fritz Neumark, Rüstow'un, 1933'den 1949'a kadar kaldığı Moda'nın bilimsel başarısı açısından önemini şu sözlerle anlatır:

“Oradaki yaşam ona savaşın bitiminden kısa bir süre sonra İsviçre’de yayınladığı üç ciltlik ‘Günümüzün Yeri’ adlı büyük eserini yazabilmek için gerekli maddi araçları ve boş zamanı sağlamıştı... Ben bu eseri, Türkiye’de ilticada bulunan sosyal bilimciler tarafından yazılan en değerli Almanca eserlerden biri olarak görüyorum...”²⁹

28 Hoss, s.222

29 Neumark, s.54

V

HANS WILBRANDT -KOD ADI 'SÜMBÜL'

"İstanbul'da mülteci olarak kaldığı -politik faaliyetlerin yasak olduğu-yıllarda, her türlü riski göze alarak, 'Sümbül' takma adıyla, Rüstow'un Moda'daki (yukarıda yazılı) bütün eylemlerini desteklemek cesaretini göstermiş, kendisi de Burgazada'daki evini, Nasyonal Sosyalist Rejim karşıtı ve mültecilere yardım eden her kişi ve örgüte açmıştır (Yazarın Notu).

4 Ocak 1903'te Berlin'de, Protestan bir ailede dünyaya geldi. 1933 yılı Haziran ayı sonuna kadar Tarım Araştırmaları Enstitüsü'nde devlet memuru statüsünde asistanlık yaptı. Enstitünün kapatılmasından sonra 'Landberatung'un (Tarım Danışmanlık), geçici ortaklarından biri oldu. Dr. Wilbrandt, politik nedenlerle Almanya'yı terk etti. 1 Aralık 1934'te mülteci olarak Türkiye'ye geldi. 1935 Nisan'ında da karısı, üç çocuğu ile birlikte Ankara'ya geldi.

Dr. Hans Wilbrandt İktisat Vekâleti'nde uzman olarak çalışmaya başladı. 1939'da İkinci Dünya Savaşı başladığında, bütün yabancı uyruklu mülteciler gibi resmi görevinden çıkarıldı.

1940 yılında ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşti. Serbest ticaretle uğraştı ve özel sektördeki firmalara danışmanlık yaptı. Bunun yanı sıra mültecilere yardım faaliyetlerine katıldı. Birçok yardım organizasyonunda yöneticilik yaptı. IRRRC'nin 'International Rescue and Relief Committee' (ABD'deki sendikaların kurduğu bir yardım örgütü) İstanbul Şubesi Başkanlığını üstlendi. Örgüt, Nazi işgali altındaki Avrupa ülkelerinden kaçarak Türkiye'ye gelebilen mültecilere para ve aynî yardımda bulunuyordu. 1943 yılı Mayıs ve Aralık aylarında, 'Kreisau Çevresi' kurucusu James Graf von Moltke'nin, Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerinde, ABD ile temas kurma çalışmalarına katıldı. Wilbrandt, 14 Ağustos 1943'te, 'Deutscher Freiheitsbund'un (Alman Özgürlük Birliği) kurucuları arasında yer aldı. Bu örgütün faaliyeti, esas olarak Müttefiklerin Kuzey Afrika'daki radyo istasyonlarından okunması için bildiriler kaleme almaktı. Wilbrandt, aynı yıl içinde, askerlik hizmeti için Almanya'ya çağırıldı. Türk iş ortaklarının müdahalesi ile bu durduruldu. 1944'te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesi üzerine yeniden tekrarlanan askere alma ve Almanya'ya geri dönme isteğini geri çevirdi. Bunun üzerine ailesiyle birlikte Yozgat'ta enterne edildi. 1945 yılı sonunda serbest bırakıldıklarında tekrar İstanbul'a döndü ve serbest ticaret hayatına devam etti. 1949'da Avrupa'ya, bu arada Almanya'ya bir seyahat yaptı. Dönüşünde, Türkiye'deki dostlarına izlenimlerini anlattı. İz-

lenimleri, özellikle de Almanların 'Nazi Rejimi' ile hesaplaşmaları konusunda hayli olumsuzdu. Wilbrandt 1952'de ailesiyle birlikte Almanya'ya geri döndü.³⁰

Bundan sonrası için, bir dönem Moda'yı mesken seçen oğlu Rupert Wilbrandt'ın, 12 Mart 2011 tarihli e-posta iletilisine göz atalım:

"Sevgili Hakkı Bey,

Size ancak bugün cevap verebildiğim için üzgünüm. Mamafih Almanya'dan misafirlerim geldiğinden dolayı, Gayrettepe'deki evimde kaldım ve orada bilgisayarın yoktur.

Indianapolis'e yerleşen ağabeyimdir. Babam Türkiye'den 1952 senesinde Almanya'ya döndü ve Kiel Weltwirtschafts Institut'da görev aldı. 1957 senesinde 'FAO' (Food and Agricultural Organization) tarafından Afganistan'a yollandı. 1959'da, Berlin'de, ilk 'Institut für Auslaendische Landwirtschaft'ı (Yabancı Memleketlerde Ziraat) kurdu. Orada Ordinaryüs Profesörü olarak 1964'e kadar kaldı. Ondan sonra da, Göttingen'de ikinci bir enstitü kurdu. 75 yaşında işinden emekli olup, ayrıldı. 1988'de vefat etti.

Ağabeyim ve ablamla (bkz. Üçüncü Bölüm/Biyografiler) yıllardır iletişimim maalesef kesildi, yıllardır benim maillerime cevap gelmiyor, ama vefat ettikleri konusunda da bana haber gelmedi.

Sevgiler,

R. W.

Dr. Hans Wilbrandt, ölümüne kadar, Bonn'daki Alman-Türk Dostluk Derneği'nin Başkanlığını yürüttü. 1977 yılında, Ankara Üniversitesi tarafından kendisine 'Fahri Doktora' verildi.

Ord. Prof. Dr. Hans Wilbrandt 12 Şubat 1988'de, Bad Godesberg'de (Bonn) öldü.

VI

ALFRED ISAAC- MÜZİK ve HAYVAN DOSTU ORDİNARYÜS
PROFESÖR

"Isaac'ın kendine mahsus bir çekingenliği vardı. Ama onun için önemli konularda büyük bir medeni cesaret sahibi olduğunu ortaya koyardı. İstanbul'a geledi daha birkaç gün olmadan Moda'daki evinin penceresinden dehşet ve tiksinti içinde – Türkçede kısaca araba denilen – bir fayton sürücüsünün atlarını nasıl kamçıladığını görmüştü. Faytonlar, o zamanlar Kadıköy gibi şehrin dış mahallelerinde kullanılan pek rahat olmasa da 'Resim gibi' ve ucuz yolcu taşıma araçlarıydılar. Bunun üzerine öğrendiği ilk Türkçe kelimelerden biri 'vurma' olmuştu. Bu kelime ile silahlanmış bir şekilde iriyarı Türk faytoncuların birine sık sık hücum ediyor ve o da büyük bir şaşkınlık içinde bu isteğe veya 'emre' bir süre için de olsa uyuyordu." ³¹

1888'de Köln'de, Yahudi bir ailede doğdu. Daha sonra Protestanlığa geçti. İlk ve orta öğrenimini Köln'de tamamladı. Frankfurt Üniversitesi'nden Muhasebe ve İşletme eğitimi alarak mezun oldu. Aynı üniversitede işletme ekonomisti Prof. Schmidt'in asistanlığını yaptı. Daha sonra doçent ve profesör oldu. 1928-1934 arasında Nürnberg Yüksek Ticaret Okulu'nda ordinaryüs profesör olarak çalıştı. 1933'te Nas-yonal Sosyalistler iktidara geldiğinde zorunlu izne gönderildi. 1934'te emekli olmak zorunda bırakıldı. 1937'de karısı Gertrud ve baldızıyla birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. İstanbul Üniversitesi'nde, 14 Aralık 1936'da kurulan ve 1937 Ekim'inde öğretime başlayan İktisat Fakültesi'nde, İşletme İktisadı Kürsüsü'nün başına getirildi.

İktisat Fakültesi'nden meslektaşı Prof. Gerhard Kessler'in bir mektubundan alıntı:

"...Mesleki çalışmasının dışında Isaac, kendini İstanbul'da özellikle hayvanları koruma mücadelesine adadı; o ince, nazik adamın, sokakta hayvanlara eziyet edildiğini gördüğü zaman nasıl çabaladığını görmek hayret uyandırıcıdır. İstanbul Hayvanları Koruma Cemiyeti'nin ruhu oldu. Isaac, müzik yeteneği de olan ve flütçü olarak arkadaşları tarafından değer verilen bir insandı., zaman zaman amatör konserlere de katılırdı..." ³²

31 Neumark. s.49

32 Widmann, s.353

Prof. Alfred Isaac, İstanbul Hayvanları Koruma Cemiyetinin aktif bir üyesi olarak çalıştı. Sözleşme şartlarından biri olan Türkçe'yi kısa zamanda öğrendi ve derslerini Türkçe olarak vermeye başladı. Karısı Gertrud, diğer mülteci profesörlerin çocuklarına özel dersler verdi.

Gertrud Isaac, daha küçük çocuklarla masallar da sahnelerdi. O günlerden günümüze kalan bir davetiyede şöyle yazıyor:³³

KADIKÖY ŞEHİR TİYATROSU

Mühürdar Caddesi 93

Sizleri, 13 Mayıs 1939'da yapılacak olan Haensel ve Gretel

Prömiyerine davet eder.

Oyun: Sekiz Perde

Ardından Soğuk Büfe İkramı.

**MODA'NIN OLAĞANÜSTÜ BİR PİYANİSTİNİN KEŞFİ:
AYŞEGÜL SARICA**

Dünyaca ünlü piyanistimiz İdil Biret'in, henüz 4 yaşındayken piyanoya yatkınlığını keşfeden (Bkz. Yukarda, II- Neumark, Fritz), bir piyano pedagogu olan Gertrud Isaac; yine bir Moda'lı, dünyaca ünlü piyanistimiz, Ayşegül Sarıca'yı da keşfetmiş kişidir. Ayşegül Sarıca'nın müzik yaşamı şöyle başlamış:

“İkinci Dünya Savaşı öncesinde Alman faşizminden kaçarak yurdumuza sığınan birçok batılı bilim adamı arasında Moda'da oturanlar, kendi aralarında müzik şölenleri düzenlerlerdi. Bu toplantılara zaman zaman Moda'lı seçkin aileler de katılırdı. Bu toplantılardan birisine, annesi Bedriye Hanım, Ayşegül'ü elinden tutup götürmüş. Salonda bulunanlar bu 'minik şeyin' böyle bir toplantıda ne yapacağını merakla izlemişler. Tam iki saat süren konser boyunca gık çıkarmayan ve dikkatle dinleyen Ayşegül, Prof. İsak ve eşinin dikkatini çekmiş. Ertesi gün bir pedagog olan Bayan İsak, evlerine ziyarete gelmiş. Aile ile görüşmüş. Yaşamı boyunca bütün varlıklarıyla ona destek olan anne ve babasının onaylarını alarak ona piyano dersleri vermeye başlamış.

Bayan İsak, öğrencisinin olağanüstü kabiliyetinin farkına vardığından, onu, Prof. Ferdi Statzer'e götürmüş ve bununla konservatuvar günleri başlamış. Bu arada ilkokul ve High School'u bitirmiş, Prof. Statzer, öğrencisinin gösterdiği yüksek gelişim nedeniyle bundan sonra eğitimine yurt dışında devam etmesi önerisinde bulunmuş.

Ayşegül Sarıca, Lucette Decaves ve Pierre Pasquler'den oda müziği dersleri alarak Paris Konservatuvarı'ndan birincilik derecesi ile 1953'te mezun olmuştur.”³⁴

VII

HANS REICHENBACH- MODA'DAN EİNSTEİN'E GİDEN-GELEN MEKTUPLAR

“...Zeki, son derece kültürlü ve esprili bir bilgindi. Yıllar boyu Kadıköy'de aynı evde oturduğumuz için fikirlerinden kolaylıkla yararlanabiliydim. Ailelerin farklı yetiştirme yöntemleri dolayısıyla (Reichenbachlar bizim benimsemediğimiz Montessori Okulu'nun taraftarlarıydılar) aralarında büyük görüş ayrılıkları oluşabileceği halde çocuklarımız yakın arkadaşlık kurmuşlardı.”³⁵

Hans Reichenbach, 26 Eylül 1891'de Hamburg'da yarı Yahudi bir ailede doğdu. Baba adı: Bruno, Anne adı: Selma (kızlık soyadı: Menzel). İlk ve orta eğitimini Hamburg'da tamamladı. Stuttgart Teknik Üniversitesi'nde yüksek öğrenim gördü. Berlin, Münih ve Göttingen Üniversitelerinde matematik, fizik ve felsefe okudu. 1915'te Erlangen Üniversitesi'nden, 'Olasılık Hesabının Uygulanması' başlıklı teziyle doktora derecesini aldı. 1920-1926 yılları arasında Stuttgart Teknik Üniversitesi'nde, Felsefe Tarihi ve Mantık dersleri verdi. Hans Reichenbach'ın ilk mesleği mühendislikti. Fizik alanında kuramsal çalışmalar da yapmıştı. Bu çalışmaları, Prof. Albert Einstein'ın dikkatini çekti. Daha sonra Einstein'ın isteği üzerine, fizik profesörü olduğu Berlin Üniversitesi'nde, 1926-1933 yılları arasında Fizik Felsefesi dersleri verdi. 1928 yılında yayınladığı 'Fiziksel Bilginin Amaçları ve Yolları' adındaki kitapçık, Türkiye'de Nusret Hızır tarafından Türkçe'ye çevrilerek özet halinde 'İz Dergisi'nde' yayınlandı. Reichenbach'ın, evrenin içeriği hakkındaki önemli kitabı 'Atom ve Kozmos' un (1930), Türkçe'ye çevrildiği, basılıp yayınlanacağı söylendiyse de şimdiye kadar gerçekleşmedi. 1933'te Nasyonal Sosyalistlerin iktidarı ele geçirmesinin ardından, Reichenbach'ın dersleri Nazi öğrenci grupları tarafından yoğun biçimde sabote edilmeye başlandı. Mayıs ayında üniversite yönetimine, Reichenbach aleyhinde 'zararlı bir unsur, Marksist ve Yarı Yahudi' ifadesiyle suç duyurusunda bulu-

34 Önce, Gökhan, Moda, Kendine Özgü Bir Semt, Kadıköy Belediyesi Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları (3), İstanbul 2004, s.143

35 Neumark, s.64

nuldu. Reichenbach, politik nedenler ya da antisemitik nedenlerle – babası Yahudi asıllıydı – işten atılmayı beklemeden derslerini yaz sömestrinin başında kesti ve Zürih'e göç etti. Orada, Prof. Philipp Schwartz'ın 'Notgemeinschaft Deutscher Wissenschaftler im Ausland' ile temas kurdu. Eylül ayında, Berlin Üniversitesi Reichenbach'ın ders verme yetkisini elinden aldı. 1933 yılı sonunda ailesi ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Prof. Hans Reichenbach, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Felsefe Bölümü başkanlığına getirildi. Felsefe Bölümü'nde lojistik dersleri verdi. Burada kendini iyi hissetmemiş ki gelişinden bir yıl sonra, 27 Aralık 1934'te, bir arkadaşına şunları yazar:

"Entelektüel bakımdan çok düş kırıcı. Bu ülke bir kültür halkı oluşturmaktan henüz fersah farsah uzakta. Hükümet reform yapmaktan yana, ama halk hiçbir şekilde bunun arkasında durmuyor. Ve aynı şekilde üniversite reformunda da eksik olan – ki bu üniversite reformu çok büyük paralarla gerçekleştirilmektedir – gene entelektüel açıdan bu reforma sahip çıkacak halk kesimleridir. (...) Üstelik hayli sevimsiz bir milliyetçilik, hem ülkede hem de öğrenciler arasında kendini hissettirmekte, gayet can sıkıcı antisemitizm tezahürleriyle kendini göstermektedir." ³⁶

Reichenbach'ın, yukarıdaki satırlardaki olumsuz görüşünü -1930'lu yılların Almanya-Türkiye karşılaştırmasını yapacak – okuyucunun takdirine bırakarak, Mo-da'dan, ABD- Princeton'daki, Prof. Albert Einstein'e gönderdiği 12 Nisan 1936 tarihli mektubun, Türkçe çevirisine göz atalım:

"Sayın Bay Einstein,

Uzun zamandır size yazmamıştım. Bununla birlikte, bu arada Rudolf Kayser benim ve planlarım hakkında konuştuğunuzu bana yazdı.

Siz de biliyorsunuz ki, hep ABD'ye gelmek istemişimdir. Almanya'da bulunduğum sırada bu yöndeki çabalarım başarısız oldu. Ardından şu Hitler belası geldi ve İstanbul'dan bir teklif aldığım için memnun oldum. Bu teklif o sırada bana çok vaatkâr görünmüştü. Bir profesörlük ve bağımsız olarak felsefe müfredatını sıfırdan başlayarak oluşturma olanağı. Ne yazık ki, burada geçirdiğim iki buçuk yıl benim için tam bir hayal kırıklığı oldu. Doğru, buradaki konumum çok bağımsız; buradaki tek felsefeciyim. Fakat üniversite öyle örgütlenmiş ki doğa bilimleri felsefeden tamamen koparılmış. Benim kürsüm, Edebiyat Fakültesi'nin bir parçası; öğrencilerim matematik veya fizik altyapısı olmayan, sadece edebiyat okumak için gelen öğrenciler ve burada yerimi bulamadığımı hissediyorum. Başka öğretim elemanı olmadığı için felsefe tarihi vermek zorunda olmak değil beni rahatsız eden; ama Almanya'da onca zamandır savunduğum kendime özgü felsefi düşüncelerden hiç söz edememek bana acı veriyor.

Aslında geçen yıl New York Üniversitesi'nden bir yıllık bir davet aldım. Oradayken bir şeyler bulurum ümidiyle, büyük bir memnuniyetle kabul edecektim. Ancak, buradaki hükümet istediğim izni vermedi, aynı zamanda sözleşme yükümlülüklerimden azade olma imkânını da önermedi. Buradaki sözleşmem en az üç yıllık, bu yüzden o dönemde sözleşme ihlâli yapmamak için burada kalmam gerekiyordu. New York Üniversitesi'ne gitmekten vazgeçmek benim açımdan gerçekten zor oldu.

(...)

Şunu da ekleyeyim ki, bu yıl buradaki hükümet artık beni burada tutamayacak, zira üç yılım 1 Ekim 1936'da doluyor ve bu tarihte ayrılacağımı bildirebilirim. Dolayısıyla, bu açıdan bir sorun yok. Belki iyi İngilizce konuştuğumu belirtmem de iyi olabilir.

Princeton'a gelmemde yardımcı olabilirsiniz, yüreğimin en derinlerinden şükran duyacağım! Hitler belası – birçok diğer örnekte de olduğu gibi – benim Almanya'daki çalışmalarımı da berbat etti. Umudum, hepsini Amerika'da yeni baştan inşa etmek.

Size ve ailenize en derin sevgilerimle,

Hans Reichenbach”³⁷

Albert Einstein, Reichenbach'ın yukarıdaki mektubuna, 2 Mayıs 1936'da, Kadıköy- Mühürdar Caddesi adresine gönderdiği Almanca mektupla cevap verir.

Einstein mektubunda, Reichenbach'a (Türkçe çevirisiyle), şunları yazar:

“Carnap (ortak dostları felsefeci Rudolf Carnap) bana geçen gün, kendisine Princeton'da Yahudilerin istihdam edilmek istenmediğinin açıkça söylendiğini anlattı.

Dolayısıyla burası bile güllük gülüstanlık değil ve burada yarın neler olacağını kimse bilmiyor. Belki 'barbarlar' (Türkleri kastediyor, HB) daha iyi insanlardır.”³⁸

Bu bilgiler, Türkiye'de bulunan ve ABD'ye gitme hayalleri kuran Alman mülteci profesörler arasında mutlaka paylaşılmıştır.

Prof. Hans Reichenbach, ABD'ye gitmenin yolunu, İstanbul Robert Koleji'nde ders vermekle sağladı. Büyük bir olasılıkla, ABD'de iş bulmasına Robert Koleji'deki Amerikalılar yardımcı oldular. 1938'de Los Angeles'teki California Üniversitesi

37 Reisman, s.369-370

38 A.g.e., s.332

si'nden gelen bir çağrı üzerine, ailesiyle birlikte ABD'ye gitti. 1946'da karısı Elisabeth'den boşandı. Aynı yıl içinde, 1934-1939 yılları arasında mülteci olarak İstanbul'da yaşamış olan felsefe profesörü Marie Moll ile evlendi. 1952 yılında Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde konuk profesörlük yaptı.

Reichenbach, 9 Nisan 1953'te, Los Angeles'te karlı bir dağ tırmanışında geçirdiği kalp krizinden öldü.

VIII

FRITZ ARNDT- TÜRK KİMYASININ BABASI

"Toplam olarak 24 yıl İstanbul'da kaldım, iki devir arasındaki bütün ayrılıklara rağmen ve kaçınılmaz olarak bir Avrupalı için pek çok güçlükler ortaya çıktığı halde, Türk halkını sevmeyi öğrendim."

İ.Ü. Rektörü Tefvik Sağlam'a yazılan mektuptan alıntı. ³⁹

6 Temmuz 1885'te Hamburg'da Yahudi bir ailede doğdu. 1908'de Freiburg Üniversitesi'ni bitirdi. Çeşitli üniversitelerde kimya asistanlığı yaptıktan sonra, 1912-1915 yılları arasında çalıştığı Breslau Üniversitesi'nde doçent ve profesör oldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, İstanbul Darülfünunu'nda kimya profesörü olarak çalıştı. 1915 yılında Genel ve Organik Kimya Kürsüsü'nü kurdu ve burada 1916-1918 yıllarında Tecrüb-i Kimya dersi verdi. 1917'de sonradan Yerebatan Kimya Enstitüsü adını alan Kimya-yı Gayr-ı Uzvi ve Kimya-yı Sınâi Darülmesai'si'nin kurulmasına yardım etti. 1918 yılında, İstanbul'un işgal kuvvetlerinin eline geçmesi üzerine Almanya'ya döndü. Breslau Üniversitesi'nde kürsü başkanı ordinaryüs profesör olarak çalıştı. 1933 yılında Yahudi olması nedeniyle Üniversitedeki görevinden çıkarıldı. Kaçarak sığındığı İngiltere'de, Oxford Üniversitesi'nde bir yıl konuk profesör olarak ders verdi. Notgemeinschaft aracılığıyla, 1933'te İstanbul Üniversitesi'ne davet edildi. Polonyalı bir Yahudi olan ilk karısından (kızlık soyadı Heimann) olan oğlu Walter İngiltere'de kaldı. Prof. Arndt ilk evliliğinden olan kızı ve ikinci karısı ile birlikte, bu kez mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Ord. Prof. Dr. Fritz Arndt, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde, 1934-1955 yılları arasında Kimya Enstitüsü müdürlüğü görevinde bulundu. Kısa sürede Türkçe öğrenerek derslerini Türkçe olarak vermeye başladı. Türkiye'ye o dönemde gelen yabancı profesörler içinde ders kitabı yayınlayan tek kişi oldu. 1941'de Türk vatandaşlığına geçme talebi kabul edildi. 1955'te emekli oldu. 1956 yılında Hamburg Üniversitesi'ne davet edildi ve bilimsel araştırmalarını orada sürdürdü. 1965 yılında, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, 80. Doğum yıldönümü dolayısıyla kendisine fahri (şeref) doktorası verdi.

Ord. Prof. Dr. Fritz Arndt, 8 Aralık 1969'da 84 yaşında Hamburg'da öldü.

ABD Hava ve Uzay Müzesi Müdürü Dr. Martin (Haurowitz) Harwit'in anılarından:

"Arndtlar'ın Boğaziçi'nin Kadıköy Yakası'ndaki evlerine yaptığımız ziyaretler, daima bir bayram havasıyla geçerdi. Prof. Arndt, Alman karikatürist ve hicivci Wilhelm Busch'dan şiirler okurdu. Anlaşılan pek çok şiirini biliyordu. Ve daha sonra büyükler oturur, savaş, günlük sorunlar, Türkiye'deki yaşama uyum sağlamak ve diğer sorunlar hakkında konuşurlar, Bayan Arndt pişirdiği ve üzerine bir süt katmanı döktüğü kırmızı frenküzümü jöleli pastayı sunarken biz de dinlerdik. Bu, biz çocuklara, yetişkinler toluluğunun bir parçası olduğumuz hissini verirdi. Buna karşılık, sanıyorum, yetişkinler de, bizimle aynı şeyi düşünürlerdi. İnanıyorum ki, onların gözünde, biz vatanlarını geride bırakarak özverilerde bulundukları geleceği temsil ediyorduk..."⁴⁰

Dr. Harwit'in kızkardeşi Dr. Alice (Haurowitz) Sievert'in Türkiye'deki çocukluk anılarında da, Kadıköy Kiyıları yer alıyor:

"...Çocuklar olarak biz, evleri Boğaz'ın tam kıyısında olan Dr. ve Bayan Arndt'ı ziyaret etmekten özellikle zevk alırdık. Onların iskelesinden yüzer, Bayan Arndt'ın muhteşem kurabiyelerinden yer ve bahçelerinde oturup akademik tartışmaları, savaşın gidişatını ve üniversite maaş artışlarını fersah fersah aşan enflasyonla baş etme yollarını dinlerdik..."⁴¹

IX

HANS WINTERSTEIN - İ.Ü. FİZYOLOJİ ENSTİTÜSÜ KURUCUSU

"Çok çalışkandı. Sabahları İstanbul'un Asya yakasındaki evinden vapurla Avrupa yakasına geçer, sonra limandan üniversiteye kadar yürürdü. Gün boyu soluk almadan çalışır, akşam paydosundan sonra mektuplarını bizzat kendisi postaneye götürürdü, kimseye zahmet vermek istemezdi. Sabahları Enstitüye geldiğinde, hademeler dahil, teker teker herkesin elini sıkardı. Hep yakınımızda olduğu, bizi desteklediği hissini uyandırmıştır. Kendi dinamiğini bizlere de aşıladı. Ben de, daha sonra kendi asistanlarıma ve öğrencilerime aynısını yapmaya çalıştım."

Eski Asistanı Prof. Dr. Nurhan Gökhan, onu bu sözlerle anıyor.⁴²

⁴⁰ Reisman, s.471

⁴¹ A.g.e., s.465

⁴² Haymatloz, Exil In Der Türkei, 1933-1945, Schriftenreihe des Vereins Aktives Museum, Band 8, s.48.

31 Temmuz 1879'da Prag'da Yahudi bir ailede dünyaya geldi. Prag'da bir Alman lisesini bitirdi. 1897-1903 yılları arasında Prag, Jena ve Göttingen Üniversitelerinde öğrenim gördü.

1903'te Prag Karlova Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde fizyoloji doktorasını tamamladı. Rostock Üniversitesi Fizyoloji Enstitüsü'nde, 1906'da doçent, 1910'da profesör oldu. 1911'de Ordinaryüs profesörlüğe yükseltildi ve Fizyoloji Enstitüsü Başkanlığına getirildi. 1927'de Breslau Üniversitesi'nde Tıp Fakültesi Fizyoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğini yapıyordu.

7 Nisan 1933 tarihli Devlet Memuriyetinin Yeniden Kurulmasına Dair Kanun uyarınca emekliğe sevk edildi ve maaşı donduruldu. İngiliz asıllı karısı, Edwin ve Nicki adlarındaki iki oğlu ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Ord. Prof. Dr. Hans Winterstein, 1933 Üniversite Reformu'yla kurulan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne profesör olarak atandı. 1937'de İngiliz karısından boşandı. Karısı iki oğlu ile birlikte İngiltere'ye döndü. Ertesi yıl, 1933'te mülteci olarak İstanbul'a gelmiş olan ve Göz Profesörü Josef Igersheimer'in asistanı olarak çalışan Susanne Hoffmann ile evlendi. Böylece Moda'da oturanlar arasına bir de Alman mülteci doktor, gelin olarak katılmış oldu. (Bkz. Üçüncü Bölüm/Biyografiler)

X

FRITZ BAADE-KIRŞEHİR'İN FAHRİ HEMŞEHRİSİ

*"Savaşın sonunda aile İstanbul'a döndü
ve zamanla İstanbul'un Asya Yakası'nın en şık semti haline
gelen Moda'ya yerleşti. Hans (küçük oğlu) eski arkadaşı Mathias
Neumark'la yeniden bir araya geldi..."* ⁴³

23 Ocak 1893'te Neurippen'de (Postdam) Protestan bir ailede doğdu. 1930-1933 yılları arasında SPD (sosyal Demokrat Parti) milletvekilliği ve Berlin Tarım Piyasaları (Devlet Tahıl Bürosu) Araştırma Komisyonu Başkanlığı yaptı. Almanya'da, 1932'deki ekonomik krizin ortaya çıkması ve işsizliğin artmasına karşı uygulanan ekonomik planın hazırlanmasında etkin rol aldı. Nasyonal Sosyalistler iktidarı ele geçirince, ikinci karısının Yahudi olması nedeniyle, Devlet Memuriyetinin Yeniden kurulmasına Dair Kanun uyarınca işten çıkarıldı. 1934'te ikinci karısı ve iki evlilikten olan çocuklarıyla birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Fritz Baade, Türk Hükümeti nezdinde tarım mahsulleri piyasası konusunda danışman olarak çalışmaya başladı. 1938-1939 yıllarında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde doçent olarak, zirai pazarlama dersleri verdi. Baade, özel nedenlerle mülteci sayılmamak için çaba göstererek Alman Büyükelçiliği ile ilişkilerini sürdürdü. Elçilik çalışanlarına bilgi verdiği şüphesiyle, Türk polisi tarafından da takip edildi ve kendisine mülteci sayılmadığı bildirildi. Bu nedenle, Türkiye'ye gelmesine aracılık ettiği Ernst Reuter ve diğer mülteciler tarafından da suçlandı. 1939'da savaş başladığında, sözleşmesi yenilenmedi ve görevinden çıkarıldı. Baade, ailesiyle İstanbul'a yerleşti ve özel sektörde danışmanlık yapmaya başladı.

1944 yılında, Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler kesilince Türkiye'yi terk etmesi istendi. Bunu reddetmesi üzerine, Kırşehir'de ailesi ile birlikte enterne edildi. Kırşehir'de antik çağlardan kalan toprak altındaki bir şifalı su kaynağını buldu. 1945'te serbest bırakıldılar.

Baade, İstanbul'a döndükten sonra, bir süre Robert Kolej'de öğretmenlik yaptı. 1946'da ABD'ye gitti. Orada yayın işlerinde ve ABD'nin işgal ettiği bölgelerde uyguladığı tarım politikalarının değişmesi için çalıştı. 1949'da Almanya'ya döndü. Kiel'de, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kurulmuş olan Dünya Ekonomisi Enstitüsü Müdürlüğünü yaptı. Kiel Üniversitesi'nde ordinaryüs profesör oldu. 1949-1969 yılları arasında Alman Federal Meclisi'nde (Bundestag) milletvekilliği ve Willy Brandt'a danışmanlık yaptı. Almanya'da kurulan, Alman-Türk Cemiyeti Başkanlığı'na seçildi. 1964'te Türkiye Cumhuriyeti Kiel Fahri Konsolosluğu'nu üstlendi. 1958'de Türkiye'ye geldiğinde, Kırşehir'i ziyaret etti. Orada kendisine şehrin fahri hemşehrisi unvanı verildi. 1965'te Kırşehir Belediyesi, keşfettiği şifalı su kaynağının termal tesisinin bulunduğu caddeye, 'Profesör Baade Caddesi' adını verdi.

Prof. Dr. Fritz Baade, 15 Mayıs 1974'de Kiel'de öldü.

XI

ERNST REUTER-İKİNCİ VATAN TÜRKİYE'DE

"BİR TÜRK, BERLİN'E BELEDİYE BAŞKANI MI OLACAK?"

Ernst Reuter, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ikinci vatanı Türkiye'den, Alınan-ya'ya geri döndü. Nasyonal Sosyalist Rejim yıkıldıktan sonra ilk defa yapılacak, Batı Berlin Belediye Başkanlığı seçimleri öncesi, bir Alman gazetesinde bu başlık atılmıştı. "Bir Türk Berlin'e Belediye Başkanı mı olacak?" Evet, oldu. Reuter, 7 Aralık 1948 tarihinde yapılan seçimlerde, Batı Berlin Belediye Başkanlığına seçildi. 1951 yılının Ocak ayında yapılan seçimde de Batı Berlin Belediye Başkanlığına yeniden seçildi. 1953 yılındaki ölümüne kadar bu görevi yürüttü.

29 Temmuz 1889'da, Apenrade/Kuzey Schleswig'de, denizcilik öğretmeni olan Protestan Wilhelm ve Karoline Reuter çiftinin oğlu olarak dünya'ya geldi. 1907'de liseyi bitirdi, ardından Marburg ve Münih'te Alman Dili ve Edebiyatı, tarih ve coğrafya öğrenimi gördü. 1912'de devlet sınavını verdi. Aynı yıl, Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) üyesi oldu ve Partinin eğitim danışmanlığına getirildi. 1915'te, Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. 1916'da kalçasından yaralandı ve Ruslara esir düştü. Esir kampında kendi kendine Rusça öğrendi. 1917 Devrimi'nden sonra Moskova'da Savaş Esirleri Komitesi temsilcisi oldu. Daha sonra, Saratow'da, Volga Almanları Komiserliği'nin politik başkanı olarak görev yaptı.

Reuter, 1918 Aralık'ta Almanya'ya geri döndü ve Alman Komünist Partisi'nin (KDP) üyesi, daha sonra da genel sekreteri oldu. 1922'de KDP'den ayrıldı, yeniden SDP'ye katıldı. 1926 yılına kadar 'Vorwaerts und Freiheit' adlı parti gazetesinde redaktörlük yaptı. 1926 yılından 1931'e kadar Berlin Kent Meclisi'nde ulaşım sistemi sorumlusu olarak çalıştı. Berlin'in taşımacılık işletmelerini ve ücretlendirme sistemlerini birleştirdi. Berlin Ulaşım Anonim Şirketi'ni (BVG) kurdu.

Ernst Reuter, kızı Hella'nın ve oğlu Gerd'in anneleri olan ilk karısı Lotte'den (kızlık soyadı: Scholz) boşanmıştı. 1927'de Johanna Kleinert ile ikinci evliliğini yaptı. 1928'de oğlu Edzard (Bkz. Üçüncü Bölüm/ Biyografiler) doğdu. 1931 Nisan'da Orta Almanya'daki endüstri kenti Magdeburg'un Belediye Başkanlığı'na, 1932'de Reicstag'a (Alman Meclisi) milletvekili seçildi. Nasyonal Sosyalistler iktidara geldikten sonra, 11 Mart 1933'te, zorla makamından uzaklaştırıldı ve Turgau'daki Lichtenburg Toplama Kampı'na gönderildi. 13 Mart tarihinde de işine son verildiği bildirildi. 7 Ocak 1934'te serbest bırakıldı. Aynı yılın 16 Haziran'ında Gestapo tarafından tutuklanarak ikinci kez Lichtenburg Toplama kampına gönderildi. Bu defa 'Quaker' hareketindeki dostlarının çabasıyla, 19 Eylül 1934'te serbest bırakıldı. 1935 yılının Ocak ayında, Hollanda üzerinden İngiltere'ye kaçtı. Prof. Fritz Baaade'nin, Türkiye'deki görevle ilgili gönderdiği, 11 Mart 1935 tarihli telgrafı üzerine, 4 Haziran 1935'te mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Ernst Reuter Ankara'da, önce İktisat Vekâleti'nde, sonra yeni kurulan Ulaştırma Vekâleti'nde taşımacılık ücretlerinden sorumlu uzman olarak görevlendirildi. İstanbul Liman Şefliği'nin çalışması ve yerel gemicilik şirketleri hakkında rapor, Türkiye'deki ulaşım ağı sorunları ve gelişimi hakkında istatistikler hazırladı. 1935 Ağustos'unda karısı Johanna, oğlu Edzard ile birlikte Ankara'ya geldiler. 1939'da da ilk evliliğinden olan kızı Hella, Türkiye'ye geldi. İlk karısından olan oğlu Gerd (daha sonra Harry ismini alacaktır) İngiltere'de kaldı.

Reuter'in, 1940 yılında süresi dolan sözleşmesi yenilenmedi. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İskân ve Şehircilik Enstitüsü'nü kurma çalışmaları nedeniyle işsiz kalmadı.

Ernest Reuter 1943 yılında, Alexander Rüstow, Gerhard Kessler, Curt Kosswig ve diğer Alman Profesörlerle birlikte, İstanbul'da, 'Alman Özgürlük Birliği'nin kuruluşuna katıldı.

Nasyonal Sosyalizm yıkıldıktan sonra, Almanya'da demokrasinin yapılandırılmasını içeren ve daha önce anlatılan, 'Was soll Werden?' (Ne olmalı?) başlıklı manifestoyu yayımladılar.

2 Ağustos 1944'te Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkiler kesildiğinde Almanya'ya dönmesi istendi. Dönmeyi reddetti. Ankara'daki Alman Büyükelçiliği, Alman Dışişleri Bakanlığı'na, Türkiye ile olan siyasi ve ekonomik ilişkilere zarar gelmemesi için, Ernst Reuter ve ailesini vatandaşlıktan atmaktan kaçınmasını önerdi. Ernst Reuter ve ailesi, Türkiye'deki diğer Almanlarla birlikte Anadolu'da enterne edilmekten muaf tutuldu. Enterne edilenlere yardım etmek üzere kurulan IRRC'nun 'International Rescue and Relief Committee' (ABD'deki sendikaların desteklediği bir yardım kuruluşu) Türkiye Şubesi'nin İstanbul Komitesi üyesi oldu.

REUTER'LERİN MODA YILLARI

Prof. Fritz Neumark, Reuter'lerin Moda yıllarını şu sözlerle anlatır:

"Reuter'le İstanbul'a gelişinden çok kısa bir süre sonra ortak arkadaşımız, eski Berlin Belediyesi İnşaat Müşaviri Martin Wagner sayesinde tanıştım. İstanbul'a oranla daha çok Ankara'da çalışmasına rağmen ailelerimiz baştan beri dostça bir yakınlık içinde tanışıklıklarını sürdürdüler. İlk önce biraz kişisel ilişkilerimizden söz edeyim: Reuter, yeni ve eski başkent arasında mekik dokuduğu yıllarda, deniz yolları işletmeciliğinde trafik uzmanı olarak çalıştığı İstanbul'a geldikçe, rahatsız ve üstelik pahalı otel yaşamından kaçınmak için, kızkardeşim Else Weinberg'in evinin giriş katında ona ayrılmış bir odada kalıyordu. Alexander Rüstow'un da bir dairesi bulunan bu ev, bizimkine en fazla 50 metre uzaklıkta idi. Bu yakınlık doğal olarak görüş alışverişimizi kolaylaştırıyordu – tabii bu arada Alman Okulu'nun eski eğitim müşavirlerinden Dr. Julius Stern'in üçüncü kişi olarak katıldığı 'skat' partilerimizi de (bir çeşit kâğıt oyunu)... – Ve bugün Federal Maliye veya İktisat Bakanlıkları Bilimsel Şuralar üyesi arkadaşlarım, onlarla oturumlardan sonra gerginlik gidermek amacıyla oynadığınız skat oyunlarında bende belli bir cesaret, hatta kayıtsızlık olduğunu kabul ediyorlarsa, ben bu özelliğimi kâğıt oyunlarında son derece cüretli davranan ve bu cesaretinin göz ardı edilmemesini ümit ettiğini sık sık belirten Reuter'e borçluyumdur.

Bayan Hanna Reuter de özellikle sıcak yaz aylarını geçirmek üzere, bize İstanbul'a gelirdi. Boğaz ve denizin sağladığı şahane banyo imkânı, kuşkusuz Ankara'da yoktu. Ayrıca Reuter'in küçük oğlu Edzard (onu Edzi diye çağırırlardı; şimdi Daimler Benz A.Ş.'nin yönetim kurulu üyesi) ile oğlumuz Matthias yakın arkadaş olmuşlardı, tatillerde birbirlerini ziyaret ederlerdi. "44

MODA'DAN, NOBELLİ ROMANCI THOMAS MANN'A GİDEN MEKTUP

Moda'da yerleştiği evde, 'Alman Özgürlük Birliği'nde birlikte çalıştığı Prof. Alexander Rüstow'unda oturması, böylece, grubun diğer üyeleriyle, Rüstow'un evinde yapılan toplantılara katılma imkânını bulması, Reuter'i çok sevindirdi. Grup üyelerinin, Müttefik radyolarında okunmak üzere bildiriler hazırlayarak gönderdiklerinden, diğer ülkelerde yaşayan Alman mültecilerle yazıştıklarından ve Nazi Rejimi sonrası, Almanya'nın yeniden yapılandırılması için kaleme aldıkları, "Ne olmalı?" başlıklı manifestonun bulunduğu bir broşürden yukarıda bahsetmiştik. Ernst Reuter, Moda'dan gönderdiği 17 Mart 1943 tarihli mektupla, ABD'de mülteci olarak yaşayan ve müttefik radyolarında konuşmalar yapan Nobel Edebiyat Ödülü sahibi ünlü romancı Thomas Mann'dan, "Ne olmalı?" manifestosunu, ABD'de bulunan Alman mültecilere duyurmasını ister. Thomas Mann'ın verdiği cevapta, bu konuya yaklaşımı olumsuz ve suçlayıcıdır. Mann:

"Yazıyı, ABD'nde yayınlanan Almanca bir sürgün gazetesinde (New Yorker Neue Volkszeitung) yayınlamayı reddetmiş, üstelik Reuter'i 'sürgünde Alman milliyetçiliği' yapmakla suçlamıştır. ABD ve İngiltere'nin Almanya'dan kaçan bilim adamlarına yer verdiği, kol kanat gerdiği edebiyatı yıllardır yapılmaktadır. Ama 1933'teki olaylardan 50 yıl sonra yayınlanan arşiv dökümanlarından, bu bilim adamlarının İngiltere ve ABD'ye sığınmalarının hiç de kolay olmadığını ve pek çok güçlüklerle karşılaşıp baş etmek zorunda kaldıklarını öğreniyoruz. Bu arada kendisi İngiltere'ye kapağı atıp yerleşmiş olan Anna Freud'un (Sigmund Freud'un kızı) en acı biçimde kovuşturmayla uğrayan meslekdaşları psikanalistlerin hangilerinin seçileceği konusunda yaptığı yazışmalarda, seçimlerin nasıl kendine göre taraf tutan biçimde yapılması için uğraştığını görüyoruz." ⁴⁵

Ernst Reuter'le, Thomas Mann arasındaki yazışmalar bundan sonra da devam etti. Thomas Mann'ın bu mektubunda yazdıkları ise bizi şaşırtmadı. ABD'nin mülteci politikasının ikiyüzlü olduğu zaten biliniyordu. Amerikan üniversiteleri, Yahudi bilim insanı ve kadın akademisyen çalıştırmama konusunda aralarında anlaşmışlardı. Bu kısıtlama, 1950'li yıllara kadar sürdü. Örneğin, Prof. Albert Einstein'nin, ABD'nin, Princeton Üniversitesi'nde ders verdiği zannedilir. Hayır verdirilmemiştir. Princeton Üniversitesi'nin yanında, Yahudi fonlarıyla kurulabilen bir enstitüde (Üniversiteden ayrı bir kuruluştur, halen de öyledir) çalışmalarını yürütmüştür. İngiltere'ye gelince; İkinci Dünya Savaşı boyunca, Hitler'in işgal ettiği ülkelerden kaçarak, Filistin'e gitmeye çalışan Yahudi mültecilerin, İstanbul Boğazı'ndan ya da Anadolu'dan geçmelerine izin vermemesi için, Türkiye'ye sürekli baskı yaptı. Struma faciası da, İngiltere'nin, kendilerine taahhüt ettiği, Filistin'e giriş vizelerini vermediği için yaşandı. Türkiye ise, kendi ülkelerinde baskı gören Yahudi mültecilerin, Türkiye'den geçişini düzenleyen yasalar çıkardı ve transit geçiş vizelerini verdi. Türkiye üzerinden geçerek Filistin'e varan ve İsrail Devleti'nin kuruluşuna tanık olan Yahudi mültecilerden biri, anılarında şunları yazmıştır:

"Türkiye ile ilgili anılarımın hepsi çok güzel. Bize 'insanca' davranan ilk kişilerdi. Trenle İstanbul'a, artık varlığını bile unuttuğumuz bir dünyaya geldik... Her grup Boğazın ulaştıkları kıyısında vapurlara bindirildi... Karşı kıyıya... Yola trenle devam edecekleri yere götürüldü... (Haydarpaşa, H.B.) Şahane bir havada Boğaz'da yaptığımız vapur yolculuğu da unuttuğumuz bir şeydi... Türk Hükümeti bize tıka basa yiyecek dolu iki yemekli vagon göndermişti... Herkese çok lezzetli şeyler, yıllardır görmediğimiz meyveler içeren bir kumanya dağıtıldı... Elbette her şey bedavaydı... Herkes bize çok iyi davrandı, ne bağırıp çağıran ne itip kakan oldu. Aniden insan olmuştuk... Ve sonunda tren yola koyulunca çok sevindik..."⁴⁶

İKİNCİ VATAN'DAN AYRILIŞ- ALMANYA'YA DÖNÜŞ

Ernst Reuter, 1945 Nisan ortasında, bir an önce Almanya'ya dönebilmek için, Ankara'daki ABD ve İngiltere Büyükelçilikleri ile temaslarda bulundu. 15 Haziran 1946'da, İngiltere Dışişleri Bakanı'nın, Almanya'ya geriye dönebileceğine dair alınan kararı bildirmesi üzerine, 4 Kasım 1946'da ailesiyle birlikte Ankara'dan ayrıldı. Aralık'ta Berlin Kent Meclisi'nde ulaşımdan sorumlu birimin başına getirildi. Reuter'e karşı Alman basınında "Bir Türk, Berlin'e Belediye Başkanı mı olacak?" diye bir kampanya başlatıldı. Türkiye'de görevli bulunduğu sıralarda çekilen fotoğrafların yer aldığı haber ve karikatürlerde, 'fesli Türk' (fes takmak 1925'te yasaklanmıştı, H.B.), 'ayakkabı boyacısı' olarak gösterildi. Ayrıca Nasyonal Sosyalistlerin Ankara Büyükelçisi Franz von Papen'le iyi ilişkiler içinde olduğu ileri sürüldü. 1948'de Sovyet işgal kuvvetleri Berlin'in Batı Bölgelerini ablukaya aldığı sırada, Reuter, Batılı güçlere katıldı, Eylül'de kentin Komünistlerin baskısıyla bölünmesinden sonra Batı Berlin'in Belediye Başkanlığına seçildi. Yurt dışındaki mültecilerin dönmesine yardımcı oldu. 1951 Ocak'ta yapılan seçimde Berlin Belediye Başkanlığına yeniden seçildi.

Reuter, İstanbul'u çok sevmiş ve Moda'yı da beğenmişti. Türkiye'den ayrılmasından birkaç ay önce, 17 Ağustos 1946'da, Almanya'daki bir arkadaşına gönderdiği mektupta şu satırlara yer vermişti:

"Muhakkak ki bu ülkeyi ve özellikle de İstanbul'u çok özleyeceğim ve günün birinde ilişkilerimiz bana imkân sağlarsa, burada edindiğim tecrübelerle dayanarak, sadece ülkenin keyfini çıkarmak, hiçbir iş yapmadan birkaç hafta geçirmek için mutlaka buraya geri döneceğim."⁴⁷

Ernest Reuter, 29 Eylül 1953'te, Berlin'de, kalp yetmezliğinden hayatını kaybetti.

46 Reisman, s.306

47 Brügel, s.9

XII

MARTİN WAGNER-BİR MİMAR

“...Ve gerçekten, Türkiye’ye yaptığım yolculuk, kurtuluştu...”⁴⁸

5 Kasım 1885’te Königsberg’de (Kaliningrad/Rusya), Protestan bir ailenin, Karl Wagner ve karısı Johanna’nın çocuğu olarak doğdu. 1905-1910 yılları arasında Berlin ve Dresden’de mimarlık, şehircilik ve ekonomi politik okudu. 1911-1914 yılları arasında Rüstringen (Kuzey Almanya) İmar işleri Dairesi’nin müdürlüğünü yaptı. 1914-1916 yılları arasında Berlin Schöneberg Belediyesi’nde imar müdürlüğünde bulundu. 1915’te ‘Kentlerin Sağlıklı yeşili’ konulu doktora tezini verdi. Şehir plancılığı ve imar işlerinin rasyonelleştirilmesi ile ilgili sorunlar üzerine yazılar yayınladı. 1918’de Berlin Schöneberg’de İmar Kurulu üyeliğine tayin edildi. 1919-1920 yıllarında dar gelirli ve çok çocuklu aileler için bir sosyal konut olarak düşünülen ‘Lindenhof’ sitesini yaptı. 1919’da yapı sektörünün sendikası olan Berlin Bauhütte’yi, 1920’de Sosyal Yapı İşleri Birliği’ni kurdu. ‘Soziale Bauwirtschaft’ (Toplumsal İnşaatçılık) adlı dergiyi çıkardı. 1924’te kamu yararına hizmet veren konut yapım şirketi ‘Deutsche Wohnungsfürsorge’ yi kurdu. 1925-1927 yılları arasında Bruno Taut ile birlikte Berlin’deki ‘Britz’ adlı atnalı biçimindeki siteyi yaptı. Bu site, modern kent mimarisinin, rasyonel inşaat tekniği ve modern mimarinin bir örneğiydi. 1926’da Berlin Büyükşehir İmar Kurulu üyeliğine atandı. 1928’de, Berlin Fuar Alanı’nın planını çizdi. 1929’da sosyal konutlar içindeki büyük sitelerin projelendirilmesi çalışmalarında bulundu. Modern sanat, mimari ve şehir planlamasının tartışıldığı ‘Die neuen Berlin Großstadtprobleme’ (Yeni Berlin-Büyükşehirin Sorunları) adlı dergiyi çıkardı. 1930’da Berlin’in banliyölerinden Wannsee’deki plajın projelendirilmesini gerçekleştirdi. 1931’de toprak spekülasyonuna göz yummalarını protesto ettiği için, Alman Sosyal Demokrat Parti’den (SPD) istifa etti. Sosyalizmin planlı ekonomisini savundu. Aynı yıl Prusya Sanat Akademisi üyeliğine seçildi. 1933’te Kaethe Kollwitz ve Heinrich Mann’ın akademiye alınmamasını protesto ederek, Şubat ayında Prusya Sanat Akademisinden istifa etti. 1933 Mart ayında, Nasyonal Sosyalistler tarafından süresiz olarak işine son verildi. Modern mimariyi tavizsiz savunduğu için Almanya sınırları içinde mesleğini yapması yasaklandı. Martin Wagner, yaşayabilmek için Berlin’deki evini satmak ve onun parasıyla geçinmek zorunda kaldı. 1935’te Walter Gropius’un aracılığıyla, İstanbul’dan aldığı davet üzerine Almanya’dan ayrıldı. Vapurla, Venedik üzerinden, mülteci olarak Türkiye’ye geldi.

MODA’DAKİ ADRESİ “MODA KÖŞKÜ”

Martin Wagner, 1935 Mayıs ayında, İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü ile ilk danışmanlık anlaşmasını imzaladı. Kentte yaptırılacak binalar için bir rapor hazırladı. İstanbul’un ulaşım analizini ve Marmara Denizi kıyısındaki Florya semti

için bir yerleşim bölgesi ve Atatürk için bir yazlık konut projesi çizdi, ancak bunlar gerçekleştirilemedi. Ekim ayı içinde karısı Gertrud ve çocukları Bernard ve Sabine Türkiye'ye geldiler. 1936 yılında Atatürk'ün emriyle, Türk Tarih Sergisi için geçici bir pavyonun planlarını hazırladı ve uygulamasını kontrol etti. Wagner'in bundan başka hiçbir projesi gerçekleşmedi. Arkadaşı Groipus'a: "İstanbul için arka arkaya kâğıtlar doldurmayı sürdürüyorum, oysa bunların hiçbirinin gerçekleşmeyeceğini biliyorum. Asıl bilimsel işime zaman ayıramıyorum. Bürodaki işimi ihmal etmeyi vicdanım kaldırmıyor, ayrıca Marmara Denizi'nin doğal güzelliğine aşığım." diye yazmıştır. Martin Wagner, 31 Aralık 1936 tarihinden itibaren İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde, şehir planlamacılığı dersleri vermeye başladı. "Bunu yan iş olarak yapmaktayım. Asıl işim, İstanbul Belediyesi'nin teknik danışmanlığı" diye, yazdığı Walter Groipus'a (Harvard/ABD) şunları ekler " Her ne kadar bu sonsuz güneşli, olağanüstü kentten, Marmara Denizinden, iyi niyetli insanlardan ve hareketli yaşamdan bir gün ayrılmak ne kadar zor gelse de, sonuçta yaratıcı çalışmalar yapmak çok daha ağır basıyor. ABD'ye çağrılırsam ve bu benim maddi gereksinimlerimi, Türkiye'nin şimdiye dek yaptığı kadar iyi karşılayacak olursa, teklifi bir an bile düşünmeden kabul ederim. Örneğin sizin okulunuzdaki bir şehircilik profesörlüğünü seve seve kabul ederdim, Amerika'dan aldığım haberlere göre pratik ve ekonomik şehircilik ve şehir planlaması gittikçe daha büyük önem kazanıyormuş."

Martin Wagner 1938'de, o sıralarda ABD'ye göç etmiş olan, Bauhaus'dan arkadaşı Walter Groipus'un aracılığı ile Harvard Üniversitesi'nden bir profesörlük teklifi aldı. 1938 Ağustos'unda ailesi ile birlikte ABD'ye gitti. 1939'da Harvard'da derslere başladı. ABD'de iken Almanya'nın Boston Başkonsolos'u tarafından Hitler'e olan bağlılığını büyük bir bağış yaparak karutlaması istendiğinde ona şu cevabı verdi: " Her tür özgür sözcüğü, her Alman sanatının, biliminin, araştırmacılığının itibarına her geçen gün yeni bir darbe indiren, Alman halkının üzerine, Ortaçağ karanlığıyla, Ortaçağ işkence yöntemleriyle çöken bir hükümete nasıl güven duyabilirim ki! Ama eğer benden elektrik cereyanı verilmiş dikenli tel örgüler arkasında politik ya da dini nedenlerden ya da mensubu oldukları halktan ötürü acı çeken, eziyet gören insanlar için bir 'fedakârlık' yapmamı ister, bunu onlara iletmenin bir yolunu gösterirseniz, aklınıza gelecek her türlü fedakârlığa hazır olduğumu görürsünüz." Bunun üzerine, Martin Wagner ve karısı, 1940 Ekim'inde Alman vatandaşlığından çıkarıldılar. 1944 yılında Amerikan vatandaşlığına geçtiler. Wagner 1945'te 'American Academy of Arts and Sciences'a üye seçildi. Wagner, Almanya'ya dönmeyi reddetti, fakat ölümüne kadar pek çok defa Almanya'yı ve Berlin'i ziyaret etti. İlk kez, 1952'de Almanya'ya gitti. Berlin Teknik Üniversitesi'nde bir konferans verdi. Berlin'de planlanan 'Interbau 1957' adlı mimari sergiye 'Batı Berlin'de Potemkin' diye bir eleştiri yöneltti. 1954'te Harvard Üniversitesi'nden emekliye ayrıldı.

Prof. Martin Wagner, Berlin'e yapmayı planladığı seyahatten yalnızca birkaç gün önce, 28 Mayıs 1957'de Cambridge'de (ABD) öldü. ⁴⁹

49 Yukarıdaki biyografinin yazılmasında Demir (s.82-89), Hoss (s.231-232), Haymatloz Kitabı (s.68-69) ve Haymatloz CD'den yararlanıldı.

XIII

RİCHARD von MİSES-EİNSTEİN'İN ARKADAŞI - MATEMATİKÇİ ve OLASILIK HESAPLARI TEORİSYENİ

"Aramızdaki büyük yaş farkı, Moda'daki, iyi komşuluk ilişkilerimize engel olmadı." ⁵⁰

19 Nisan 1883'te o dönemde Avusturya'ya bağlı Lemberg'de (bugün Ukrayna'da Lviv) Yahudi bir ailede doğdu. Daha sonra Katolikliğe geçti. İlkokulu Lemberg'de, klasik liseyi Viyana'da okudu. Viyana Teknik Üniversitesi'nde makine mühendisliği bölümünü bitirdi. 1908'de aynı Üniversite' de doktorasını tamamladıktan sonra, 1909'da Strasbourg Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. 1913'te uçak tasarımı konusunda araştırmalar yapmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, pilot olarak görev yaptığı gibi, Avusturya'daki uçak yapımı çalışmalarına da katıldı. Savaştan sonra Almanya'ya gitti. 1918 yılında, Frankfurt Üniversitesi Matematik Bölümü'nde ders verdi. 1919 yılında Dresden Teknik Yüksek Okulu'nda çalıştı. 1920'de Berlin Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nde Uygulamalı Matematik Enstitüsü'nü kurdu ve yönetimini üstlendi. 1933'te Nasyonal Sosyalistler iktidara geldiğinde, Berlin Üniversitesi'nde Uygulamalı Matematik Enstitüsü direktörü olarak görev yapıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda, cephede savaşmış olduğu için hemen işten çıkarılmadı. Üniversite'de kalma şansı vardı, ama kendisi 1934'te mülteci olarak Türkiye'ye gitmeye karar verdi. Üniversiteden çıkartılması için başvuruda bulundu ve sunmuş olduğu, yirmidört yıllık hizmeti karşılığında hakkı olan emeklilik parasını da talep etti. Yerine önerdiği kişi, bunu halledeceği sözünü verdi, ama sonra unuttu. İstanbul'a geldiğinde ise talebinin reddedildiğini öğrendi.

Prof. Richard von Mises, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde uygulamalı matematik dersleri verdi. 1933 Reformu ile kurulan, Matematik Araştırma Enstitüsü'nün yönetimini üstlendi. Von Mises, İstanbul'dayken sık sık Viyana'ya giderek 1937'ye kadar orada yaşayan annesini ziyaret etti. İstanbul Üniversitesi'nin, 1937 yılındaki geleneksel açılış dersini verdi. Berlin Üniversitesi'nde asistanı olan, ardından mülteci olarak Türkiye'ye gelerek, Fen Fakültesi'nde asistanlığını yapan, Hilda Geiringer ile birlikte yaşaması şikâyetlere neden oldu. Bu yüzden, sözleşmesinin uzatılmayacağını anlayan von Mises, MIT'den (Massachusetts Institute for Technology) ve Harvard Üniversitesi'nden aldığı çağrı üzerine ABD'ye gitti.

Richard von Mises, Harvard Üniversitesi Uygulamalı Matematik ve Aerodinamik Bölümü öğretim görevlisi olarak işe başladı. Yeniden akademik aşamaları geçmesi gerekti. 1943'te doçent, 1946'da profesör oldu. 1943'te ABD'ye giriş izni alabilen Hilda Geiringer ile evlendi. NASA (Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi) ve ABD Donanmasında danışman olarak çalıştı.

Von Mises, arasında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin, 1965 yılında verdiği de dâhil olmak üzere birçok üniversiteden 'Onursal Doktora' payesi aldı. Birçok enstitünün, derneğin ve bilim akademisinin üyeliğini taşıdı. Doğu Alman Bilimler Akademisi'nin 1950'deki onursal üyelik teklifini, ABD'deki konjktür dolayısıyla reddetmek zorunda kaldı.

Ord. Prof. Dr. Richard von Mises, 14 Temmuz 1953'te, Boston'da (Massachusetts) öldü.⁵¹

ABD'DEKİ Prof. ALBERT EİNSTEİN'LE YAZIŞMALARI

Prof. Albert Einstein'le, Almanya'da başlayan işbirliği ve yazışmalarına, Einstein'ın ABD'ye gitmesinden, kendisinin Almanya'dan ayrılmasından sonra da devam ettiler.

Von Mises bir mektubunda: "Bir makalesiyle ilgili olumlu sözleri için Einstein'e teşekkür eder. 'Physikalische Zeitschrift' de (Fizik Dergisi) yayınlatma arzusunu açtığı makaleyi, Einstein'den (büyük olasılıkla derginin editörü olan) Prof. Debra'ya aktarmasını rica eder. Von Mises ayrıca, Einstein'ın statik sistemler ve durumların hareketleri üzerine yorumlarına da, düşüncelerini biraz daha berraklaştırması arzusunu dile getirerek yanıt verir. Bundan başka, Leipzig'deki yayıncısından Einstein'ın görelilik kuramı üzerine, 1916 tarihli çalışmasını edindiğini, eğer kitabın kendisine ulaşmasını sağlayan Einstein ise, kendisine teşekkür etmek istediğini belirtir.

Bir mektupla birlikte, von Mises başka bir makalesinin el yazmasını da gönderir ve kısa bir süre önce 'Mathematische Annalen'in (Matematik Yıllıkları) fizik bölümünün editörlüğünü üstlenmiş olan Einstein'ın bunu yayınlamayı düşünüp düşünmeyeceğini sorar. Yayınlamayı düşünmüyorsa da 'Physikalische Zeitschrift'a göndermek üzere, Einstein'den makaleyi geri göndermesini rica eder."⁵²

XIV

HILDA GEİRINGER (POLLACZEK) - EİNSTEİN'LE YAZIŞMALAR

28 Eylül 1893'te Viyana'da Yahudi bir ailede dünyaya geldi. Viyana Üniversitesi'nde matematik öğrenimi gördü. 1921'de 'Fourier Serileri' tezi ile doktora derecesini aldı. Aynı yıl Berlin'e gitti. Ve Richard von Mises'in Uygulamalı Matematik Enstitüsü'nde asistan olarak çalışmaya başladı. Aynı yıl içinde Felix Pollaczek ile evlendi. 1922'de kızları Magda dünyaya geldi. Aynı yıl içinde Felix Pollaczek'den boşandı. 1927 yılında doçent oldu. 1933'te Nasyonal Sosyalistler iktidara geldiğinde, Berlin Üniversitesi'nde, ordinaryüs profesör adayı statüsünde görev yapmaktaydı.

⁵¹ Hoss, s.199-200

⁵² Reisman, s.246-248

Yahudi olduğu için, Devlet Memuriyetinin Yeniden Düzenlenmesine Dair Kanun uyarınca, Aralık ayında ders verme yetkisi elinden alındı. Kızı Magda ile birlikte önce Belçika'ya gitti ve Brüksel Üniversitesi Mekanik Enstitüsü'nde araştırma asistanı olarak çalıştı. 1934'te, Richard von Mises'in ardından kızı Magda ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Hilda Geiringer, Almanya'dan ayrılmadan önce, henüz 'Le-Coq-sur-mer bei Ostande, Villa Savoyarde- Belçika adresinde bulunan, Prof. Albert Einstein'den, 25 Mart 1933 tarihini taşıyan bir mektup aldı. Prof. Einstein, Nasyonal Sosyalist iktidarın sürdüğü Almanya'da, Geiringer'le direk temas kurmak yerine, mektubu Viyana'da yaşayan kardeşi Dr. Ernst Geiringer'e göndermişti. Prof. Einstein, Almanca yazdığı mektubunda şunları yazıyordu:

"Yurtdışındaki Yahudi Alman mülteci doçent ve öğrenciler için bir üniversite kurulmasını planlıyorum. Bay Heller'e gönderdiğim mektupta bu fikrimi yazdım, siz de bundan haberdar olmuştunuzdur. Bu girişim, ancak yeter sayıda öğretmenin bulunmasıyla gerçekleşecektir. Almanya'dan uzakta olduğum için, doğru kişilerle temas kurulması zor olacaktır. Siz ve Bay Richard von Mises bu önerimle ilgilenir misiniz? Yanıtınızın olumlu olması halinde, bu planım için ön-görülerini olan, doğru kişilerle temasta bulunma olanağına sahip olacaksınız.

Fikrimce, böyle bir üniversite için en doğru yer İngiltere olduğudur. Yahudi profesörler için, Almanya dışındaki ülkelerdeki üniversitelerde iş bulma görüşmelerinin (Prof. Schwartz'ın Notgemeinschaft'ını kastediyor, H.B.) yapıldığını biliyorum. Korkarım ki, bu plan, genç doçentler ve öğrenciler için bir çare olamayacaktır. Sanıyorum ki, yukarıda bahsettiğim girişim sayesinde, Alman Yahudilerinin sahip oldukları kültür hazinesi ve gelişme olanakları kurtarılabilir. Bu fikre ciddi yaklaşım gösterecek insanlar olursa, buraya gelip benimle görüşmeleri faydalı olur. Ben örgütçü yapıda bir insan değilim, ama tanınırlığım ve uluslararası ilişkilerimle, bu planın gerçekleşmesini ve gerekli finansını sağlayabileceğimi düşünüyorum. Lütfen, güven duyduğunuz kişilerle bu konuda fikir alışverişinde bulunun ve onların düşüncelerini bana iletiniz." ⁵³

Hilda Geiringer'e, Einstein'ın yukarıdaki mektubunu elden ileten kardeşi Dr. Ernst Geiringer, Einstein'e gönderdiği, 2 Mayıs 1933 tarihli, 'Credit-Anstalt' antetini taşıyan bir mektupta:

"25 Mart 1933 tarihli mektubunu aldığını, kızkardeşine şüpheyi çekmeyecek bir şekilde elden ilettiğini, ondan bir cevap geldiğinde de, Profesör Einstein'e iletmekten sorumlu olacağını, daha sonraki mektuplarını da, Berlin'e değil, Viyana'daki adresine göndermesini" ister. ⁵⁴

53 A.g.e., s.350

54 A.g.e., s.371

Hilda Geiringer, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik Enstitüsü'nde, von Mises'in asistanı olarak çalışmaya başladı. Sonra doçent, daha sonra da profesör oldu. Enstitüde matematik dersleri verdi ve bilimsel dergilerde makaleler yayımladı. Richard von Mises'in, 1939'da ABD'ye gitmesi üzerine, kızı Magda ile birlikte Türkiye'den ayrıldı. Önce Portekiz'e giderek Lizbon Üniversitesi'nde çalıştı. Prof. Einstein'ın uğraşmasıyla, Bryn Mawr College'den aldığı bir çağrı sayesinde, ancak 1942'de giriş iznini alarak, ABD'ye girebildi.

Hilda Geiringer-Pollaczek, 1943'te Richard von Mises'le evlendi. Harvard Üniversitesi'nde ders veren kocasına daha yakın olabilmek için, Bryn Mawr College'deki işini bıraktı. Massachusetts Wheaton College'de matematik profesörü ve matematik bölümü başkanı oldu. 1953'te Richard von Mises'in ölümünden sonra, Harvard Üniversitesi'nde, kocasının geride bıraktığı çalışmaları tamamlayıp yayınlamaya başladı. Daha sonra Harvard'da profesör oldu. 1956'da Berlin Üniversitesi, kendisine 'Emeritus Profesör' unvanını verdi ve emekli maaşı bağladı. 1959'da Wheaton College'den emekli oldu. 1960'ta oradan 'Onursal Doktora' unvanını aldı.

Prof. Hilda von Mises, 22 Mart 1973'te Santa Barbara'da (California) öldü.⁵⁵

XV

KURT STEINITZ - İLK YAPAY BÖBREĞİN ÜRETİCİSİ

*"...Boğaz'ın Asya Yakası'nda (Moda'da) çok eski bir Türk evinde kalıyorlardı ve Kurt, Boğaz'da sefer yapan vapurların birinde ek işte çalışıyordu."*⁵⁶

8 Kasım 1907'de Breslau'da (bugün Wroslaw-Polonya) Yahudi Franz Steinitz'in oğlu olarak dünyaya geldi. 1931'de Leipzig Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden tıp diplomasını aldı. 1933'te Nasyonal Sosyalistler iktidarı ele geçirdiklerinde, bir Yahudi doktor olarak çalışma olanağı bulamadı, Almanya'yı terk etti. Önce İtalya'ya mülteci olarak gitti ve Milano'da bir süre çalıştı. Ardından Filistin'e göç etti. Orada bir tavuk çiftliğinde çalıştı. 1934 yılı başında Breslau'ya geri döndü. Prof. Erich Frank'ın Başhekimliği Breslau Şehir Hastanesi'nde çalışmaya başladı. 9 Mayıs 1934'te Elisabeth Bruck ile evlendi. Aynı yıl Prof. Erich Frank'ın aracılığıyla karısı ve baldızı Erika Bruck ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Kurt Steinitz, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Kliniği Direktörü Prof. Erich Frank'ın yanında asistan olarak çalışmaya başladı. İç Hastalıkları Kliniği Laboratuvarını kurdu ve yönetimini üstlendi. 1936'da kızları İrene, Moda'da dünyaya geldi. 1941'de, yurtdışında yaşayan bütün Yahudiler gibi, Steinitz ve ailesinin diğer bireyleri de Alman vatandaşlığından çıkarıldılar. 1942'de annesi ve kızkardeşi, Almanya'dan kaçarak Türkiye üzerinden, Filistin'e gittiler. Steinitz, Türki-

⁵⁵ Hoss, s.166

⁵⁶ A.g.e., s.168

ye’de, ilk kan nakli işlemlerini başlatan isimdir; bu işlemle ilgili bir de talimatname yayınladı. Prof. Frank ve baldızı Erica Bruck ile birlikte, böbrek ve şeker hastalıkları ve diğer tıbbi konularda araştırmalar yaptı, bu konularda bilimsel dergilerde makaleler yayımladı. 1942’de önsözünü Prof. Erich Frank’ın yazdığı ‘Klinik Laboratuvar Usulleri (Çev. Mehmet Dedeoğlu) ders kitabını yayımladı. Kurt Steinitz, 1 Haziran 1943’te sözleşme süresi dolunca, karısı ve kızı ile birlikte Filistin’e gitti.

Hayfa’daki Rothschild Hastanesi Kimya Laboratuvarı’nın yönetimini üstlendi. 1945-1960 yılları arasında, Hayfa Devlet Hastanesi’nin laboratuvarında çalıştı. 1948’de ilk hemodiyaliz cihazının ve ilk yapay böbreğin üretimlerini gerçekleştirdi. 1960-1966 yılları arasında Petach Tikva’daki Hastane’nin kimya laboratuvarını yönetti. Kudüs Üniversitesi Tıp Fakültesinde okutmanlık yaptı.

Dr. Kurt Steinitz, 26 Şubat 1966’da Petach Tikva’da (İsrail) öldü. ⁵⁷

Ord. Prof. Dr. Erich Frank’ın önce öğrencisi, sonra asistanı olan Prof. Orhan Ulutın (2 Kasım 2011’de vefat etti, HB), Frank ile Steinitz arasında geçen ilginç bir diyalogu, şöyle aktarır:

“Steinitz’in nüktedan bir zat olduğu rivayet edilir. Bir nüktesi: 2. Dâhiliye Kliniği’nde dilden dile dolaşırdı. Laboratuvar sonuçlarından tatmin olmayan Frank Hoca bunun nedenlerini sorduğunda “Keşke hastanızın tanısını kulağıma fısıldasaydınız’ diyecek kadar bilgisine güvendiğini belirtme cesaretini ve zerafetini gösterebilmiştir.” ⁵⁸

XVI

ERİKA BRUCK - TEŞHİS SİHİRBAZI BİR DOKTOR

“Sahip olduğumuz en büyük yetenekler arasındaydı. Büyük bir hekim ve ben bu ‘büyük’ sözcüğünü nadir kullanırım. Teşhis koymakta zorlanan herkes mutlaka Erika’ya giderdi.”

ABD’li bir doktorun sözleri ⁵⁹

5 Nisan 1908’de Breslau’da Yahudi bir ailede doğdu. Berlin, Marburg ve Breslau Üniversitelerinde tıp öğrenimi gördü. Breslau Üniversitesi’nden, tıp doktoru olarak mezun oldu. Yahudi asıllı olduğu için diploması tasdik edilmedi. 1934’te kızkardeşi

⁵⁷ Biyografinin yazılmasında Haymatloz CD’den yararlanıldı

⁵⁸ Ulutın, Orhan, Nuri, Ord. Prof. Dr. Erich Frank’ın Dünya Tıbbındaki Yeri ve Türk Tıbbına Katkıları, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı Yayın Serisi, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2007, s.101

⁵⁹ Reisman, s.170

Elisabeth ve eniştesi Kurt Steinitz ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. İ.Ü. Tıp Fakültesi'nde, Erich Frank'ın İkinci Dâhiliye Kliniği'nde laboratuvar asistanı olarak çalışmaya başladı. 1935 Kasım'ında, Akil Muhtar Özden'in yönetimindeki Farmakodinami Kürsüsü'nde laboratuvar asistanı oldu. Erika Bruck ve kızkardeşi Elisabeth Steinitz'in anneleri Adelheid Bruck'u Türkiye'ye getirme izni için yaptıkları yazışmalardan bir sonuç alamadılar.

Erika Bruck, 16 Ekim 1939'da İstanbul'dan ayrılarak ABD'ye gitti. Önce North Boston NY, daha sonra New York Buffalo Çocuk Hastanesi'nde, Pediatri (Çocuk Hastalıkları) profesörü olarak çalıştı. 1941'de, yurtdışında yaşayan bütün Yahudi mülteciler gibi Alman vatandaşlığından çıkartıldı. Annesi Adelheid Bruck, 1942'de Toplama Kampı'na gönderilerek orada öldürüldü.

Erika Bruck, 1980'li yılların sonunda emekli olduktan sonra, kara mayınlarını ya saklama girişimi ve insan hakları gibi faaliyetlerde bulunan uluslararası sivil toplum örgütlerinde aktif olarak çalıştı. İstanbul'daki anılarını da yazan Erika Bruck, 13 Ekim 2011'de, 103 yaşında, Buffalo kentinde öldü.⁶⁰

XVII

BAUER AİLESİ ⁶¹ - ENTELEKTÜEL MÜLTECİ BİR AİLE

Bauer ailesi'nin Moda'dan komşusu olan Ord. Prof. Dr. Ernst Hirsch'in anılarından:

“Mühürdar Caddesi'nde, Ü- (Ümit) Apartmanının bir-iki adım ötesinde, Bauer isimli bir aile oturuyordu. Ü-Apartmanına taşınmadan hemen sonra bu ailenin fertleriyle tanışmıştım. Bauer Ailesi, Zagreb'liydi ve Yugoslavya vatandaşı idi. Uzun yıllardır, İstanbul'da yaşamaktaydılar. Hayat dolu, canlı bir kadın olan Bayan Bauer, kalabalık ailenin merkezini oluşturuyordu. Ailede baba, dört kız evlat, bir oğul, birde Bayan Bauer'in bir kızkardeşi vardı. Kızların ikisi henüz öğrenciydi; ikisi de Zagreb'de evli. Kızlardan biri bu arada kocasından ayrılmış ve yaşı henüz geçmemiş ve henüz evlenmemiş Alman mülteciler arasından yeni bir koca bulması amacıyla İstanbul'a baba ocağına dönmesi buyrulmuştu kendine (nitekim buldu da). Çok geçmeden ailenin içli-dışlı dostu oldum ve bu son derece cömert konukseverliğin karşılığını, yıllar geçtikçe, ailenin sahip olduğu büyük kereste ihracatı firmasının çeşitli işlerinde hukuk danışmanı olarak yardım ederek ödemeye çalıştım. Bauerlerin evinde çok geçmeden genç bir müzisyenle tanıştım. Adı Theodor Fuchs'du; ⁶² ufak tefek, ince yapısı yüzünden 'Fuchslein'

⁶⁰ Biyografi: www.blankgenealog.com sayfasından görüntülendi

⁶¹ Aile bireylerinin isimleri ve biyografik bilgileri için: Bkz. Üçüncü Bölüm/Biyografiler

⁶² Theodor Fuchs: (1908-1969). Orkestra ve Koro Yöneticisi. 1933'te Hitler iktidara geldiğinde, Yahudi kökenli olduğu için, operadaki görevinden çıkarıldı. Mülteci olarak Türkiye'ye geldi. İstanbul'da piyano öğretmeni olarak özel dersler vererek geçimini sağladı. 1938'de, Alman Mülteci Profesör Hügo Braun'un en büyük kızı Liselotte Braun ile ev-

(Tilkicik) derdik ona. Fuchs, Almanya’da küçük bir sahnede korrepetitörlük görevinde çalışırken, mülteci olarak Almanya’yı terk etmişti. Şimdi de İstanbul’da piyano dersleri vererek zar-zor geçinip gidiyordu, daha doğrusu pek geçinemiyordu. Çabucak dost olduk, kendisinden piyano dersi almaya başladım. Piyano dersleri dışında, haftada en az birkez, son vapur saatine kadar, birlikte oda müziği yapıyorduk. Çok zengin bir nota koleksiyonum vardı yanımda. ‘Tilkicik’, tıp Fakültesinden bir meslekdaşın kızıyla evlendi ve birkaç yıl sonra Türkiye’den ayrılarak Arjantin’de Cordoba şehrinde orkestra şefi oldu. Son kez Berlin’de 1950’lerde rastladım ona.”⁶³

Moda’dan bir başka komşusu Prof Neumark, Bauer Ailesi hakkında şunları yazmış:

“Viyana’dan değil de, sonradan Yugoslavya’ya dâhil olan, bir taşra şehrinden gelen ve eski Avusturya- Macaristan monarşisinin tipik savunucusu olan Bauer ailesiyle ta başından itibaren dostluk münasebetlerimiz vardı. İş yüzünden vaktinin çoğunu İstanbul’daki bürosu yerine Anadolu’da geçirmek zorunda olan Bay Bauer’in mesleği, kereste ihracatçılığıydı. Hanımı Maria, gençliğinde şahane bir güzelliğe sahip olmuş olması gerek. Cemiyette gösterdiği büyük marifetliliğe, akıllılığa ve mütehakkim kişiliğinin bir benzerine dişi cinsin diğer temsilcilerinde hiçbir yerde rastlayamamışım.

Bauer’in evi misafirperverliğiyle meşhurdur. Misafirler, millet ve mesleklerine göre oldukça kozmopolit ve karışık bir yapıya sahiptiler. Bauer’lerle olan dostluğumuz, çocuklarını da kapsamıştır. Kızları Ruth, daha önce de bahsi geçen öğretmen Dr. Julius Stern’le (Bkz. bundan sonraki isim) evliydi. Eski Tuna monarşisine dâhil kimselerin yemek pişirme sanatında, özellikle mütevazı bir şekilde ‘hamur işi’ diye tabir edilen cazip tatlılar alanında ne denli yüksek bilgilere sahip oldukları, bana, Dobretsberger’in evi dışında ilk defa Bauer ailesinde malum olmuştur. Bauer ailesinin, seneler boyu eski pederşahi adetler çerçevesinde hane halkına dâhil olan iki Hırvat kadın hizmetçileri vardı. Bizim gibi Kadıköy’de oturan Bauer ailesi, fikir ve yardımlarıyla özellikle ilk aylarda intibak etmemizi oldukça kolaylaştırmıştı.”⁶⁴

XVIII

JULIUS ve RUTH (BAUER) STERN- MODA’DA BİR AŞK HİKÂYESİ

Julius Stern 11 Aralık 1904’te Nieder-Ohmen/Oberhessen’de Yahudi tüccar, Adolf ve Berta Stern’in oğlu olarak dünyaya geldi. 1923-1927 yılları arasında Giesen Üniversitesi’nde eğitim gördü. 1926 yılı yaz sömestrinde Avusturya’ya gitti ve

lendi. Aynı yıl karısı ile birlikte, anne-babasının daha önce göç ettikleri Arjantin’e (Cordoba) gitti (Kaynak: Haymatloz CD).

⁶³ Hirsch, s.284

⁶⁴ Neumark, s.129

Graz Üniversitesi'nde eğitimine devam etti. 1927'de 'Anglo-Mısırlı Sudan, Ekonomi Coğrafyası Açısından Bir İnceleme' başlıklı doktora tezini verdi. Kimya ve biyoloji alanunda öğretmenlik yapabilmek için sınavlara girdi. 1929'da Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı'nın yurtdışında çalışacak olan öğretmenler için açtığı kursa katıldı. İstanbul'daki Alman Lisesi ile üç yıllık bir anlaşma yaptı. Yüksek kademeli memur sınavını da verdikten sonra Ağustos 1932'de Türkiye'deki görevine başladı.

Dr. Julius Stern, 1933'te Naziler'in iktidara gelmesi üzerine sözleşmesini dört yıl daha uzattı. 1934'te annesinin ölümü üzerine, babası, erkek kardeşi ve onun ailesinin ABD'ye göç etmelerine yardımcı olmak için, üç günlüğüne Almanya'ya gitti. 1936'da İstanbul Alman Lisesi'nde tanıştığı, Bauer Ailesinin kızı, Ruth Bauer ile evlendi. Aynı yıl, İstanbul'daki Alman Başkonsolosluğu'na çağırıldı ve Hitler'e sadakat yemini etmesi istendi. Yemin etmeyince, Alman Lisesi'ndeki işinden çıkarıldı. Julius Stern, başlangıçta belli sürelerle, kayınpederi Davit Bauer'in kereste ihracatıyla uğraşan firmasında çalıştı. Daha sonra, Galatasaray Lisesi'nin Almanca öğretmenliğine getirildi. 1938'de kuzeni Heinz Anstock (bundan sonraki isim) ile birlikte 'Deutsch für Türken' (Türkler için Almanca) başlıklı ders kitabını hazırladı; bu kitabın çok sayıda yeni baskısı yapıldı. Almanca öğretimi kitaplarının hazırlanması için Türk Maarif Vekâleti'nin kurduğu komisyona üye seçildi. Aynı yıl İstanbul Yahudi Cemaati'nin kurduğu 'Yahudi Mülteciler Yardımlaşma Kurumu' Başkanı oldu.

Dr. Julius Stern, 13 Aralık 1938 tarihli bir sözleşme ile İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi (GSA) Almanca öğretmenliğine atandı. Sözleşmeleri, 1946 yılına kadar her yıl yenilendi. 1939'da başlayan, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle, Fransız öğretmenlerin görevi sürdürememesi üzerine, Galatasaray Lisesi'nde kimya ve biyoloji derslerini de vermekle görevlendirildi. 1 Nisan 1944'te büyük kızı Barbara İstanbul'da doğdu. 2 Ağustos 1944'te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler kesildiğinde, Almanya'ya geri dönmesi talimatı verildi. Geri dönmeyi reddetti ve Alman vatandaşlığından çıkartıldı. 'Haymatloz' (vatansız) olduğu halde, Yahudi olduğu için Anadolu'da enterne edilmedi. Dr. Stern ve karısı Ruth, Türk vatandaşlığına geçtiler. 19 Nisan 1946'da küçük kızı Daniella'da İstanbul'da dünyaya geldi. Dr. Stern, son sözleşmesindeki sürenin dolması üzerine, 30 Eylül 1947'de GSA'daki görevinden ayrıldı. 1951'de de kayınpederinin kereste firmasını yönetmek üzere, diğer öğretmenlik görevlerini de bıraktı. Karısı Ruth ile birlikte, Moda'da etkin bir toplumsal yaşam sürdürdüler. 1961 yılına kadar İstanbul Alman Lisesi'nin, Okul Yönetim Kurulu Başkanlığını yürüttü; bu görevi dolayısıyla Almanya'dan Türkiye'ye öğretmen olarak gelecek kişilerin seçimini yaptı.

Dr. Julius Stern, 30 Ağustos 1994'te; Ruth Stern 18 Kasım 1982'de, İstanbul'da hayata gözlerini yumdular.

Türk Hahambaşılığı'ndan alınan mezar kayıtları aşağıdadır:

Julius Stern

Vefat tarihi: 30.08.1994

Mezar No: A-131

Doğum Tarihi: 1904

Baba Adı: Adolf

Anne Adı: Berta

Tabiyeti: T.C.

Ruth Stern

Vefat Tarihi: 18.11.1982

Mezar No: A-92

Doğum Tarihi: 1917

Baba Adı: Davit

Anne Adı: Yok (Maria, H.B)

Tabiyeti: T.C.

JULIUS STERN'İN SAHTE VAFTİZ BELGESİ KONUSU

Dr. Stern, 'Yahudi Mültecilere Yardım Kurulu' Başkanı olarak, Nazilerin işgal ettiği Avrupa ülkelerinden gelerek, Filistin'e gitmek isteyen Yahudi mültecilerle de ilgilenmişti. Mültecilerin, İstanbul'da kaldıkları süre zarfında barınma, beslenme, sağlık ve diğer konularında yardımcı olmuştur. Mülteciler arasında, Nazi Rejimi karşıtı, sosyal demokrat veya komünist görüşte oldukları için haklarında politik kovuşturmayla uğramış kişiler de bulunmaktaydı. Türk Hükümeti, bu mültecilerden 'Yahudi olmadıklarına dair belge' getirmelerini veya ellerindeki 'Vaftiz Belge'lerini İstanbul'daki kiliselere onaylatmalarını istemişti. Dr. Stern, bu konuda İstanbul'daki Vatikan temsilcisi Rahip Roncalli'den yardım istemişti.

Türk makamlarının ve Avrupadaki diplomatik temsilciliklerinin, söylendiği gibi, Yahudilere yardım etmediklerini, toplama kamplarına gönderilmelerini önlediklerinin yalan olduğu iddialarını kitaplarında, makalelerinde ve konferanslarda dile getiren, Yahudi yazar Cory Guttstadt bir kitabında,⁶⁵ Dr. Julius Stern hakkında şunları yazmaktadır:

"1938 öncesinden beri Türkiye'de ikamet etmekte olan mültecilerden Yahudi olmadıklarına dair belge getirmeleri istendi. Stern, 1936 yılında İstanbul Alman Lisesi'nde sözleşmesi sona erdiğinde Galatasaray Lisesi'nde iş bulmuştu. 1938'de Türk makamları Stern'den 'vaftiz belgesini' ibraz etmesini istediler. Neyse ki Stern'in talihi yaver gitmiş, ileride Papa XXIII. John olduğunda 'TÜRK PAPA' olarak anılacak, İstanbul Piskoposu Roncalli'yle ilişki kurmayı başararak ondan sahte bir vaftiz belgesi almayı başarmıştı."

Guttstadt yukarıdaki iddiasını, sayfanın altında verdiği (209) dip notunda: Anne Dietrich'in, Julius Stern'le yaptığı 27.4.1991 tarihli röportajdan (Dietrich, 1998, s.308) aktardığı şu cümleye dayandırmaktadır: "*Stern burada Türkiye'nin vaftiz belgeleri ta-*

65 Türkiye, Yahudiler ve Holokost, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.188

lep ettiğini belirtmekte, ancak kendisinin de bu kişiler arasında bulunduğundan söz etmemektedir.”

Dr. Stern'in, röportajda 'sahte vaftiz belgesi' aldığını söylemediği halde, Guttsadt, hem Dr. Stern'i, hem Yahudilerin Filistin'e gitmelerine yardım eden saygın Katolik din adamını hem de Türk tarafını sahtecilikle itham etmektedir.

Dr. Julius Stern'in, yukarıdaki biyografisinde görüleceği üzere, Yahudi olduğu her kesim tarafından bilinmektedir. 1938'de İstanbul Yahudi Cemaati'nin kurduğu 'Yahudi Mülteciler Yardımlaşma Kurumu' başkanı olan Dr. Stern, 1944'te Alman vatandaşlığından çıkartılıp 'Haymatloz' olduğunda, Yahudi olduğu için enterne edilmedi. Galatasaray Lisesi'nde işe alınırken de Yahudi olduğu biliniyordu.

Bu konuda, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi arşivindeki, GSA Müdürlüğü'nün, Maarif Vekâleti'ne yazdığı iki resmi yazıdan yapılan alıntı bize bir fikir verebilir: ⁶⁶

1) 7.12.1944 tarih ve 3297 sayılı yazıdan:

“Almanya tebasından olan Doktor Stern'in Galatasaray Lisesi'ndeki kontratosu halen cari olduğu gibi kendisi ilgili makamlarca enterne edilmemiş bulunduğu Akademideki vazifesine ait kontratonun yenilenmesine emirlerini saygıyla rica ve istirham ederim.”

2) 27.12.1944 tarih ve 4468 sayılı yazıdan:

“Akademi Almanca öğretmeni Doktor Stern'in aslen Yahudi olması hasebiyle Galatasaray Lisesi'ndeki kontratosu yenilenmiştir. Bu sebeple Akademideki vazifesinin devamına ve kontratosunun eski şartlar dâhilinde yenilenmesine emir ve müsaadelerini tekiden rica ederim.”

Bu yazılardan da görüleceği üzere, Stern'in Yahudi olduğu bilinmekte, bu nedenle de Guttstadt'ın iddia ettiği gibi 'sahte vaftiz belgesi' almasına ihtiyacı bulunmamaktadır.

IXX

HEINZ ANSTOCK- MODA'NIN DAMADI

Moda. Esat Işık Caddesi. No. 64, İzzetbey Apt. Daire 4'teki konutunda, Prof. Muhibbe Darga ile yapılan söyleşiden: ⁶⁷

S-Siz ilk evliliğinizi 1947 yılında bir Almanla yaptınız. Arkeolog muydu kendisi?

⁶⁶ Demir, Ataman, Arşivdeki Belgeler Işığında, Güzel Sanatlar Akademisi'nde Yabancı Hocalar, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2008, s.335

⁶⁷ Darga, Muhibbe, Arkeolojinin Delikanlısı, Söyleşi: Emine Çaykara, Can Yayınları, Aralık 2007, s.110-114

C-Hayır. 1945 yılında İstanbul Üniversitesi'nde asistanken Almancamı ilerletmek için Alman Filolojisi'nde Heinz Anstock'un derslerine devam ettim. Heinz'le aramızda 1947 yılında büyük bir dostluk/sevgi doğdu. O Almanya'da Nazilerden kaçmıştı. İstanbul Üniversitesi'nde öğretim görevlisiydi ve benden hayli büyüktü; 14 yaş. Neyse dostluk ilerledi ve evlenmeye karar verdik işte, Heinz'i ailemle tanıştırdım.

S-Nasıl karşıladılar?

C-Ailem onunla evlenmeme karşı çıktı. Annem en baştan karşıydı bu evliliğe, babam ise, "Ce n'est pas l'amour, c'est une admiration." dedi, hiç unutmuyorum, "Bu bir aşk evliliği değil, hayranlık." Sen onun kültürüne hayransın. Ama istiyorsan evlenebilirsin." dedi. Aramızda 14 yaş vardı. 26 yaşındaydım evlendiğimde. Heinz'ın geniş kültürü vardı, Almandı, ama Fransızca bilirdi, Fransız edebiyatına hâkimiyeti vardı ve Romanistik okumuştı; böylece hiç bilmediğim bir kültürün içine girdim, çok şey öğrendim. Mesela Deutsche Romantismus, Alman romantizmini Heinz sayesinde öğrendim. Bizim gibi Osmanlı'dan gelen ailelerde Fransız kültürü hâkim olurdu. Tabii ki evlendikten sonra fakülteden kovulacağımı, yasaları filan bilmiyorum, hiç unutmuyorum Ağustos'un 4'üydü, doktora sınavına girdim ve doktor oldum, tezimin müdafaasını yaptım. Mazhar Şevket İpşiroğlu da dinleyenler arasındaydı.

Mısır sanatına, özellikle 18. Sülale dönemine, kültürüne, fresklerine çok hayran olduğumdan iyi biliyorum, Âmâma Devrini Arif Müfit Bey çok güzel anlatmıştı. Mazhar Bey soruyor, ben Âmâmayı döktürüyorum, kendimden geçmişim; hançerlerin üzerindeki motifler, hareketli figürler vs.

S-Ne zaman evlendiniz?

C -Heinz'la 4 Ağustos 1947'de evlendik. Nikâh tanıklarımızdan biri Heinz'in de yakın dostu olan Prof. Macit Gökberk, diğeri babamdı. Böylece Karatepe'ye gittik ve döndükten sonra ilk müjde fakülteden atılmam oldu. Dekan da evlenirsem atılacağımı söylememişti, oysa dekanın kızı arkadaşım, Karatepe'de beraberiz. Ben de embesilmişim. Hem mesleğimi, hem evlendiğim adamı seviyorum. Deutsche Roman-tizmus'u bana anlatan, seven, saygı gösteren biri. Serencebey'de tahta bir konağın bir katında oturuyoruz, o dönem her şey çok romantikti sahiden, hele şimdi daha da romantik geliyor, o kadar kuru bir dünyada yaşıyoruz ki. İyi ki yaşamışım diyorum.

S-Kuru mu geliyor şimdi her şey?

C-Her şey... Moda semti beni değiştirdi, hem kışlık hem yazlık, ruhuma uygun bir mekân.

(...)

S-Peki evliliğiniz neden sürmedi?

C-Evlilik başlangıçta çok güzeldi. Heinz'la evlendikten sonra fakülteden ayrılmanın üzüntüsü çok büyük oldu, ama çok güzel dostluklarım oldu, güzel bir çev-

reye girdim. Aslında aktif olarak çalışmaya devam ettim, o zaman ki bizim yasaların bağnazlığı nedeniyle böyle oldu tabii.

(...)

S-Evliliğinizin bitişinde mesleğinizden kopmak zorunda kalmanız mı etkili oldu?

C-Evet, hem aramızdaki yaş farkı hem de görevimi kaybetmem nedeniyle kısa bir süre sonra ayrılmaya karar verdik. Babamın dediği doğrudu aslında, şimdi analiz edebiliyorum, evet hayranlıkmış. Heinz çocuk istiyordu, ben istemiyordum, sadece mesleğime geri dönmek istiyordum. Heinz ile dostluğumuz hep sürdü, ayrılık sonrasında da tercüme etti makalelerimi ve benim Avrupa'da tanınmama çok yardımcı oldu, minnettarım. Ama sanıyorum o beni hep sevdi, ben sevmedim, sonunda bitti işte. Başlıyor ve bitiyor, yorumu yok bunun. Heinz, benden sonra tekrar evlendi, çocukları oldu.

S-Türkiye'de mi yaşadı?

C-Evet, çok iyi bir evlilik yaptı. Bir sanat tarihi profesörümüzün eşinin kız kardeşiyle evlendi. Uzun yıllar Alman Lisesi Müdürlüğü yaptı. 1980'e kadar Türkiye'de yaşadı, üç çocuğu oldu, çocukları da burada büyüdü ve sonra Almanya'ya döndüler. Sanırım 1980'lerin başıydı vefat ettiğinde...

Heinz Anstock, 13 Mart 1909'da Wuppertal-Elberfeld'de doğdu. Bonn, Münih ve Heidelberg'de Romanoloji ve Germanistik öğrenimi gördü. Öğrenci olduğu yıllarda Komünist Gençlik Birliği'nin ve Alman Komünist Partisi (KPD) üyesi oldu. Bonn Üniversitesi'nde bulunduğu sırada Prof. Alfred Kantorowicz'in kızının yakın arkadaşıydı. Nasyonal Sosyalistler iktidarı ele geçince, hakkında politik kovuşturma başlatıldı. 28 Şubat 1933 tarihinde tutuklandı ve Bonn Üniversitesi'nden kaydı silindi. Bonn Tutukevi'nden salındıktan sonra, Essen üzerinden İsviçre'ye (Basel) kaçtı. Oradan 1934 yılında Prof. Spitzer'in aracılığıyla mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Anstock, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı, Yabancı Diller Yüksek Okulu'nda okutman olarak çalıştı ve İstanbul Alman Lisesi'nde öğretmenlik yaptı. 1929'dan itibaren İstanbul Alman Lisesi'nde öğretmenlik yapan ve Yahudi olduğu için 1936'da işten çıkarılan Julius Stern ile birlikte, 1938 yılında, 'Deutsch für Türken' (Türkler için Almanca) başlıklı bir ders kitabı yazdı; bu kitabın çok sayıda yeni baskısı yapıldı. 1940 yılında Türk liselerinde öğretmenlik yapmak için gereken devlet sınavını verdi. 1944'te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler kesilince geri dönmeyi reddeden grup içinde yer aldı. 1945 Aralık ayına kadar Kırşehir'de enterne edildi. O arada enterne edilmiş Alman ailelerin çocuklarına öğretmenlik yaptı. İstanbul'a döndükten sonra, çeşitli kurumlarda Almanca dersleri verdi. Savaş bittikten sonra eksik kalan öğrenimini tamamlamak için Almanya'ya gitti. Berlin'de sınavlarını vererek İstanbul'a döndü.

Anstock, 4 Ağustos 1947'de Arkeolog Muhibbe Darga ile evlendi. 1951 yılında Darga'dan boşandı. 1952'de, İstanbul'a kız kardeşini ziyarete gelen Alman Erika Meurer ile evlendi. Bu evliliğinden İstanbul'da, 1953'te büyük oğlu Thomas, 1955'te

küçük oğlu Martin ve 1956'da kızı Elisabeth dünyaya geldi. 1955 yılından itibaren İstanbul'daki Alman Lisesi'nde öğretmen olarak çalışmaya başladı. 1961-1974 yılları arasında Alman Lisesi'nin Müdürlüğünü yaptı. Oğulları Thomas (1971'de) ile Martin (1973'te) ve kızı Elisabeth (1974'te) Alman Lisesi'ni bitirdiler. 1974'te emekli olduktan sonra, karısı ve çocukları ile birlikte Almanya'ya döndü. Bonn'daki Alman-Türk Dostluk Derneği'nde aktif görev aldı.

Dr. Heinz Anstock, 28 Mart 1980'de, Sinzig'de (Rheinland- Pfalz) öldü.⁶⁸

XX

ELİSABETH (ELSA) WOLFF- MODA KOYU'NUN KARŞI YAKASINDAN

"Fenerbahçe'den dostlarımız Bay ve Bayan Wolf ile sade ama temiz bir eve yerleştik." ⁶⁹

"Diyet uzmanı Elisabeth Wolff'un diyet mutfağı çalışmaları Erich Frank'ın dahasıyla bütünleşince, 2. Dâhiliye Kliniği ülke içinde ve dışında ilgi odağı haline gelmiştir."⁷⁰

1894 yılında Loslau/Oberschleisen'de ari ırktan bir ailede doğdu. Ord. Prof. Dr. Erich Frank'ın isteği üzerine, Biyokimyacı Dr. Kurt Steinitz ile birlikte, Breslau'dan İstanbul'a geldi. 1934'te İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Vakıf Gureba Hastanesi'ndeki 2. Dâhiliye Kliniği'nde, Prof. Frank'ın yanında diyet hemşiresi olarak çalışmaya başladı. 1944'te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler kesilince, Almanya'ya geri dönmesi istendi. Geri dönmeyi reddetti ve Alman vatandaşlığından çıkartıldı. 'Haymatlozer' olduğu için Yozgat'ta enterne edildi. Serbest bırakılınca eski işine geri döndü. 1957'de Frank'ın ölümünden sonra da, 1966 yılındaki emekliliğine kadar bu görevine devam etti. Daha sonra İstanbul'da yaşamını devam ettiren Elisabeth Wolff, 1971'de Almanya'ya geri döndü.⁷¹

2 Kasım 2011'de ebediyete göçen Prof. Dr. Orhan Ulutin, 7 Nisan 2006 tarihinde verdiği konferansta, Elisabeth Wolff, için şunları söylemiştir:

"Böylece İkinci Dâhiliye'nin mutfağında zevkli, lezzetli, hastalara zarar vermeyen ürünler çıkmaya başladı. Elsa Wolff, bilhassa özel günlerde bizi memnun eden mutfak ürünleri hazırlardı. Mutfağı her zaman asistanlara açıktı. Doğum günlerimizi unutmazdı.

⁶⁸ Haymatloz CD ve Hoss, s.143

⁶⁹ Demir, s.148

⁷⁰ Ulutin, s.101

⁷¹ Haymatloz CD

Türkiye’de bilimsel beslenme kavramı ve bilimsel yönleriyle hazırlanmış ilk diyet mutfağı (bana kalırsa buraya diyet laboratuvarı demek daha yerinde olur) Frank Hoca’nın birlikte getirdiği diyetisyen Elisabeth (Elsa) Wolff tarafından kurulmuş ve kurumlaştırılmıştır.

Elisabeth Wolff zamanın Kıt’a Avrupası’nda yeni yeni yeşermeye başlayan bu bilim dalının ilk temsilcilerinden sayılır. 32 yıl çalıştığı 2. Dâhiliye Kliniği’nde modern diyet uygulamalarını bizlere öğretmiştir. Elisabeth Wolff’un metabolik testlerinin uygulanmasında Frank Hoca’ya yardımlarına kitaplarında tanık olmamız mümkündür. Hastaya sunulan yemeğin besi öğeleri miktarı ve kalitesi kadar görünümünün de ne ölçüde önemli olduğunu, iştahsız hastalarda sunduğu tabaklarda hiç artık bırakmamalarından öğrenmiştim. Üremik ve hipertansif bir hastamız vardı. Proteini en aza indirilmiş tuzsuz bir diyetle yetinmek zorundaydı. Sevgili Wolff, patetes püresini gözü zeytin parçası, kanatları maydanoz ve de-reotundan bir balığa benzetmiş ve bu görünümü ile hastaya yedirmişti. Patates köfteleri tadına doyulmaz birer şaheser idi. Vakit vakit aşırığımızı öğrenince bizi mutfağına davet edip ikram ederek hastaların rasyonunu kurtardığını hatırlıyorum.”⁷²

XXI

HEINRICH von FRANCKENSTEIN ve AİLESİ

Heinrich von Franckenstein 1935 yılında, karısı Maria (Mari Pia, Doğumu: Fürstenberg) ve oğlu Abugast ile birlikte, Avusturya’dan mülteci olarak Türkiye’ye geldi. İstanbul’da Moda’da yaşadı. Osmanlı Bankası’nda çalıştı. İnanmış bir Avusturyalı. Avusturya’nın, 1938’de, Nazi Almanyası tarafından ilhak edilmesine karşı çıktı. Özgür Avusturyalılar Grubu’nun üyesi. 1944’te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler kesildiğinde, ailesi ile birlikte, Almanya’ya (Avusturya artık Alman toprağı sayılıyordu, H.B.) geri dönmesi istendi. Geri dönmeyi reddetti. ‘Haymatloz’ (Vatansız) duruma düştükleri için, karısı ve altı çocuğı ile (Abugast dışındaki beş çocuğı Moda’da dünyaya gelmişlerdi, H.B.) birlikte Yozgat’ta enterne edildiler. Orada İRRC’den (ABD’deki sendikaların kurdukları, mültecilere yardım örgütü) yardım aldılar. Von Franckenstein, karısı Maria bir trafik kazasında öldükten sonra, Fransız uyruklu Virjin Badui ile evlendi. Von Franckenstein 1982’de İstanbul’da öldü.⁷³

Heinrich von Franckenstein’in Avusturya’dan birlikte geldiğı karısı Maria Pia, oğlu Abugast ve Moda’da doğan diğer beş çocuğunun biyografik bilgileri, Üçüncü Bölüm’deki Biyografilerde verilecektir. Aşağıda yazılı olanlar karısı Maria’nın von

⁷² A.g.e ., s.102

⁷³ Haymatloz CD

Franckenstein'le evlenmeden önceki ve sonraki, altı çocuklarının ise mülteci olarak Moda'ya geldikten sonraki dönemlerine aittir.

Dr. Müfid Ekdal'ın, Kadıköy Gazetesi'nin Temmuz 2015 sayısındaki 'Kadıköy'ün İlk Deniz Hamamları - I' yazısından alınmıştır:

“Moda İskelesi'nin sol tarafındaki koyu kıyı şeridi ve gerisinde kalan setin üstü, Franckenstein adında Avusturyalı bir aileye aitti. Küçük Moda denilen geniş, ağaçlı ve son derece güzel bir manzarası olan bu arazi, Sultan Aziz dönemi sarraflarından Lorando'ya hibe edilmişti. Lorando, İtalyan asıllı Fransız uyruklu bir Levantendi. Zamanla araya giren evliliklerle Lorando adı kaybolmuş, Avusturya uyruklu Franckenstein'ler Lorando'nun mülkü olan Küçük Moda'nın ve saray yavrusu Lorando konağının varisi olmuşlardı. Bu arada Moda İskelesi'nin sol tarafındaki sahil de bu ailenin mal varlığına katıldı. Bir zamanlar Moda'da oldukça fazla olan İngilizler, Lafontaine'ler ve diğer Levantenler çok temiz denizi ve kumu olan bu küçük koyda bütün yaz mevsimi denize girerler, sandallarını bağlarlardı.

1923 yılının başında Kaptan İhsan Akdağ ve ortağı, Moda Koyu'nda deniz hamamı ve sonradan 'Moda Plajı' ismini alacak olan tesisi kurmak için müracaat ettikleri zaman, plajın sahibi Mari Franckenstein'di. Daha sonraki yıllarda Mari Franckenstein bir trafik kazasında öldü. İstanbul 9. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin 948/210 sayılı kararı ile plajın 72 hissedarı olduğu anlaşıldı. İhsan Kaptan, Moda Plajı'nı işletirken plajın hissedarları arasında dava sürüp gidiyordu”

Dr. Müfid Ekdal'ın, 'Bizans Metropolünde ilk Türk Köyü' kitabında şu bilgiler yer alır:

“...LORANDO Küçük Moda'da denize karşı geniş bir arazi üzerine büyük bir malikâne yaptırmış, bina tapu kayıtlarına saray olarak geçmişti. Moda Cem Sokağı'ndaki Assomption Kilisesi'nin bir kısım arazisini de LORANDO hibe etmişti. Eski tapu kayıtlarında Küçük Moda'daki halen Şair Nefi Sokağı'nın adı 'Lorando Sokağı' idi. Onun yanında da Lorando Çıkmazı vardı. LORANDO'nun kızı boğazda yalısı olan Polonya asıllı zadelere Kont OSTOROROG (Doğrusu Ostorog, Leon-Valeri Ostorog, y.n) ile evlenmiş, aile genişlemişti.

Yıllar sonra LORANDO Ailesine Avusturyalı FÜRSTENBERG'ler de girmiş, bir büyükanne LORANDO'lardan bir büyükanne de FÜRSTENBERG'lerden oluşmuştu.

FÜRSTENBERG'ler Avusturya'nın son derece asil bir sülalesi olup, Kral ailesine dandiler.

Bizim kuşak kontes FÜRSTENBERG'in kızı olan MARİ PİA'yı tanıdı.

MARİ PİA'ya annesi Kontes FÜRSTENBERG'den çok geniş bir arazi, Yani Küçük Moda ve yanan büyük malikâne kalmıştı. MARİ PİA en mükemmel eğitimi görmüş, debdebe ve saltanat içinde yetişmiş, fakat ne geleceğini düşünmüş ne de

bulunduğu topluma uyum sağlayabilmişti. Tuhaf bir hayat görüşü vardı demek bile yanlış olur; belki de hiç yoktu.

On iki çocuk yapmak istemiş, ancak altıda kalmıştı. Lorando'lardan kalan muhteşem malikâne yandığı zaman MARİ PİA içinde oturuyor, eşi yine Avusturyalı olan Baron HEINRICH FRANCKENSTEIN ile evli bulunuyordu. Ev ancak oturulacak kadar onarılmış, aile yerleşerek bahçede bir inek beslemeye başlamışlardı. Bir müddet sonra sürü ile kazlar belirdi. Avusturya Kraliyet Ailesi'ne mensup MARİ PİA ve çocukları kaz güdüyor, geçmişleri ve soyluluklarıyla bağdaşmayan bir yaşantı sürüyorlardı. Çok geçmeden kazların yerini keçiler aldı ve adeta keçilerle yatar kalker oldular.

Ellerindeki arazi MARİ PİA'nın üzerine tam olarak intikal etmediğinden, kanunsuz şekillerle satılıyor ve yok pahasına kapanın ellerinde kalıyordu. Nihayet bahçenin demir parmaklıkları da satılınca, inanılmaz bir sefalet FÜRSTENBERG'lerin günlük yaşantısı haline gelmişti. Buna rağmen hallerinden şikâyet etmezler, hatta pek doğal bir hayat tarzı imiş gibi yaşantılarını sürdürüyorlardı. Eve yabancı misafir gelince, Şair Nefi Sokağı'ndaki mahalle bekçisi çağırılır, nereden tedarik edildiği bilinmeyen önü sırmalı bir ceket giydirilerek misâfire kahve ikram ettirilirdi. O yokluk içinde bile evde devamlı hizmetkâr varmış imajını vermeye çalışılıyorlardı.

Günlerden bir gün FÜRSTENBERG Sülalesinden olan Yunan Kraliçesi FREDE-RİKA bu sefalet ve perişanlık yuvasına yakın akrabası MARİ PİA'yı ziyarete geldi. MARİ PİA kirden siyahlaşmış çorapsız ayakkabıları ve yarım pabuçla FREDERİKA'yı karşıladı. Sırmalı ceketli mahalle bekçisi de çay ikram etti.

O gün sefalet, kültür ve perişanlık birbiriyle yarış ederek Kraliçe FREDERİKA'yı keçili bahçede ağırladı. Herhalde FREDERİKA hayatının en çelişkili gününü Küçük Moda'da Lorando Malikânesi'nin yangından arta kalmış harabesi içinde geçirmişti.

Birgün, MARİ PİA'nın çocukları keçileri alıp, Bağlarbaşı pazarına götürdüler ve sattılar. Parasını ceplerine koyup eve dönecekleri yerde o para ile bir eşek satın alıp hepsi eşeğin üstüne binerek Küçük Moda'ya geldiler. Ancak keçilerin yerini bu eşek almış, etrafta oturanlara da meşgul olacak yeni bir konu çıkmıştı.

İkinci Dünya Savaşı esnasında Avusturya tabiiyetinde olan aile Çorum'da (Yozgat olacak, y.n.) karantinaya alındı (Enterne edildiler, y.n.). Önce kıymetli eşekleri bakımsız kaldı; bir müddet konu komşu yem verdi ise de başa çıkılamayınca hayvan serbest bırakıldı.

Eşek mahalle aralarında dolaşmaya başladı. Küçük Moda halkının gözdesi olarak sevilme, beslenmeye başlandı.

Hayvan kendi yaşantısını kurmuştu.

Savaş bitip karantina (enterne, y.n.) aile tekrar viran bahçedeki evlerine döndü.

MARİ PİA, Yakacık yolunda bir trafik kazasında hayatını kaybetti. Baron FRANCKENSTEİN başka biri ile evlendi. 1982 yılında da öldü.

MARİ PİA ölünce, Fransız uyruklu Virjin Bodui ve PİA'nın çocukları mallarının varisi oldular. Veraset davaları yıllarca sürdü, LORANDO'nun yetmişten fazla varisi çıktı, Moda deniz hamamlarını FRANCKENSTEİN'lerden kiralarlardı.

Nihayet Avusturya'dan MARİ PİA'nın erkek kardeşi gelerek çocukların eğitim ve bakımlarını üstlendi; çocuklar dayıları ile birlikte Viyana'ya gittiler.

Bir gerçeği dile getirmek gerekirse; LORANDO'nun harap malikânesinde yaşayan bu çocuklar, yalın ayak, yırtık pırtık elbiselerle gezip, oynamalarına rağmen, son derece terbiyeli ve inanılmaz derecede güzeldiler. Sapsarı saçları mavi gözleri, duru beyaz tenleri, yıpranmış kıyafetlerin bir türlü maskeleyemediği asaletleri ile artık hayallerde yaşayan masal kahramanlarına benzerlerdi.

Bugün LORANDO ve FÜSTENBERG'lerden geriye sadece yüksek bir duvar kahlntısı ile geniş bir delik halindeki kapıdan başka hiçbir iz kalmadı." 74

XXII

ALBERT ve ERNA ECKSTEİN-ANADOLU'DA ÇOCUK DOKTORLARI

"Almanya'yı terk ettiğimizde kendimize, Türkiye'den daha iyi bir ülke bulamazdık. İlk günden itibaren büyük bir yakınlık ve ilgi gördük. Politik göçmenler, istenilen kişiler olarak geldiler. İşlerine büyük değer verildi. Bu nedenle sürgün yaşamına diğer ülkelerde yaşayan arkadaşlarından daha kolay katlandılar." 75

BAŞLANGIÇ ve YOLCULUK 76

1 Temmuz 1935, Düsseldorf, Almanya

Prof. Eckstein her zamanki gibi erkenden kliniğe geldi. Beyaz gömleğini giyirken, masanın üzerindeki 'Kişiye özel- Prof. Albert Eckstein' yazılı zarf dikkatini çekti. Zarfı eline aldı. Açtı:

"Reich adma,

74 Ekdal, Müfid, Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü, Kadıköy, Kadıköy Belediyesi Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, 2004, s.32-34

75 Cremer/Przytulla, s.32

76 Akar, Nejat, Anadolu'da Bir Çocuk Doktoru, Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein, Çocuk Hastalıkları Araştırma Vakfı, Aralık 1995, Ankara, s.7

Sizi, 12 Haziran 1935 tarihli emirlere göre, Haziran 1935 sonunda Prusya Devleti hizmetinden çıkartıyorum.

Adolph Hitler

Adına

Herman Göring"

Albert Eckstein 9 Şubat 1891'de Ulm'da, Yahudi kökenli, sonradan Protestanlığa geçmiş bir ailede dünyaya geldi. 1914'te Freiburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda askeri doktor olarak görev yaptı. Savaş sonunda kendisine 1. Sınıf Alman Şeref Haçı madalyası verildi. 1918'de aynı Üniversite'ye Fizyoloji asistanı olarak girdi. 1923'te çocuk hastalıkları uzmanı oldu. 1925'te Düsseldorf Tıp Akademisi'nde, Pediatri doçentliğine yükseldi. Aynı yıl Akademî'nin, Çocuk Kliniği yöneticisi, Ord. Prof. Dr. Arthur Schlossmann'ın kızı, çocuk doktoru Erna Schlossmann ile evlendi. Schlossman ailesi de Yahudilikten çıkarak Protestanlığa geçmişti. Albert Eckstein 1926'da profesörlüğe, 1932'de de ordinaryüs profesörlüğe yükseldi. Aynı yıl kayınpederinin ölümü üzerine Düsseldorf Çocuk Kliniği'nin yöneticisi oldu. 1931'de, Güney Amerika'da bir araştırma gezisi yaptı. 1933'te Naziler iktidara geldiğinde, Birinci Dünya Savaşı'nda, cephede hizmet yaptığı için hemen görevden alınmadı. Nürnberg Yasaları'nın yürürlüğe girmesi üzerine, 1 Temmuz 1935'te Yahudi kökenli olması nedeniyle işten çıkartıldı. 1 Ağustos 1935 tarihinde, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpağ ile sözleşme imzaladı ve Eylül ayında Türkiye'ye geldi. İstanbul üzerinden, trenle Ankara'ya gitti. Aralık ayında karısı Erna Eckstein çocukları ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldiler. 1936 yılında çocuklarının dadısı Minna Richter'de, mülteci olarak yanlarına geldi.

Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein, Ankara Numune Hastanesi Pediatri Kliniği'nin yöneticiliğine getirildi. Sağlık Bakanlığı'nın görevlendirmesi ile Anadolu'da bölgesel çocuk hastalıkları ve ölümlerini incelemek üzere geziler yaptı. Bu gezilere asistanı Dr. Selahattin Tekand ve çalışma izni olmamasına rağmen eşi Dr. Erna Eckstein'de katıldı.

Prof. Eckstein, 14.7.1945'te kurulan, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Hastalıkları Kliniği'nin yöneticiliğini üstlendi. Ankara Tıp Fakültesi'ne bağlı bir çocuk hastalıkları hastanesinin kurulması için uğraştı. Türkiye'de, çocuklardaki beslenme yetersizliği ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle çocukların ağızlarında iltihaplı yaralarla oluşan Noma hastalığının tedavisi ve sıtmanın önlenmesi için çalışmalar yaptı. Bu çalışmalar sonucunda, Türkiye'deki çocuk ölümleri %33'ten %12'ye, Noma hastalığından (artık görülmüyor, H.B.) ölüm oranı %90'dan %7'ye düştü.

Albert Einstein ailesiyle birlikte, 31.12 1949'da Almanya'ya döndü. Hamburg Üniversitesi Çocuk hastalıkları Kliniği'nin yöneticiliğine atandı. Göreve başladığında verdiği ilk ders, "Türkiye'de Çocuk Sağlığı Sorunları" oldu. Dönüşünden altı ay sonra hastalandı.

Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein, 18 Haziran 1950'de, Hamburg'da öldü.

LODOSTA, MERHABA İSTANBUL

Aralık 1935, İstanbul

İstanbul'da bizi Schummi (Prof. Eckstein'in aile içinde çağrıldığı isim) ve yeğenim İlse Jansen⁷⁷ karşıladı. Hamallar bize doğru koştular. İçinde tüm mücevheratının da olduğu çantamda dâhil olmak üzere tüm bavullarımız gözden kayboldu. Birden çok teleşlandım. İlse beni yatıştırdı: "Meraketme. Hepsini bu akşam Haydarpaşa'da, kompartmanınızda ve de eksiksiz olarak bulacaksınız."

Tanınmış bir yazar olan dostumuz Herbert Eulenberg'in (Bkz. Meydan Larousse Cilt.4 s.434) arkadaşında öğle yemeğini yedik. Yemekten kısa bir süre sonra, ev sahibi camdan dışarı baktı. Bir yerlere telefon etti ve dedi ki "Hemen gitmelisiniz, çünkü fırtına geliyor ve Boğazdaki deniz trafiği yakında kesilecek" Bunun üzerine hemen limana gittik. Aşırı biçimde insan dolu gemiye kendimizi attık. Öyle ki, İstanbul'un muhteşem silüetini görme şansımız dahi olmadı.

Gemi beklenenin aksine, Haydarpaşa yerine Kadıköy'e yanaştı. Schummi, Klaus kucağında, patikadan doğru yürürken dev bir dalga onları tümüyle ıslattı. Bizim için yepyeni bir ulaşım aracı olan 'Araba', bizi Haydarpaşa'ya getirdi. Trenin yarısı boştu. Çünkü yolcuların büyük bir kısmı, boğazdan geçen son vapura yetişememişlerdi. Schummi ve ben yemek vagonunda otururken (çocukları daha önce yedirmiştik), yolculuğumuz sırasında yandaki kompartmandaki hanımla oturan adamı dostça selamladı. Avusturya Büyükelçiliği ikinci atışesi Woinowitch olduğunu öğrendim.

Yeğenim İlse'nin söylediği gibi, tüm bavullarımız kompartmandaydı. Hemşire olarak uzun yıllar Ankara'da (İstanbul'da olmalı, H.B.) bir hastanede çalışan İlse'ye Türkiye'ye gelirken hangi kıyafetleri getirmem gerektiğini sormuştum. Akşam kıyafetleri ve de kayak kıyafetleri demişti. İlse "İnsan Türkiye'yi ilk görüşte ya sever, ya da nefret eder." derdi (Bizim için ilki geçerliydi).

Anadolu sabahında uyandığımızda hiçbir engelin olmadığı, taş ve kayaların sapsız renklerle ıslıdaması, dağların şekilleri, içimi titretti. Uzun aralarla tek tük ağaç görmeme karşın, manzara hiçbir biçimde monoton değildi.⁷⁸

Mart 1936, Ankara

Schummi, Ekonomi ve Tarım Bakanı olan Şakir Kesebir'in evine çağrıldı. Şakir Bey'in yeğeni altı yaşındaki Altan tifo olmuştu. Schummi, baygın çocuğu derhal hastaneye yatırmış ve Filistin'e yapacağı geziyi ertelemişti. Filistin'e bizi dostlarımız Bamberger'ler davet etmişti. Altan'a 'maymun kuyruğu' adını takmıştı. Şakir Beyle olan yakın arkadaşlığımız nedeniyle, Schummi Türk 'aristokrasisine' girmiş ve Atatürk'ün genç evlatlığına da çağrılır olmuştu. Böylece Atatürk'le de tanışmıştı.⁷⁹

⁷⁷ İlse Jansen: (Hemşire, Erna Eckstein'in yeğeni. 1933'te mülteci olarak Türkiye'ye geldi. İ.Ü. Tıp Fakültesi Kadın ve Doğum Kliniği'nde çalıştı. 1946'da Almanya'ya geri döndü.

⁷⁸ Akar, s.24-25

⁷⁹ A.g.e, s.32

Nisan 1938, Viyana

Şakir Kesebir'in beş yaşındaki kızı, Tülin Viyana'da hasta olmuştu. Önce pnömoni, ardından ampiyem. Şakir Bey'in eşi, orada oğullarını ziyarete gitmişti. Viyana'dan telefon etti. Çocuğun durumunun çok kötü olduğunu, ölebileceğini söyledi. Bu arada Viyana'ya giden Şakir Bey; Schummi'nin hemen Viyana'ya gelmesini rica etmişti. Hitler, Avusturya'ya daha birkaç hafta önce girmişti. Ben şiddetle karşı çıktım. Fakat sonuçta, araya Atatürk girdi ve Schummi'nin Viyana'da tek başına bir tek adım atmayacağına dair söz verdi. Elçilikten bir ataşe, sürekli onunla birlikte olacaktı. Trenle önce Budapeşte'ye gitti. Orada onu, kendisine Viyana'da eşlik edecek, Türk Elçiliği'nin birinci ataşesi karşıladı ve beraber Viyana'ya trenle ulaştılar. İstasyonda kızın amcası onları karşılamış ve demiş ki: "Çok geç kaldınız. Hastaneden ayrıldığımda, Tülin son nefesini veriyordu."

Schummi "Ben şimdi buradayım. Çocuğu görmek istiyorum." der ve hastaneye gider. Schummi çocuğun mosmor ve şiş bir yüzü olduğunu görür ve hemen tanısını koyup, kalp tamponadı olduğunu belirtmiş. Hemen ameliyat önermiş. Çocuk ameliyathaneye alınmış. Cerrah Prof. Denk çocuğu görünce; "Ben cesetleri ameliyat etmem." demiş. Schummi hemen ameliyat istiyorum diye ısrar edince, thoraks ve perikad açılmış, içindeki iltihap boşaltılmış ve çocuk soluk almaya başlamış. Schummi Viyana'da üç hafta kaldı. Schummi, Viyana'dan deprese halde geldi. Nazilerin, hayal bile edilemeyecek zülmünün farkına varmıştı. Bu üç hafta Türk gölgesinden bir adım dahi farklı atmamıştı. Schummi, doktorların, neden doğru tanı koyamadıklarını anlamıştı. Çünkü onların akılları başka yerlerdeydi.

Birkaç hafta sonra, Bn. Kesebir, Ankara'ya bir Yahudi doktor, sosyal demokrat bir hemşire ve Yahudi nişanlısı kayıp bir kıza geldi. Diplomatik pasaportla neler yapılamazdı ki!

Schummi, aile tarafından 'ikinci baba' olarak isimlendirildi. Çok geniş olan Kesebir ailesinin bir ferdi olarak kabul edildi.

1938 yazında Schummi ve ben Anadolu'nun 12 bölgesinde 3 ay süren bir çalışma turuna çıktık. Bn. Şakir, Minna ve üç çocuğu Çiftelhavuzlar'daki evine götürdü. Komşuları Başbakan (Celal Bayar, y.n.) ve Türkiye'nin 'şeker kralı' idi.⁸⁰

KADIKÖY'DE GEÇİRİLEN YAZ TATİLLERİ

Albert Eckstein'in oğlu Klaus Eckstein'in İstanbul'la ilgili bir makalesinden alıntı:

"Yazı genellikle, İstanbul'da, kimi zaman Türk ahabaplarla Çiftelhavuzlar'da geçirirdik; bir keresinde Suadiye'de, bir keresinde de Heybeliada'da pansiyonda, daha sonra (1944 ve 1945'te) Bebek'te, en büyük oğlu benden bir yaş büyük olan Prof. Kosswig'lerin evinde kaldık. Marmara ve Boğaziçi'nde yüzdüğümü hâlâ çok iyi hatırlıyorum. Kuşkusuz, ara sıra suda kirlenme gördük, ama bunu pek

ciddiye almazdık ve hiç kimse bunun sağlık açısından zararlı olduğunu düşünmezdi, zaten zarar da vermezdi. Dalıp, ardından hemen pişirip yediğimiz midyeler çıkarırdık. Nereye gitsek her yer yemyeşil ve açıktı. İstanbul'da Suadiye veya Çiftelhavuzlar'a gidiyorsak, vapura binmek veya tramvayla Kadıköy'e inip oradan vapura binmek zorundaydık. Bebekten Eminönü'ne kadar giden bir tramvay vardı veya Boğaziçi'nin son iskelesi Galata Köprüsü olan bir vapura binerdik. Hem tramvayda hem vapurda iki sınıf vardı ve hatırladığım kadarıyla, biz birinci sınıfta yolculuk ederdik. İkinci sınıf her zaman çok kalabalık olurdu..."⁸¹

ON TÜRK LİRALIK BANKNOTUN ÜSTÜNDEKİ RESİM-BOLULU KADINLAR

Albert Eckstein'in, hobisi olan fotoğrafçılık da kendisine büyük ün kazandırdı. Oğlu Klaus Eckstein, 2000 yılındaki 'Haymatloz' sergisinde şunları anlatır:

"New York'daki 1939 Dünya Fuarı'nda, bir de Türk Pavyonu yapıldı ve burada, bir şekilde, güzel resimler gösterilmesi kararlaştırıldı. Ve ünlü fotoğrafçı Otmar Ferci ki, sanırım kendisi resmi devlet fotoğrafçısıydı, resim malzemesini sağladı, hiç kuşkusuz fotoğraflar harikulâdeydi, ama hepsi de güzel, modern binaları gösteriyordu. Oradakiler demiş ki: "İyi güzel de, bunlardan dünyanın her tarafında var, hiç sırf Türkiye'ye özgü bir şey gösteremez misiniz? Bunun üzerine Ferci, 'Eh madem öyle, o zaman arkadaşım Eckstein'den isteyeceğiz, o Türkiye'yi, Türk halkını yansıtan iyi resimler çekti.' demiş. Bunun üzerine babama geldiler ve resim seçtiler, alıp büyük boyutlarda oraya astılar. Bu resimlerin arasında bir de üç köylü kadın fotoğrafı vardı, ne yazık ki siyah-beyazdı, zira aslında kadınların giysileri rengârenkti, bu renkli giysiler ünlü Bolu taraflarında çekilmişti. İşte bu resim de oradaydı. Galiba 1942 yılıydı, yeni bir On Liralık banknot çıktı. Bu banknot tedavüle girdiğinde, babamın da eline geçmiş. Babam bakmış bakmış. Üstündeki resmi bir yerlerden gözü ısırmuş. On liralık banknotun üzerindeki resim, üç köylü kadının resmiydi. Bolu yakınlarında bir köyü ve evimizdeki yardımcımız Mehmet'in köyüyüdü. Babam Mehmet'e dönüp dedi ki, 'bak Mehmet, senin karının resmi'. Mehmet hafif bozulur gibi oldu, yakından görmek istedi, 'Bir de büyük resme bakabilir miyim?' dedi. Büyük resme de baktı, sonunda rahat bir nefes alıp, 'hayır, bu benim karım değil', dedi. 'Öyle herkesin karıma elleriyle dokunmasını istemem' dedi. Resimdeki kadın, yeğenin karısıymış. Bunun üzerine babam kalkıp o yeğeni buldu. Tanıdıklarından birinin yanında çalışıyormuş. 'Bak gördün mü, Atatürk bu resmi seçmiş, çünkü Türkiye'nin en güzel kadını buymuş' dedi.- tabii o tarihte Atatürk hayatta değildi - ama yeğen bunu duyunca çok mutlu oldu ve konu kapandı. Neyse, geçtiğimiz

Nisan ayında, Ankara'daydım. Babamla ve fotoğraflarıyla ilgili bir sergi vardı ve sergide hem üç kadın portresi hem de banknot gösterilmekteydi."⁸²

Bu 10 Lira'nın özelliği; üzerinde kadın resmi bulunan ilk Türk parası olmasıdır.

XXIII

ANİTA (EMİNE) TİEDCKE (EREL) - AŞKI UĞRUNA TÜRK ve MÜSLÜMAN OLAN KEMAN SANATÇISI

"Muhiddin Erel, benim eskiden beri en iyi Türk arkadaşlarımdan biridir. Onun Hamburg'lu ve çok iyi bir kemancı olan karısı Anita (Türkçe ismi Emine) ile birlikte bir yaylı sazlar kuartetinde, naçiz müzisyen yeteneklerimi denerdim. Erel ailesi ile olan arkadaşlık ilişkilerimiz bugüne kadar devam etmektedir. İkisi mükemmel birer piyanist olan kızları Suna ve Sevin ile Anita'nın kızkardeşi Sonja Tiedcke, bu iyi ilişkilere dâhildirler."

Prof. Fritz Neumark ⁸³

Anita Tiedcke, 13 Aralık 1908'de Hamburg'da, Protestan Christian ve Eleonore Tiedcke'nin kızı olarak dünyaya geldi. Müzik öğrenimini Hamburg Konservatuvarı'nda viyolonist Erika Besserer'in öğrencisi olarak tamamladı. Almanya'da tanıştığı Ord. Prof. Dr. Muhiddin Erel ile evlenmek için, 1935'te Türkiye'ye geldi. Evlenebilmek için, Türk vatandaşlığına geçti, Müslüman oldu ve Emine Erel adını aldı. 1 Şubat 1936'da, Muhiddin Erel⁸⁴ ile evlendi.

Emine Erel, Türkiye'ye geldiği ilk yıllarda, kendisi gibi Almanya'dan mülteci olarak gelmiş olan, viyolonist Licco Amar ile katıldığı, birçok oda müziği konserlerinin yanı sıra, İstanbul Belediye Konservatuvarı'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı.

⁸² Hoss, s.162-163

⁸³ Neumark, s.75

⁸⁴ Ord. Prof. Dr. Muhiddin Erel, (1889, Eminönü-1986, Kadıköy) 1924'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirdi. 1929-1932 yılları arasında Hamburg Hıfzısıhha Enstitüsü'nde ihtisas eğitimi gördü. 1932 Kasım'ında Darülfünun Tıp Fakültesi Hıfzısıhha müderris muavini oldu. 1933 Üniversite Reformu ile kurulan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde doçent, 1943'te profesör oldu. 1950'de ordinaryüslüğe yükseltildi. 1946-1948 yılları arasında Tıp Fakültesi Dekanlığı yaptı. 1955'te Ege Tıp Fakültesi kurucu dekanlığını yaptı. 1958'de Ege Üniversitesi'nin ilk rektörü oldu. 1973'te emekliye ayrıldı. 18 Mart 1986'da İstanbul'da öldü.

1945'te İstanbul Belediyesi Şehir Orkestrası'nın⁸⁵ kurulmasıyla, orkestranın başkemanlığına viyolonist Semih Argeşo ile paylaştı. Emine Erel bu görevini, İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası'ndan (İDSO) emekli oluncaya kadar sürdürdü. Orkestra çalışmalarının yanı sıra çok sayıda oda müziği ve solo konserler verdi. İstanbul Radyosunun kurulmasıyla, bu kurumda uzun yıllar düzenli olarak, Piyanist Prof. Ferdi Statzer ve kızı Piyanist Prof. Suna Erel'le, keman literatürünün en seçkin eserlerini icra etti.

Emine Erel ve Ege Tıp Fakültesi kurucusu ve ilk rektörü Ord. Prof. Dr. Muhiddin Erel'in Suna (d. 5 Ocak 1941) ve Sevin (d. 18 Ağustos 1943) adlarında, halen Moda. Başar Sokak. Duruk Apt. D. 5'te oturan iki kızı bulunmaktadır.

Emine Erel 9 Eylül 2002'de, İstanbul'da öldü. Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı'nda kocası Muhiddin Erel'in yanında toprağa verildi.

XXIV

SONJA TIEDCKE-BİR KÜTÜPHANE KURUCUSU

17 Temmuz 1896'da, Hamburg'da, Protestan Christian ve Eleonore Tiedcke'nin kızı olarak dünyaya geldi. İlk ve orta öğreniminden sonra kütüphanecilik yüksek öğrenimi gördü. Hamburg'dan, 1938'de, anne ve babası ile birlikte, kızkardeşi Emine Erel'in yanına İstanbul'a geldi. Tiedcke, önce özel öğretmen olarak çalıştı. Prof. Fritz Neumark'ın oğlu Mathias, kızı Veronika ve Prof. Josef Dobretsberger'in kızı Carla gibi diğer mültecilerin çocuklarına özel dersler verdi. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kütüphanesini kurmak ve geliştirmekle görevlendirildi.

İ.Ü. Tıp Fakültesi Kütüphane Komitesi'nin, 6 Şubat 1940 tarihli yazısına göre, Tiedcke'nin asıl görevi; Tıp Fakültesi Merkez Kütüphanesi'nin dergi ve periyodik eserlerini izleyip düzenlemektir. Bundan başka, tüm kitapların kataloglanması ve tasnif edilmesi de onun görevleri arasındadır. Yazıda: 'Bir yıl içinde 6500 adet kitabın fişlenmesinin, tamamlandığı' biçiminde bilgiler de yer almaktadır. Bu çalışmaların sürdürülmesi için gelecek yıllarda görevine devamı için sözleşmesinin yenilenmesi istenmektedir.

Sonja Tiedcke'nin, 10 Şubat 1940 tarihinden itibaren, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin de kütüphanesinin düzenlenmesine yardım edeceği; karşılığında da kendisine ek ücret ödeneceği kararı yer almaktadır (İ.Ü. Zat İşleri, Kişisel Özlük Dosyası).

Sonja Tiedcke'nin İstanbul'daki görevi sırasında, ABD'ye gitmiş olan annesine bakmak zorunda olduğu, buna bağlı olarak maaşının üçte birini annesine göndermek istediği, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı'na hitaben yazmış ol-

85 1945'te kurulmuş olan 'İstanbul Belediyesi Şehir Orkestrası', 1972'de Kültür Bakanlığı'na bağlanarak, 'İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası' (İDSO) adını almıştır

duğu (9 Şubat 1949 tarihli) dilekçesinden anlaşılmakta, Dekanlıktan da olumlu yanıt aldığı görülmektedir.

Sonja Tiedcke 1 Mart 1951 tarihinde Türk vatandaşlığına geçti. 1961'de Türkiye'den ayrıldı, emekliliğini almak için Almanya'ya döndü. Emekli olduktan sonra ABD'ye annesinin yanına gitti. 1968 sonbaharında annesi ile birlikte Türkiye'ye geri geldi.

Sonja Tiedcke 7 Haziran 1994'te, 98 yaşında, İstanbul'da öldü. Feriköy Protestan Mezarlığı'nda, anne-babasının yanında toprağa verildi.⁸⁶

XXV

WALTER RUBEN-MÜZİK DOSTU HİNDOLOJİ PROFESÖRÜ

MODA - ANKARA - HEYBELİADA

Ord. Prof. Dr. Ernst Hirsch'in Anılarından:

"1935 yılında Walter Ruben Hindoloji Profesörü olarak Ankara DTCF'ne çağırılmıştı. İkimiz de Frankfurt'ta doçentken birbirimizi yakından tanıma fırsatını bulmuştuk. Naziler iktidara geçtikten sonra, birinci dereceden melez (babası Yahudi idi) olduğu için doğrudan doğruya tehdit altında idi ve Eschersheim'deki evime gelmiş, bana akıl danışmış, yardım istemişti. Frankfurt'tan Ankara'ya gelirken onun deyimi ile bu 'kita değiştirme' sırasında ben elimden geldiğince ona yardımcı oldum: Walter Ruben'i, karısını, iki oğlunu Sirkeci İstasyonu'nda karşıladım. Eşyalarını vapurla Haydarpaşa'ya götürdüm. Oradan kayığa bindirip 'Ü' Apartmanına Moda'ya getirdim ve akşamüstü de Walter Ruben'i trenle Ankara'ya yolcu ettim. Bu görüşmeden sonra aramızda düzenli bir mektuplaşma başladı. 1936 başlarında bir konferans vermek için Ankara'ya gittiğimde kendisini ziyaret ettim. Bu ziyaret sırasında Walter Ruben bizim, yani iki ailenin 1936 yazını adalardan birinde geçirmemizi önerdi. Uygun bir ev bulmamı istedi benden. Gerçekten de Heybeliada'da eczacının evinde alt katı bütün sezon için uygun fiyatla kiralamayı başardım. Bu ev tam Deniz Harp Okulu'nun üst tarafındaki tepenin en güzel villarından biriydi. Kiraladığımız alt katta üstü açık, geniş bir terası olan büyük bir salon, mutfak ve dört küçük oda vardı. Manzara harikaydı. Hemen yanımızdaki ormanda gezinti yapmak mümkündü, gerçi deniz kenarına ve vapur iskelesine giden yollar azıcık dik ve yokuşluydu ama çok zorlanırsak yokuş yukarı çıkarken bir eşeğe binmek mümkündü. Yiyecek içecek ol-

86 Aysel Yontar Armağanı, Yayına Hazırlayan: Bekir Kemal Ataman- Mesut Yalvaç, (Ayrı Basım) Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, İstanbul: 2004, s.23

sun, başka günlük ihtiyaç maddeleri olsun temin etmek kolaydı. Çünkü sokak satıcıları düzenli olarak taze taze ekmek, çörekten tutun da meyveya, süte, hatta içme suyuna kadar herşeyi düzenli biçimde getiriyorlardı. Zor olan evi dayayıp döşemek oldu. Eczacının aynı zamanda Ada'da öğretmenlik yapan Almanca bilen oğlu herşeyi biz hallederiz dedi. Kuşkusuz halledilebilecek gibi bir şey olsa bunun üstesinden ustalıkla gelecekti. Ama yedi-sekiz kişi için yataktı, yorgandı, şilteydi, çarşaftı, koltuktu, sandalyeydi, masa örtüsüydü, kap kacaktı, çatal bıçatı, bunca ihtiyacı nereden nasıl bulacaktı acaba?

Komşulardan toplanabilecek gibi olan sandalye, somya, şilte ve benzeri şeyler halledildi. Çatal- kaşık, yatak yüzleri ve yorganlar Ankara'dan geldi ama bunun dışında kalan her şey, piyano dâhil – Walter Ruben viyolonsel çalıyordu ve ille de beraber oda müziği yapmalıydık– Moda'da 'Ü' apartmanının altındaki küçük iskeleden, ertesi yıl da yani 1937'de Fenerbahçe Feneri kıyısından motorlu mav-naya doldurulmuş, Heybeliada'nın yük iskelesinde hamalların sırtlarına yüklenmiş ve o tepenin dimdik yokuşunu bu şekilde tırmanıp eve taşınmıştı. Sonra koca piyanonun tek bir adamın sırtında âdeta iki bacaklı bir canavar olmuş gibi ağır ağır o yokuşu çıkması insanın içine ürperti veriyordu. Pekçok ihtiyaç ancak kıt-kıtına yetecek kadar karşılandığı halde, oturma ve uyuma şartları gayet ilkel, yemekler de mütevazı olduğu halde, aynı şeyi 1937'de tekrarladık.

Büyükada'nın aksine Heybeliada, tatil günlerinde o kadar kalabalık olmuyordu ve genellikle, fazla şey istemeyen sade insanlar tarafından, tatil yeri olarak tercih ediliyordu. Ada'da büyük oteller yoktu. Sadece küçük pansiyonlar ve kiraya verilen küçük yazlıklar ve möbleli tek odalar vardı. Atatürk'ün en yakın arkadaşı ve o yıllarda başbakan olan İsmet İnönü'nün, ana cadde üzerinde, arkasında bahçesi olan küçük, çok mütevazı bir evi vardı. Tıpkı Büyükada'da olduğu gibi, burada da çift koşulu faytonlar vardı. Buna binip adayı gezebilirdiniz. Ama en önemli ulaşım aracı eşeklerdi. Özellikle dik merdivenli sokaklarla, sarp yollarda eşekten yararlanılıyordu. Ormanın hemen eteğinde, en tepede oturan bizler, ancak deniz kenarından öğle yemeği için kızgın güneş altında eve dönerken eşeğe binerdik.

Evimiz her zaman, serin olurdu. Şehre inmem gerektiğinde, özellikle Haziranda ya da Eylülün ikinci yarısında sınavlara ya da toplantılara gittiğimde, sabah serinliğinde bir koşu aşağıdaki vapur iskelesine iner, dönüşte de, öğlen olsun akşam olsun, iskeleden yukarı, sıkı dağcı adımla tırmanırdım.

Ama özellikle çamlıklarda yaptığımız gezintiler çok hoştu. Üç tepeli adanın yarısı çam ormanlarıyla kaplıydı. Akşama doğru Çam Limanına inerdik. Burada, bir barakada tek başına bir balıkçı yaşar, kırk yılda bir oraya düşecek konuklar otursun diye kıyıya attığı kırık dökük masa ve sandalyelerde içki, taze ekmek, peynir ve odun kömüründe pişirdiği balıklarla gelenleri çok ucuza ağır-

lardı. Nice akşam yemeğini bu şiir dolu şirin koyda yemiş, sonra da ay ışığıyla aydınlanmış çam ormanından geçerek evimize dönmüştüzdür.

Adanın bize verdiği şey, temiz havada, konuşmadan uzak, sade bir hayattı. Ortak ev idaresi, dostluk bağlarını güçlendirmiş, insanca bir sıcaklık ve bağlılık havası yaratmıştı. Büyük salonda, sonuna kadar açık teras camları ardında yaptığımız oda müziği, küçük bir orkestra gücüne erişse bile, kimseyi rahatsız etmiyordu, piyanoyu o esnada çalan her kimse, tuşlara fotissimo bassa bile! Müzik yaptığımızda, eczacı - öğretmen ve erkek kardeşi hemen dinleyici olarak gelir oldular; onlara İstanbul'lu bir Türk fabrikatörle karısı ve oğlu da katılmaya başladı. Oğulları benim öğrencimdi ve bizi o tanıştırmıştı. Yazlıkları, bizim villayla aynı yükseklikte, aşağı yukarı 100 m, kadar ilerleydi. Buna karşılık eczacı öğretmenin karısı, bize çok seyrek gelirdi; geldiğinde de, birbirlerine tıpkı isimleri gibi, iki su damlası kadar benzeyen altı yaşındaki ikizleri Ümer'le Gümer'i de yanında getirirdi. İkizler, benim aynı yaştaki kızım Hannelore'yle oynarlardı.

Annesiyle birlikte Roma'da yaşayan kızımı, Almanya'dan ayrıldığından bu yana görmemiştim. Şimdi, annesinin de onayıyla, tatilde birkaç haftalığına yanıma almak istiyordum. Gidip onu Roma'dan aldım ve Heybeliada'ya getirdim. Adaya çabuk ısındı, Ruben'lerin kendinden birkaç yaş büyük olan oğullarıyla, azıcık hoyrat olmakla birlikte sadık oyun arkadaşları buldu. Her sabah karımla birlikte deniz kenarına iner, öğle yemeği için de eşek sırtında dönerlerdi. Hanelore 'İşte, bu bir asino' (İtalyanca eşek) derdi. 'okulda bir şey öğrenemediği için, beni taşımak zorunda. Ama ben asino olmak istemiyorum, onun için bir şeyler öğreneneğim' Su gibi İtalyanca konuşuyordu, ama Almancası tutuktu. Şimdi bir de eşekçilerden kibar salon Türkçesi denemeyecek türden Türkçe deyimler, ev işlerine yardım eden kadından da Rumca birkaç söz öğrendiğinden, tam dört dil bildiğini söylemeye başlamıştı. Çocuğu Roma'ya geri götürdükten sonra, o sırada üyesi bulunduğum International Law Asociation'un bir toplantısına katılmak üzere Paris'e gittim, oradan da Basel'e geçerek annemle ve karımın erkek kardeşiyle buluşarak, onlarla bir gün geçirdim. Babam, birkaç hafta önce ölmüştü. Daha sonra da Venedik üzerinden gemiyle İstanbul'a döndüm.

Ertesi yıl, yani 1937'de, Hannelore'yi Brindisi'den aldım. Oraya kadar üvey babası getirmişti. Dönüşte de, Adriatica gemisinin artık iyice tanışıklık kurduğumuz kaptanına teslim ettim. Bu yolla bizi 1938'de de ziyaret etti. O tarihte artık adada değildik..."⁸⁷

Walter Ruben, 26 Aralık 1899'da Yahudi tüccar Albert Elias Ruben ve Protestan karısı Emmi Geister'in oğlu olarak Hamburg'da doğdu. 1917-1918 yıllarında asker olarak Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. 1919-1924 yılları arasında Hamburg, Berlin ve Bonn Üniversitelerinde, Hint dili, Yunan ve Latin dili, ayrıca felsefe eğitimi gördü.

Doktor unvanını aldıktan sonra, 1931'e kadar Bonn Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak çalıştı. 1926 yılında Carlota Hirschmann ile evlendi. 1927 yılında doçent oldu. 1931'de Frankfurt/Main Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Walter Ruben, Eschenheim'deki Uluslararası İşçi Yardımlaşma Örgütü üyesiydi. Ayrıca bir Marksist akşam okulunun kurslarına katıldı. 1933'te Nasyonal Sosyalistler iktidarı ele geçirdiklerinde, Birinci Dünya Savaşı'na katıldığı için hemen görevden alınmadı. Ruben ailesiyle Niedermumbach/Weinheim/Bergstrasse'de bir çiftliğe taşındı ve ek iş olarak tarımla uğraştı.

1935'te, antisemitik ve politik nedenlerle işten atıldı. Aynı yılın Kasım ayında ailesiyle birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Prof. Walter Ruben, Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Hint Dilleri (İndoloji) Kürsüsü'nü kurmakla görevlendirildi. 1936 yılında Hindistan'a bir araştırma gezisi yaptı. 1937'de araştırma sonuçlarını değerlendirmek üzere, ailesi ile birlikte bir yıl Frankfurt/Main ve Hamburg'da kaldı. Frankfurt Üniversitesi aracılığıyla öğretmenlik yapma hakkı elinden alındı. 1938 sonbaharında ailesiyle birlikte Ankara'ya döndü. 1944'te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler kesilince, Ruben ailesine Almanya'ya dönmesi talimatı verildi. Aile geri dönmeyi reddetti, bu yüzden Alman vatandaşlığından çıkartıldılar. Walter Ruben ailesiyle birlikte, 1944 Ağustos'undan itibaren Kırşehir'de enterne edildiler. 1945 yılının Aralık ayına kadar orada kaldılar. Ruben, 1946 Ocak'tan itibaren Ankara Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Sözleşme ile tespit edilmiş olan maaşının birikmiş olan kısmı kendisine ödendi. Almanya'ya geri dönmek için, Berlin'deki Alman Halk Eğitim Merkezi ile yaptığı iş görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlandı. 1947'de, Santiago Üniversitesi'nden gelen bir çağrıyla kabul etti ve ailesiyle birlikte Şili'ye gitti.

Walter Ruben, Santiago Üniversitesi'nin Antropoloji Kürsüsü'nde çalışmaya başladı. Şili ve Bolivya 'da araştırma gezileri yaptı. 1950'de ailesiyle birlikte Doğu Almanya'ya döndü ve Doğu Berlin'deki Humboldt Üniversitesi Hint Dilleri Kürsüsü Başkanlığı ve profesörlüğüne getirildi. Prof. Ruben birçok profesörden daha ilerici bir anlayışla Doğu Almanya için çalıştı. 1952'de "Bu aileye dikkat edilmeli, Prof. Ernst Reuter ve Prof. Fritz Baade gibi ajanlarla dosttur. Batılı göçmen olarak, Batıya kaçır" şüphesi ile izlenmeye alındı. 1955'te Doğu Alman Bilimler Akademisi'ne asli üye olarak seçildi. Emekliye ayrıldıktan sonra da Akademi için çalışmaya devam etti. 1959 yılında Akademi'nin Ulusal Ödülü'nü aldı. 1961-1968 yılları arasında Akademi'nin Dil, Edebiyat ve Sanat Bölümü'nün Başkanlığını, 1963-1965 yılları arasında da Şark Araştırmaları Enstitüsü'nün Müdürlüğünü yaptı.

Prof. Dr. Walter Ruben, 7 Kasım 1982'de, Doğu Berlin'de öldü.⁸⁸

XXVI

JOSEF DOBRETSBERGER- AVUSTURYALI BİR BAKAN/ BİR REKTÖR

“...Şehrin Asya tarafındaki, o zamanlar kendine has bir çekiciliği olan, Marmara denizi ile kentin Avrupa’daki kısımlarının büyüleyici manzarası seyredilebilen ve henüz bir köy görünümünde olan Kadıköy’de oturuyorduk. Rüstow, Isaac ve sonraları Dobretsberger de, dört mülteci İktisat Profesörünün üçü daima aynı sokakta oturuyorlardı.”⁸⁹

HAPİSTEN KAÇARAK MODA’YA GELEN İKTİSAT PROFESÖRÜ

Dobretsberger’in meceralı yollardan Moda’ya gelişini, Prof. Neumark şöyle anlatır:

“Röpke, dört yıl sonra, erken ölümüne kadar yaşadığı ve çalıştığı Cenevre’ye gitmek üzere İstanbul’u terk etti. Onun yerini doldurmak gerektiğinde uzun süre danışmak, görüşmek zorunda kaldık. Çünkü her ne kadar Nazi rejiminin baskıları artıyorsa da gerçekten nitelikli eleman arandığında ‘pazar durumunun’ gitgide kötüleştiği ortadaydı. İşte bu durumda şans, isterseniz yazgı diyelim, yardımımıza koştu: Avusturya’nın Nazi Almanya’sına iltihak edilmesinden birkaç gün sonra, yani 1938 ilkbaharında, gazetelerden eski Schuschingg hükümetinin bütün üyelerinin Naziler tarafından tutuklandıklarını veya tutuklanacaklarını öğrendik. Onların arasında Graz’lı meslekdaşımız Josef Dobretsberger’in de bulunması gerekiyordu. Genç Dobretsberger 33 yaşındayken Hristiyan-Sosyal Partisi’nin sol kanat temsilcisi olarak bir süre Schuschingg kabinesinde Sosyal İşler Bakanlığı yapmış, daha sonra Graz Üniversitesi’ne geri dönmüş ve ‘İlhak’ sırasında orada rektör idi. Gazeteler onun tutuklandığını bildirmedikleri halde biz rektörlükten alınmasını kötüye alamet olarak yorumluyorduk. Her neyse, biz – yani Rüstow, Kessler, Isaac ve ben – hemen Dobretsberger’i Röpke’nin boşalan yerine kazanmanın mümkün olup olmadığını düşünmeye başladık. Onu şahsen tanıyan tek kişi ben olduğum için, ona resmi olmayan ve fakat dikkatle kaleme alınmış bir mektup yazmakla görevlendirildim. Mektupta, ona Röpke’nin ayrılışını bildirecek ve kendisinin uygun bir aday tanıyıp tanımadığını soracaktım. Tedbir bakımından Röpke’ye de bir yazı göndererek Dobretsberger hakkındaki görüşünü bildirmesini rica ettim. Hans Kelsen ve Ludwig von Mises’in yazılı tavsiyelerinin suretlerini eklediği yanıtı ‘çok olumlu’ idi.

Mektubumdan kısa bir süre sonra Dobretsberger'den kısa bir telgraf aldım: İstanbul'daki profesörlüğe ben talibim. Biz bu haberdan onun yeni iktidar tarafından tutuklanmamış olduğu sonucunu çıkarttık. Hapise atıldığını ve karısı Carla'nın benim mektubumu ona iletip, kendisinin göreve talip olduğunu bana telgrafla bildirdiğini sonradan öğrendik. Dobretsberger çok karmaşık ve tehlikeli bir yoldan Avusturya'dan kaçmayı başarabildi. Eskiden dostu olan bir memurun kendisini birkaç günlüğüne serbest bırakması üzerine (gerçekten de - kaybolmasından - kısa bir süre sonra Gestapo onu tutuklamak amacıyla evine baskın yapmış). Yanına hemen hemen hiç eşya almadan Avusturyalı şıklığı ve çekiciliğine sahip karısı, kaynanası ve sonradan kızım Veronica'nın yakın arkadaşı olan kızı Sissy'nin eşliğinde İsviçre'ye kaçmıştı.

Bana Ascona'dan yazdığı mektuplarda, o sırada her mültecinin karşı karşıya kaldığı büyük zorlukları okuyabiliyordum. Hâlbuki Dobretsberger, aynı zor durumda olanlara nazaran daha iyi bir konumdaydı: Yaptığı bakanlık ve Avusturya Merkez Bankası İdari Konseyi Üyeliği'nden kalma birçok kişisel ilişkileri vardı ve Yahudi olmaması daha az zorlukla karşılaşması demekti. Örneğin, o zamanın İsviçre Merkez Bankası Başkanı Bachmann, ona Türkiye Hükümeti ile anlaşmaya varana kadar ülkesinde üç ay oturma izni sağlamıştı ki İsviçre'nin bu konuda ne kadar çekimser davrandığı biliniyordu. Ve nihayet 1938 Eylül'ünde Dobretsberger maceralı yollardan İstanbul'a gelmeyi başardı. Kısa zamanda bu yeni meslekdaş en iyi arkadaşlarımızdan biri oldu ve bu arkadaşlık ölümüne kadar sürdü. Benim Frankfurt'a dönmemden kısa bir süre önce o da eski yurduna döndü. Graz şehrinde ve özellikle eski güzel mobilyalarla, halılarla vs. döşenmiş ikinci bir evinin bulunduğu Viyana'da sık sık görüştük. Dobretsberger'in yaklaşık üç yıl sonra - çok kolay ve hemen anlaşmasına, meslekdaşları ile öğrencileri arasında büyük saygınlık kazanmasına rağmen - Türkiye'yi terk etmesi kendisini, Viyana'daki görevini Hitler açısından parlak bir şekilde yerine getiren ve Ankara'ya Alman elçisi olarak atanan Franz von Papen'in tehdidi altında hissetmesiyle de ilişkiliydi. Dobretsberger, özellikle savaş Hitler'in yararına gelişme gösterdiği sıralarda, kendini Türkiye'de güvenlik içinde hissetmemeye başlamıştı. İlk önce eski Filistin'de, sonra Kahire'de Nazi'lere karşı antipropaganda çalışmaları yürüttü. Çok sevdiği Kahire'ye savaşın bitiminden sonra da profesör olarak sık sık gitti." ⁹⁰

Josef Dobretsberger, 28 Şubat 1903'te Linz'de doğdu. Avusturya Merkez Bankası Yönetim Kurulu Üyeliğinden sonra, Kurt von Schuschingg'in Hristiyan Sosyal Parti Hükümeti'nde, 17 Ekim 1935 - 14 Mayıs 1936 tarihleri arasında, 'Vaterlandische Front'un (Vatan Cephesi) sol kanat temsilcisi olarak, Sosyal İşler Bakanlığı yaptı. Daha sonra Graz Üniversitesi'ne gitti ve 1937-1938 yıllarında Üniversitenin Rektörlüğünü yaptı. Graz Üniversitesi'nde, Nasyonal Sosyalistler, özellikle güçlüydü. Dobretsberger, 1938 Ocak ayında NS yanlısı öğrencilerin çıkardığı olaylar nedeniyle dersleri tatil etmişti. 11 Mart 1938'de, Almanya'nın Avusturya'yı işgal et-

mesi ve Anschluss'un (Almanya ile birleşme) ilanı üzerine, Graz Üniversitesi'nden istifa eden tek profesör oldu. Kısa bir süre sonra, 20 Mart'ta tutuklandı. 2 Nisan'da eskiden tanıdığı bir memur tarafından birkaç günlüğüne serbest bırakıldı. Gestapo'ya yakalanmamak için saklandı. 10 Haziran'da Yugoslavya sınırını üzerinden, İsviçre'ye kaçtı. Prof. Fritz Neumark'ın çağrısı üzerine, 1938 Eylül'de mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Karısı, kızı ve kayınvalidesi de peşinden mülteci olarak Türkiye'ye geldiler.

Prof. Josef Dobretsberger, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde, Wilhelm Röpke'nin ayrılması nedeniyle boşalmış olan Genel İktisat ve Finans Teorisi Kürsüsü Başkanlığı üstlendi ve profesör olarak ders vermeye başladı.

"Biz burada tamamen Türkleştik. Yeni bir anavatan bulduk. Bir kez daha askerlik yapmam icap etse, bunu Türk Ordusunda yapardım." ⁹¹

Dobretsberger'in 'Journal d'Orient Gazetesi'ne verdiği bir röportajda - yukarıdaki - beyanı üzerine, 1940'ta kendisi, karısı ve kızı Alman vatandaşlığından çıkarıldılar. Dobretsberger, Viyana'da Büyükelçiyken hakaret etmiş olduğu Franz von Papen, Ankara'ya büyükelçi olarak gelince, kendini Türkiye'de artık güvende hissetmediği için, 1941'de Filistin'e gitti. Orada 'Özgür Avusturyalılar Hareketi' grubuna katıldı. Kudüs Üniversitesi'nde ders verdi. 1942'de Mısır'a gitti ve Kahire'deki Giza Üniversitesi'nde çalıştı. Kahire'de Nazi karşıtı radyo programlarına katıldı.

Josef Dobretsberger, Avusturya Hükümeti tarafından ısrarla Avusturya'ya çağrılması üzerine, 1946'da Avusturya'ya dönerek, Graz Üniversitesi'ndeki eski kürsüsüne kavuştu. Çok geçmeden, geri döndüğüne pişman oldu. "Ben vatanıma faydalı olacağım zehabına kapıldım ve bu yüzden de Kahire'den Graz'a dönme hatasını işledim. İnsan bir kere birkaç yıl bir dünya kenti havası solumuşsa, artık bu muhite uymaz, istediği kadar demokratikleştirilmiş olsun. Eski arkadaşlarımla bile tek anlaştığım konu, iskâmbil oyunu kuralları." Bunu izleyen yıllarda, politik bakımdan etkin olma girişimleri, sürekli olarak, Avusturya Halk Partisi'nin (ÖVP) karalamalarıyla karşılaştı. Kendisine ya eski mülteci diye çamur atıldı ya da 'Kripto Komünist' dendi. Dobretsberger, Graz Üniversitesi'ne döndükten sonra, 1946-1947 yıllarında, üniversitenin ikinci defa rektörlüğüne seçildi. 1949'da Avusturya Köylü Birliği'nin Genel sekreterliği'ne getirildi. 1953'te, Avusturya Komünist Partisi ve sol kanat Sosyalistlerin birleşerek kurdukları 'Demokratische Union' (Demokrat Birliği) Partisi'nin Başkanlığı'nı yaptı. Emekli olduktan sonra, Viyana ve Graz'da yaşadı.

Ord. Prof. Dr. Josef Dobretsberger, 13 Mayıs 1970'te, Graz'da öldü.

BİR ULUDAĞ MACERASI

Moda'da komşu oldukları dönemde, Neumark'la birlikte gittikleri Bursa'daki, bir resmi davette, aşağıdaki olay yaşanır:

"Herhangi bir sebeple Bursa Valisi, Doretsberger'i ve beni pek severdi. Vali ve ailesi için Uludağ Otel'i'nde birçok oda hazır tutulurdu. Günü'n birinde Vali; bana ve Dobretsberger'e, Maver'a-yi Ürdün Veliahtını Bursa'da karşılayacağını ve kendisini Uludağ'da pikniğe davet ettiğini anlattı. Bize de misafiri olarak pikniğe katılmamızı rica etti. Teşekkür ederek daveti kabul ettik. Teşekkür ederek biz, yürüyerek kararlaştırılan yere gittik. Valinin annesi gibi bazı ihtiyar bayanlar katırlara binerek gelmişlerdi. Davet yerine geldiğimizde, sadece küçük bir çadırın kurulmuş, çayırın üzerine basit birkaç tabak çanak ve iki üç battaniye yayılmış, bunun dışında davetin başyemeği olarak düşünülen birkaç koyun şişinin kızarmakta olduğunu görünce, şaşkırmaktan kendimizi alamadık. Vali ve hanımı Ürdün Veliahtıyla birlikte suratlarından düşen bin parça çadırda oturuyorlardı. Bu oldukça açık keyifsiz durumun sebebini ancak yemekte bir Türk tanıdıktan öğrenebildim: Bir gece öncesi Veliaht, Bursa'da bir gazine'de bir oryental dansöz'le tanışmış ve öylesine yakın ilişkiler içine girmiş ki tutmuş dansöz'ü de Uludağ'daki şölene getirmiş. Veliaht, içinde sadece üç kişilik oturacak yer olan çadıra dansöz'ü de sokmak isteyince, Valinin hanımı bu duruma karşı çıkmış. Kocasının politik nedenlerle anlayışlı davranması yolundaki ricalarına rağmen, Valinin hanımı daha güçlü olduğunu ortaya koymuş. Böylece dansöz kadın, suratında hakarete uğramış bir ifadeyle, biz normal ölümlülerle birlikte çayırda oturmak zorunda kaldık. Dobretsberger ve ben, yemekte ekmek dilimlerinin, meyvaların ve hatta bıçak çatal olmadığından binbir güçlkle elle koparılan koyun parçalarının elden ele verilecek yerde, birbirine fırlatılmasına alışın-caya kadar epey zahmet çektik." ⁹²

XXVII

HANS ROSENBERG-ÇAY ve İYİ SU UZMANI ASTRONOMİ PROFESÖRÜ

[Ord. Prof. Dr. Rosenberg, İkinci Dünya Savaşının başlaması üzerine, 3 Eylül 1939 tarihinde, Fakülte Dekanlığı'na bir yazı göndererek Birinci Dünya Savaşı'nda önce batarya şefi, sonra da 'Topçu Muayene Komisyonu' üyesi olarak çalışmış olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin kendisine vereceği herhangi bir görevi yerine getirmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Bundan bir ay sonra da, 1 Ekim 1939'da Dâhiliye

Vekâletine hitaben yazdığı bir dilekçe ile de Türk vatandaşlığına geçmek için müracaat etmiştir. Eşinin de böyle bir müracaatı vardır.] İ.Ü. Zat işleri Dosyalarından ⁹³

Ord. Prof. Dr. Hans Rosenberg'in, 1940 yazında, Kadıköy Sahilinde, güneş çarpması sonucu ani ölümü üzerine, İstanbul'da yapayalnız kalan dul karısını, Moda'daki evlerinde yanlarına alan Prof. Hirsch, onları şu satırlarla anlatır:

"Hans Rosenberg, yuvarlak, toplu yüzünde çerçevesiz gözlüğü, ufak bir kısmı hariç saçsız kafası, insancılığı, hiçbir şeyin sarsamadığı iyimser geniş yürekliğiyle her zaman için sükûnet anıtı gibiydi. Siyasi bakımdan tutucuydu, ama hiçbir şekilde gerici değildi; 'nasyonal' ama örneğin bacanağı şair Rudolf Borchardt gibi 'Nasyonalist' değildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında onbaşılıktan yedek yüzbaşılığa ve batarya komutanlığına yükselmiş, akademik kariyerinde de Göttingen, Tübingen ve son olarak da Kiel'de sadece konusunun ehli bir bilgin niteliğiyle değil, dürüst ve güvenilir bir meslekdaş kimliğiyle de saygı ve sevgi kazanmıştı. Tübingen'e devlet memuru ve ordinaryüs olmayan profesör sıfatıyla tayin edildiğinde, Berlin'deki ünlü ticaret şirketinin üç sınırsız sorumlu ortağından biri olan babası, tutmuş parasını cebinden ödeyerek, oğluna Österberg'de bir rasathane kurdurmuştu. Hans Rosenberg, 1920'lerin ortasında Ordinaryüs Profesör sıfatıyla ve Rasathane Müdürü olarak Kiel'e çağrıldığında, Tübingenlilerin kendisini orada tutmak için çaba göstermemeleri ve özel rasathanesini Tübingen'de bırakıp, kendisinin de Kiel'e gitmesini bekler gibi bir havaya girmeleri karşısında, rasathanesini usulüne uygun olarak bir bir söktürmüş, parçaları trene yüklemiş ve Kiel'de yeniden kurdurmuş. Kiel Üniversitesi'nin son derece saygı beslenen bir üyesiydi, aynı zamanda da eskiden 'İmparatorluk Yat Kulübü' olan kulübünün, önde gelen yelkencileri arasındaydı. Anne ve babası Arı ırktan olmadığı için Rosenberg, 1933'te Rasathane Müdürlüğü'nden ve Üniversite'deki hocalık görevinden zorunlu olarak izinli sayılarak alınmış, fakat kişisel bir takibata uğramanmıştı. Buna rağmen Amerika Birleşik Devletlerinde konuk profesörlük yapmayı tercih ederek, 1934'de Amerika'ya gitmişti. Zaten en büyük kızıyla üç oğlunun ortancası, büyük tehlike altına girmiş ve temerküz kamplarından ancak güçlükle kurtarılacak, yurt dışında güvenliğe kavuşturulmuşlardı.

Hans Rosenberg, 1938'de Astrofizik Kürsüsüne çağrıldı ve Amerika'dan gelirken, kendisine şahsen ait olan tekmil astronomi araç ve gerecini de birlikte getirdi. 1934'te Almanya'dan Amerika'ya giderken bunları yanında götürmesine izin verilmişti. Rosenberg'in yanında getirdikleri, İstanbul'daki pek cılız donatıma sahip rasathaneyi önemli ölçüde zenginleştirmişti.

Rosenberg çifti, bize kapı komşusu oldular. Karşılıklı doğan sempati, huzla yakın bir kişisel dostluğa dönüştü. Hans Rosenberg, o tarihlerde 60 yaşında vardı,

93 İshakoğlu-Kadioğlu, Sevtap- Erginöz, Şahinbaş, Gaye, Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mülteci Bilim Adamları, İstanbul Üniversitesi Yayını, No. 5236, Edebiyat Fakültesi Yayını, No. 3459, s.288.

ben ise 36 yaşındaydım. Bayan Rosenberg ile karımın arasındaki yaş farkı da buna uygundu. Hitapta hiçbir zaman alışılmış 'siz'den başkasını kullanmadık. Biz gençler, evin donatımı ve döşenmesi sırasında, öteberi satın alınırken tecrübemizi ve piyasa bilgimizi, doğal olarak, Rosenberg'lerin hizmetine sunduk, dolayısıyla ilk yabancılığın atılması için onca önem taşıyan başlangıç aşaması çok çabuk atlatıldı. Hans Rosenberg'in dünyada gezip görmediği yer kalmamış gibiydi, güneş tutulmalarını gözlemek için Si(y)am'a giden bilimsel heyetlerin yöneticiliğini yapmıştı, tam anlamıyla ağzının tadını ve yaşamasını bilen bir keyif ehliydi. Mesela, en iyi çayın nerde satıldığını mutlaka bilmek isterdi. 1938 yılında, daha İkinci Dünya Savaşı çıkmadan önce, İstanbul'da çay ve kahvenin aynı dükkân içinde satılması mümkün değildi. Çay tüccarları mallarını çuvallarda saklarlar ve iyi bir çayın doğru harmana bağlı olduğu kadar kullanılan suyun cinsine de bağlı olduğunu gayet iyi bilirlerdi. Kısım Romanlılardan kalmış olan su yolu kanalıyla gelen suyu, içme suyu olarak kullanmak imkânsızdı. İstanbul'un çevresinde, hem Boğaziçi'nin Avrupa kıyısındaki Belgrad Ormanı'nda hem de Asya kıyısında Kadıköy'le Üsküdar'ın hinterlandında fevkalâde güzel tatlı su kaynakları vardı; bu menba suları ağzı kapalı ve lehimli bir litrelik şişelerde ya da sepet içine yerleştirilmiş koca damacanalarda satılırdı. İstanbul'luların pek çoğu sudan iyi anlardı ve tıpkı şaraptan iyi anlayan Almanlar gibi dilleriyle dokundukları suyun hangi menbadan geldiğini biliverirlerdi.⁹⁴ İyi çay peşine düşüp dükkân dükkân gezdiğimizde, ilk karşılaştığımız soru, "Ne suyu içiyorsunuz?" oldu. Her zaman içtiğimiz, seyyar sucuların düzenli olarak damacanayla eve getirdikleri suyun adını söyledim. Ancak suyun cinsi tespit edildikten sonradır ki o tarihlerde piyasada bulunabilen binbir çeşit Doğu Asya çay türü üzerine işaretare başlardı. Hans Rosenberg, çay tüccarlarından katiyen geri kalmaz, en az onlar kadar vukufu tartışmayı sürdürürdü. Tüccarlar da, maldan bu kadar iyi anlayan iyi bir müşteri buldukları için keyiflenirlerdi, tabii. Tartışmadan sonra çeşitli harmanlardan numune paketçikleri hazırlanır, kesin tercih ise, ancak bu numuneler evde bir bir denendikten sonra yapılırdı. Hans Rosenberg, hoşlandığı şarap çeşidini ise bizim evde arayabilirdi. Rasathanede gözlem yapmanın mümkün olmadığı akşamlarda bize, terasa gelir, arada bir şarabını yudumlayarak, caminin kubbelerine dalıp giderdi. O tarihlerde pek şarap çeşidi yoktu. Ankara dolaylarındaki tepelerde yetişen üzümünden yapılan ve piyasaya Ankara Kırmızı adıyla sürülen beyaz şarabın dışında, Tekel İdaresi'nin Marmara'nın kuzey kıyısıyla Ege kıyısı üzümlerinden yapıp sattığı ağır bir kırmızı şarap vardı. Rosenberg'in en hoşuna giden ise 'kanyak'tı. Kanyak, pekiyi dinlenmiş olmakla birlikte çok iyi bir konyaktı. Lozan Antlaşması gereğince, konyaklarına 'Cognac' diyemiyordu. Türkler, Fransızlar, 'kanyak' adına takılıp, antlaşma hü-

94 İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nin Arap ve Fars Filolojileri Bölümü'ne gelen, Ord. Prof. Dr. Helmut Ritter, Neumark'ın rektörü olduğu, Frankfurt Üniversitesi'ne geri döndükten sonra birgün, senatonun bir üyesi ona herhangi bir iş konusunda karşı gelmeye kalktığında ona, şunları söyler: "Siz burada kültürden bahsediyorsunuz; ama herhangi vasat bir Türk gibi yirmi veya daha fazla içme suyu cinsini bile birbirinden ayırt edemezsiniz." (Neumark, s.65).

kümleri çiğneniyor ya da kötüye kullanılıyor diye protestoya kalkıştıklarında, Türk tarafı gayet sakin, 'kanyak' sözcüğünün içkinin orijini ile yakından uzaktan ilişkisi bulunmadığını, bunun Türkçedeki 'kan' ve 'yakmak' sözcüklerinden gelen, 'kanyakıcı' anlamına bir müseccel marka olduğunu belirtmişti. Hans Rosenberg, bu kanyaktan 100 şişe almamızı, en az 5 ilâ 10 yıl dinlenmeye bırakmamızı öneriyordu. O zaman elde edeceğimiz içkinin yanında en eski ve en iyi Fransız Cognac'ına halt etmek düşecekti. Her ne hal ise, şişeleri bir türlü dinlenmeye terk edemedik; seve seve içip bitirdik.

Karısı, Hans Rosenberg'ten bambaşka bir yaratılıştaydı. Çok zengin ve yüzyıl başlarında Almanya-Rusya arasında ticaretle ün yapmış Königsberg'li bir ailenin kızıydı. Ailesi, sonradan Berlin'e yerleşmişti. Orta boylu, güzel vücutluydu, davetlerde aranan mükemmel bir arkadaş ve çok iyi de ev kadınıydı. Cıvıl vıvıl kişiliğiyle kocasının tam karşısı sayılırdı. Siyasi bakımdan, bir hayli solda olan çocuklarına yakındı ve kocası, bu nedenle ona tatlı-şaka yollu 'Rusya Anacık' adını takmıştı. Ruslara, özellikle de Stalin'e karşı izlediği siyaseti beğendiği için ABD Başkanı Roosevelt'i çok tutuyordu. Churchill'den ise hiç mi hiç hoşlanmazdı. En sevdiği sözcük 'sosyal'di ve bir şeyin onun gözüne girebilmesi için, mutlaka 'sosyal' olması gerekliydi. Bir keresinde, daha geniş bir topluluk içinde siyasi bir tartışma sırasında kendimi tutamadım ve "Kuzum, siz bu 'sosyal'den ne anlıyorsunuz?" diye sordum. Ertesi gün, birlikte üniversiteye yürürken Hans Rosenberg'in bana çok açık bir dille bildirdiği gibi, bu sorum tam bir münasebetsizlik örneği olmuş. Zira karısının bu sözcüğü tanımlayamayacağını, hatta kabataslak ne kastettiğini bile anlatamayacağını bilmem gerekirmiş. Bu münasebetsizliğim büyük yüreklilikle affedildi, ama 'sosyal' sözcüğü de o günden sonra, benim yanımda pek kullanılmaz oldu.

Bayan Rosenberg, son derece müzisyen yaratılıştaydı. Gençliğinde şan dersi almıştı ve o yaşında bile şarkı söylemeyi severdi. Neredeyse tekmil Lied literatürünün notalarını yanında getirmiş olduğundan, ben de piyanoda Lied'lere elimden geldiğince eşlik etmeye çalışırken yavaş yavaş bunları öğrendim. Benim için yepyeni bir dünyaydı bu, çünkü o güne kadar sadece oda müziği çalışmışım ve böyle Lied akşamlarına pek katılmamışım. Siyasi bakımdan görüşlerimiz ayrışa bile - ister Schubert ya da Schumann, Beethoven ya da Brahms, Hugo Wolf ya da Loewe olsun, Lied söylerken ruhlarımız anlaşıyordu.

1940 yazında Hans Rosenberg, Marmara kıyısında, kızgın güneş altında saatlerce yattıktan sonra - sadece ara sıra başından aşağı soğuk su dökmüş - güneş çarpmasına uğradı. Bütün geceyi hasta yatağının başucunda geçirdim. Ertesi gün Rosenberg'in ölümünü ve ölüm nedenini rektöre bildirdiğimde rektör, başını iki yana salladı ve "Kuzum, bir astronomi fizik profesörü, bizim enlemlerimizde güneşin gücünün ne olduğunu bilmez mi? dedi. İstanbul'da edinmiş olduğum en iyi dostumu kaybetmişim. Ya Bayan Rosenberg ne olacaktı? Oğullarından biri Güney Afrika'daydı, öteki ABD'de, biri de kaçtığı Danimarka'da çalışıyordu. İki kızı İsviçre'de evliyidiler. Ama savaş yüzünden, Bayan Rosenberg'in İsviçre'ye

gönderilmesi son derece güçtü. Bunun üzerine, evvelâ İstanbul'da kalmaya karar verdi. Kendi evini tutmak istemiyordu canı. Böylece, birkaç eşyasını seçip bize taşıdı. Kiracı olarak değil, ailenin bir ferdi olarak gelmişti. Savaş bittikten sonra, 1947 ya da 1948'te İsviçre'deki en büyük kızının yanına gitti." ⁹⁵

Hans Rosenberg 1 Eylül 1938'de, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi Enstitüsü ve Rasathanesi'nin direktörü olarak çalıştı. Dersleri, yanında, Rasathane'de küçük gezegenlerin rasatlarını da başlattı. Rosenberg ve karısı, 1 Ekim 1939'da Türk vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulundular.

Ord. Prof. Dr. Hans Rosenberg 26 Temmuz 1940'ta, güneş çarması sonucu İstanbul'da öldü. Feriköy Protestan Mezarlığı'nda toprağa verildi.

XXVIII

KURT BİTTEL- 'KHALKEDON' KAZILARINI BAŞLATAN ALMAN PROFESÖR

"Bittel'in bilimsel konumunun yanında tabii fiziğinin de çok rolü vardı. Upuzun boylu, Germen tanrısı gibi. Efsanelerden fırlamış gibiydi. Karısı da (Moda'dan) aile dostumuzdu..." ⁹⁶

KALKEDON

"Bugün üzerinde bir AVM yapılmak istenen, Kuşdili'nin, Papazın Çayırı'nın (Fenerbahçe Stadı), Hasanpaşa'nın ve Fikirtepe eteklerinin altı, 'Fikirtepe Kültürü'nün izlerini barındırır... Kadıköy-Khalkedon'un dört limanı bulunmaktadır. Bunlar Kadıköy Meydanı, Fenerbahçe Burnu, Fenerbahçe burnunun kuzey tarafı ve en önemlisi Kurbağalıdere-Kalamış Koyu'dur. Kalamış Limanı haliç şeklinde Hasanpaşa'ya kadar uzanır. Kurbağalıdere Haliç'i ve de Moda Burnu Kalkedon'u denizden gelecek düşmanlara karşı korumuştur." ⁹⁷

FİKİRTEPE KÜLTÜRÜ KAZILARI ⁹⁸

Kurt Bittel, Halet Çambel ve Edibe Uzunoğlu ile birlikte 1950 yılında, Türk Tarih Kurumu adına Kadıköy'de "Fikirtepe Kazıları'nı başlattı. Daha sonra bu kazıların devamı olan Pendik Höyüğü ortaya çıkarıldı. İstanbul içinde ender görülen belki

⁹⁵ Hirsch, s.286-289

⁹⁶ Darga, s.155

⁹⁷ Mehmet Sakıncı, Cumhuriyet Bilim Teknik, Sayı 1367, 31 Mayıs 2013, s.10.

⁹⁸ Kadıköy Gazetesi, 24-30 Haziran 2011, Yıl. 11, Sayı.592, Kent Arkeolojisi, s.2.

de tek örnek olan Pendik Höyüğü, Fikirtepe gibi, 1907 yılında Bağdat Demiryolu yapımı sırasında ortadan ikiye bölündükten sonra fark edildi. Fikirtepe'de ve Pendik'te yürütülen kazı çalışmaları sırasında İstanbul ev mimarisi tipi örnekler ortaya çıkarıldı.

Kurt Bittel, 5 Temmuz 1907'de, Heidenheim'de (Baden-Württemberg) doğdu. Hitit arkeolojisi alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Alman arkeolog, öğrenimini Tübingen Üniversitesi'nde tamamladı. Heidelberg, Berlin, Viyana ve Marburg'da prehistorya, klasik arkeoloji ve eski çağ tarihi okudu. 1929'da başladığı 'Güneybatı Almanya'daki La Tène Kültürü' konulu çalışmasıyla, 1930'da doktor unvanını aldı. Ayrı yıl Frankfurt'ta Roma-Germen Kurulu'nda çalışmaya başladı. 1931-1933 arasında Kahire'deki Alman Arkeoloji Enstitüsü'ndeki görevi yanında, Mısır'da ve Alman Arkeoloji Enstitüsü bursuyla geldiği Türkiye'de kazılara katıldı. Önce H.H. von der Osten ile Alishar Höyük'te çalıştı. 1931'de Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Hattuşa'daki yeni kazılarının başına getirildi. 1938-1944 ve 1954-1959 yılları arasında, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Müdürlüğünü yaptı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'ya dönmek zorunda kaldı. 1946'dan, 1953'e değin Tübingen Üniversitesi Prehistorya Bölümünü yönetti. 1951'den başlayarak İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde Prehistorya Bölümü'nün kurulmasında görev aldı ve öğretim üyesi olarak ders verdi. 1954'te tekrar İstanbul Arkeoloji Enstitüsü yöneticisi oldu. 1960-1972 yılları arasında merkezi Berlin'de olan Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Başkanlığını yaptı. 1972'de emekli olduktan sonra, Tübingen Üniversitesi'nde bir süre daha ders verdi. 1972'de tekrar başlatılan Hattuşa kazısını, 1977'ye kadar yönetti. 1990 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde düzenlenen Frig Sempozyumu sırasında kendisine Fahri Doktora verildi.

Prof. Kurt Bittel, 30 Ocak 1991'de Heidenheim'de (Baden-Württemberg) öldü.⁹⁹

XXIX

FELİX HAUROWİTZ - ALTIN MADALYALI İMMÜNOLOJİ PROFESÖRÜ

"Karım, ben ve çocuklarımız İstanbul'daki yaşamı çok mutlu bir dönem olarak hatırlıyoruz. İstanbul bizim gözümüzde dünyanın en güzel kenti; kendi gözümle gördüğüm Napoli, San Francisco ve Rio Jenerio'dan daha güzel olduğu kesin. Bütün bu kentleri sahip olduğu coğrafi güzelliklere sahip olmakla kalmıyor, aynı zamanda Romalılardan kalma su kemeri, Roma ve Bizans kent surları ve anıtları ile muhteşem camilerin karşı konulmaz güzelliklerini de barındırıyor..."

*Haurowitz'in Ekim 1975'te yazdığı, İstanbul'daki yaşam öyküsü:*¹⁰⁰

99 'Hattuşa'da 106 Yıl' Hitit Kazılarının Fotoğraflarla 106 Yıllık Öyküsü Sergi Kitabı
100 Reisman, s.440

Felix Haurowitz, 1 Mart 1896'da Prag'da, Yahudi bir ailede doğdu. 1922'de Prag'daki Alman Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 1923'te aynı Üniversite'nin Fen Fakültesi'nde doktorasını tamamladı. 1925'te doçent oldu. Aynı yıl, kendisi gibi Yahudi bir aileden gelen, Regina Perutz ile evlendi. Prag Alman Üniversitesi'nde kan ve bağışıklık biyokimyası alanında araştırmalar yaptı. 1930'da ailesiyle birlikte Protestanlığa geçti. 1938 yılında profesör oldu. Aynı yılın sonbaharında, Çekoslovakya henüz Almanlar tarafından işgal edilmeden önce, Yahudi kökenli olduğu gerekçesiyle Üniversiteden çıkarıldı. Prof. Hans Winterstein'in, aynı yılda İstanbul'dan gönderdiği mektup sayesinde, Biyokimya Enstitüsü'ndeki pozisyonundan haberdar oldu. 5 Mart 1939'da Prag, Naziler tarafından işgal edilince ailesi ile birlikte, mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Prof. Dr. Felix Haurowitz, 2 Nisan 1939'da, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Prof. Werner Lipschitz'in ABD'ye gitmesi üzerine boşalan Fizyolojik Kimya Enstitüsü'nün Müdürlüğüne getirildi. 1941'de yurtdışında yaşayan bütün Yahudi mülteciler gibi Alman vatandaşlığı'ndan çıkarıldı. 1946'da karısı Regina Perutz iki çocuğu ile birlikte ABD'ye gitti. Prof. Haurowitz, 1947'de, ailesini görmek üzere ABD'ye bir ziyaret yaparak geri döndü.

ABD'nin Indiana Üniversitesi'nden gelen çağrısı kabul ederek sözleşmesinin sona ermesinin ardından, 1948 Temmuz'da Türkiye'den ayrıldı.

Prof. Haurowitz, 1939 yılından itibaren, Bloomington'daki Indiana Üniversitesi'nde ders vermeye başladı ve İmmünoloji konusunda araştırmalar yaptı. 1953'te, İstanbul'daki çalışma arkadaşı Mutahhar Yenson'u, birlikte laboratuvar çalışmaları yapmak üzere Bloomington'a davet etti. 1956'da, Alman Bilimler Akademisi (Leopoldina) üyeliğine seçildi. 1957'de, kendisine Almanya'dan emekli aylığı bağlandı. 1958'de, Indiana Üniversitesi'nin üstün hizmet profesörlüğüne yükseltildi. 1960'ta, Alman Paul-Ehrlich-Siftung'un Altın Madalyasıyla ödüllendirildi. 1966'da Indiana Üniversitesi'nden emekli oldu. Üniversitedeki araştırmalarını ve araştırma gruplarının yönetimini emekli olduktan sonra da sürdürdü. ABD'nde ve Avrupa ülkelerinde, Türkiye'yi ve Türkiye'deki bilimsel çalışmaları tanıtıcı konferanslar verdi. 1971'de Washington DC'de yapılan Birinci Uluslararası İmmünoloji Kongresi'nde, İmmünolojiye üstün hizmetleri nedeniyle onurlandırıldı. 1973 yılında İstanbul Üniversitesi Senatosu, kendisine, Onursal Tıp Doktoru unvanını verdi. 1974'te, Indiana Üniversitesi'nden Onursal Doktora derecesini aldı. Prof. Haurowitz; Amerikan Biyolojik Kimyacılar Derneği, Amerikan Bağışıklık Derneği, Amerikan Mikrobiyoloji Bilim Derneği, Amerikan Hücre Biyolojisi Derneği, Faraday Derneği, Almanya-Fransa ve İngiltere Biyofizik Dernekleri ve New York Bilimler Akademisi üyeliklerini taşıdı. Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü dolayısıyla, 1981 yılında yapılacak kutlama programı çerçevesinde, 1979'da kendisine gönderilen mektuba, Bloomington'dan gönderdiği yazıyla katıldı.

Prof. Dr. Felix Haurowitz, 91 yaşında rahatsızlanarak kaldırıldığı Bloomington'daki bir bakımevinde, 2 Aralık 1987'de yaşama veda etti.

TOPLAMA KAMPINA GÖNDERİLENLER- SAVAŞ-MODA'YA SİĞİNMA

Prof. Felix Haurowitz'in kızı, Dr. Alice (Hurowitz) Sievert'in, Türkiye'deki çocukluk anılarından alıntı:

"...Türkiye tarafsız bir ülke olduğu için, anne-babam hem Alman işgali altındakiyle hem de dünyanın geri kalanıyla yazışabiliyordu. Daha geçenlerde, babamın Prag'daki aile üyelerini, Britanya, Filistin veya ABD'ye kaçmış olanlarla irtibat halinde tuttuğunu öğrendim. Naziler büyükannemin bizimle Türkiye'ye gelmesine izin vermemişler, onu daha sonra Terezin Toplama Kampına göndermişlerdi. Bize oradan mektup yazamıyordu ve bu yüzden annem ona, alıcının imzası olmadığı takdirde geri dönen iadeli taahhütlü postayla yiyecek paketleri gönderiyordu. Büyükannemin bu yiyecekleri almasına izin verilip verilmediğini hiç bilmiyorduk, ama imzalı makbuzlar onun hayatta olduğunun bir kanıtıydı. Sahte imzalı bir makbuz geldiği ve büyükannemi bir daha asla göremeyeceğimizi anladığımız hazin günü hâlâ hatırlarım.

Alman orduları Balkanlar, Yunanistan ve Afrika'yı istila ederken, annemle babam Türkiye'nin de istila edilmesinden korkarak, Anadolu üzerinden, Müttefiklerin işgalindeki topraklara kaçmaya hazırlandılar. Eşyalarımızı bir sandığa koyarak Ankara'daki bir arkadaşlarına bıraktılar ve sonra, o yaz Marmara Denizi'nin Anadolu kıyısındaki bir pansiyona (Moda'daki Apergis Pansiyon, H.B.) yerleştik. Anne- babam, İstanbul Boğazı'nın bir Alman ilerleyişini yavaşlatabileceğine ve gerekirse yayan yapacağımız Anadolu yolculuğumuz için bize zaman kazandıracağına inanıyorlardı. Pansiyonun harika olduğunu düşünmüştüm. Hemen Marmara Denizi'nin üzerindeydi ve tüm gün yüzebiliyorduk. Ama öte yandan, babam işe gitmek için tramvay ve vapura binmek zorunda kalıyordu...

Sessiz babamın Türk iş arkadaşları ve öğrencileri üzerinde ne büyük bir etki yaptığını ancak yetişkin olduğumda anlayabildim. Bunu örnekleyen bir olayı hatırlıyorum. 1958'de İliois'daki (Illinois olmalı, H.B.) Lake Forest'da küçük bir hastanede, oğlumu doğuruyordum ve her nasılsa kızlık soyadım dosyama girmiş. Ertesi gün, iki genç Türk doktor odama gelerek eski hocalarıyla bir akrabalığım olup olmadığını sordular ve ona duydukları büyük hayranlığı dile getirdiler! Bu hayranlığın, onun birçok Türk meslektaşı ve iş arkadaşı tarafından paylaşıldığını 1973'te, İstanbul Üniversitesi'nde kendisine Onursal Doktora verilmesi de gösterdi." ¹⁰¹

XXX

WALTER GOTTSCHALK-ALBERT EİNSTEİN'İN (MODALI) ARKADAŞI

"Yaptığın her şey için teşekkür ederim... Cincinnati'deki Hebrew Union College'dan Arap dili ve kültüründe profesörlük ve İstanbul Üniversitesi'nden kütüphanecilik önerileri geldi. Antwerp'deki Amerikan Konsolosu, formaliteler yüzünden, vizelerimizi vermekte güçlük çıkarıyor, bu nedenle Türkiye seçeneğini tercih edeceğim.

Prof. Albert Einstein'e yazdığı, 17 Aralık 1939 tarihli mektuptan. ¹⁰²

Ord. Prof. Dr. Ernst Hirsch anularında, Gottschalk'lar hakkında şunları yazmış:

"1941 Sonbaharında Hipodrom Meydanı'ndaki evden ayrılıp Moda'ya taşındığımızda, bu kez de Gottschalk çiftiyle komşu düştük. Gottschalk'lar, Moda Deniz Hamamı'nın hemen üstündeki yolda oturuyorlardı. Walter Gottschalk, Prusya Devlet Kütüphanesi'nin Oriyantalistik kısmında danışman iken, malûm sebeplerden ötürü 1935'te işini kaybetmiş, İstanbul Üniversitesi'nde kütüphanecilik dersleri vermesi için, uzman kütüphaneci olarak çağrılmış ve henüz İstanbul'a gelmişti. Benden on yaş kadar büyüktü. Her sabah, Moda İskelesi'nden 08.00'de kalkıp doğru Köprü'ye yollanan vapurda buluşurduk. Birbirimizden hoşlandık ve dost olduk. Dostluğumuz, 1952'den sonrası esas olarak mektuplar aracılığıyla olmak üzere onun 1960'lı (1980'li olması gerekir, H.B.) yılların başındaki ölümüne kadar sürdü. Karısı da kendisiyle aynı yaşta ydı ve gene onun gibi Rheinlandlıydı. Arapça, Farsça ve Eski Türkçe belgeler ve yazılar dışında gözü bir şey görmeyen, güncel siyasetle zerrece ilgilenmeyen kocasının tersine, Bayan Gottschalk, ateşli bir siyonistti. Ölümünden sonra bıraktığı mallar incelenirken ev bütçesinden kısıp biriktirdiği parayı, muntazam İsrail'e göndermiş olduğu anlaşıldı. Karımla birbirlerine bir türlü ısınamadılar, buna karşılık annemi, kendi annesi gibi bağına bastı. Ve böylece anneciğim de, nihayet aile dışından görüşüp konuşabileceği birini bulmuş oldu." ¹⁰³

Gottschalk'lar, henüz Belçika'da bulundukları sıralarda, Einstein'le yakın ilişkiler içindedirler. Aralarında mektuplar gider gelir; Albert Einstein, 1941'den (Türkiye'ye kaçmadan) önce, Nazi Almanyası'ndaki akrabalarına para göndermekte, Walter Gottschalk'tan yararlanır.

102 A.g.e.,s.378

103 Hirsch, s.290

Örneğin, Wanda Sara Gottschalk, ABD'ndeki Albert Einstein'e gönderdiği, 1938 tarihli posta damgası taşıyan mektupta şunları yazar: ¹⁰⁴

Çok değerli Bay Profesör,

Bu zor zamanlar içinde sizden bir istekte bulunmak için yazmaya cesaret buldum.

29 Ocak 1891'de Aachen'de doğan kocam Dr. Walter Gottschalk, 1935'te Yahudi olduğu için, Berlin'deki Devlet Kütüphanesi'ndeki görevinden ayrılmaya zorlandı. Biz Yahudiliği derin bir şekilde yaşayan, mecbur olduğumuzdan değil, bunu istediğimiz için, bir Yahudi olarak, bugüne kadar dimdik durarak Allah'a olan güvenimiz hiç sarsılmaksızın tahammül gösterme gücünü bulduk. Ama yüreğimin kanamasına neden olan ve size bu mektubu yazmaya mecbur bırakan şey, Yahudi kocam kadar yetenekli birinin, burada, gençliğinin böyle geçip gitmesi ve onun, bir üniversitede veya bir kütüphanede görevlendirilip bundan sonra da bilimsel veya kütüphaneci olarak yeteneğini verimli bir şekilde kullanacak yerde, felç geçirmiş gibi boş oturmak zorunda kalmasıdır.

Kocam 'eski Arap Ahid Kavramı' başlığıyla yazdığı kitabıyla tanınan bir akademisyendi, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde, kütüphanecilik hünerini göstermek suretiyle, Orientalist Bölümü'nün referans katalogunu hazırladı.

Kocam, fazla mutevazı bir kişilik sahibi olduğundan, hiçbir akademik kuruma, iş için başvuruda bulunmuyor. Bu nedenle, onun haberi olmadan yazıyorum, Sayın Bay Profesör, Size yalvarıyorum, Kocamın, Eretz'deki (Filistin) veya ordan (ABD) bir üniversite tarafından çağrılmasını, bilgi ve mevkisine uygun bir iş bulmasını sağlayabilir misiniz?

Sayın Bay Profesör, bu olanaklı değilse, o zaman bunu sağlayabileceğim başka bir yere beni yönlendirebilir misiniz?

Sonsuz teşekkür ve Siyon selamlarımla,

Bn. Wanda Gottschalk

P.S. Almanya'daki şartlar dolayısıyla, çok değerli mektubunuzu şu isim ve adrese göndermenizi rica ederim: Bayan Helene Horn. Sittard. Julianapleiu.

Prof. Albert Einstein, Hollanda'daki adrese gönderdiği 12 Kasım 1938 tarihli mektupta, Wanda Gotschalk'a şunları yazar:

"Kocanıza yardım edebilecek bir bağlantım olmadığı için, bir dostuma, Kudüs Hebrew Üniversitesi'nin Başkanı olan Dr. Hugo Bergman'a bildirdim. Ondan haber alınca hemen size bildireceğim." ¹⁰⁵

104 Reisman, s.371

105 A.g.e., s.408

Albert Einstein, ABD'nden, Belçika'daki Dr. Walter Gottschalk'a gönderdiği, 18 Ocak 1940 tarihli mektupta:

"Almanya'daki kuzini Suzanne Kosch'a, 20 Amerikan Dolarını iletliğini bildirdiği 27 Aralık tarihli mektubu için teşekkür eder, ayrıca, aynı meblağın 'Ulm a. Donau. Herbruckerst' adresindeki Bayan Lina Einstein'e iletilmesini ister. Herhalde bu adres yeterli olmuştur."

Einstein, devamında şunları da yazar: *"Berlin'de yaşayan baldızım ve kocası, Bay ve Bayan Ludwig Gumbertz'i devamlı olarak destekleyeceğim. Onları sizin gerçekleştirdiğiniz şekilde destekleyeceğim. Bu destek, Haziran ayına kadar sürecek. Bu şartlar altında, zamanından önce onlara para göndermenin tehlikeli olacağını düşünmekteyim. Parayı o zamana kadar bekletebilirseniz, 1 Temmuz'dan başlayarak söylediğiniz gibi, ayda 20 Amerikan Doları ödemeyi yapmak istiyorum."*

Tabii ki bu tür işlemleri, Nazilerin Belçika'yı işgal ettikleri 28 Mayıs 1940'a kadar mümkün oldu. O zamana kadar Belçika, tarafsız ülke olarak kabul ediliyor, parayı oradan ulaştırmak mümkündü.¹⁰⁶

Dr. Walter Gottschalk, 29 Ocak 1891'de Aachen'de, Yahudi bir ailede doğdu. Würzburg ve Berlin Üniversiteleri'nde felsefe, tarih, sanat tarihi ve oriyantalistik öğrenimi gördü. 1914'te Berlin Üniversitesi'nden 'eski Arap Ahid Kavramı' (Eski Arap Formuna göre Yemin) tezi ile Anadolu, Suriye ve Filistin'de, Liman von Sanders komutasındaki Alman ordusunda askerlik yaptı. 1919'da Berlin'deki Prusya Devlet Kütüphanesi'nde üst düzey kütüphaneci olarak işe başladı. Ortadoğu dil ve tarihi üzerine çalışmalar yaptı. Kütüphane Oriyantalistik Bölümü'nün kurulmasına öncülük etti; referans kitaplığını düzenledi ve eksiksiz bir katalogunu hazırladı. 1923'te başarılarından dolayı terfi ettirildi. Dr. Gottschalk, İbn-Saad Komisyonu'nun ve İbn-Saad's çalışma grubunun ortak editörüydü. 1935'te, Yahudi kökeni dolayısıyla görevden alındı ve emekliliğe zorlandı. Arapça'ya giriş dersleri gibi bilimsel çalışmalarına devam etti. 1939 Şubat'ında Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Belçika'ya gitti ve Anvers'deki akrabalarının yanında kaldı. Belçika'dan, ABD'ndeki Albert Einstein ile mektuplaştı. 1940 yılında Alman Ordusu'nun Belçika'ya girmesi üzerine, kaçacak bir yer aramaya başladı. 3 Şubat 1941'de, (muhtemelen Albert Einstein'ın tavsiyesiyle olacak, H.B.) Türkiye'ye mülteci olarak geldi. Ardından Yahudi karısı Wanda'nın da, Türk Hükümeti'nin girişimiyle, Türkiye'ye gelmesi sağlandı.

Dr. Walter Gottschalk, 3 Mart 1941 tarihinde, İstanbul Üniversitesi'nde yapılan sözleşme ile işe başlarken, profesör unvanını kullanmaya başladı. İstanbul Üniversitesi'ndeki fakülte, seminer, klinik vd. kütüphanelerin yeniden yapılandırılması, işbirliği ve koordinasyon içinde gelişmesi, ortak katalogunun hazırlanması ve kitap satın almaların sağlanması konularında görevlendirildi. Prof. Gottschalk'ın çalışma programında, İstanbul Üniversitesi dışındaki, başta İzmir ve Bursa olmak üzere halk kütüphanelerine danışmanlık hizmeti verilmesi ve tüm kütüphanelerin çalış-

şanlarının, düzenli kurslarla yetiştirilmeleri de yer aldı. Gottschalk, 1954 yılındaki emekliliğine kadar Türkiye'de yaşadı.

Walter Gottschalk 1954'te, Almanya'ya döndü ve Frankfurt'a yerleşti. Frankfurt Üniversitesi'nde (Fahri) profesör olarak ders verdi. "Yahudi, Kader, Doğa ve Varlık" başlığıyla yazdığı referans kitabı 'Federal Hizmet Haçı'na layık görüldü. 1966'da, 75. doğum yılı olması dolayısıyla, Frankfurt Üniversitesi, kendisine 'Onursal Üyelik' verdi.

Atatürk'ün 100. doğum yılı dolayısıyla 1981 yılında yapılacak kutlama programı çerçevesinde, kendisine yazılan mektuba, 1978 yılında yaşadığı Frankfurt'tan cevap yazdı.

Prof. Dr. Walter Gottschalk; (muhtemelen) 1980 yılında Frankfurta öldü. ¹⁰⁷

Walter Gottschalk, İstanbul'a geldikten sonra, Türkiye'den yeni ayrılmış olan, Prof. Felix Haurowitz'e, Moda'dan, 4 Temmuz 1948 tarihinde taahhütlü bir mektup gönderdi. Mektupta: İndiana, Bloomington'daki yeni çevresi ve yeni yaşamı için en iyi dilekleriyle, ailesine yeniden kavuştuğunu ümit ettiğini yazdı. Ayrıca "Müttefiklerin işgalindeki Almanya'da açlık çeken iki yakınına, iki tane gıda paketi göndermesini" yazarak mektuba son verdi. ¹⁰⁸

Dr. Walter Gottschalk, Moda'dan gönderdiği ikinci bir mektupta, Türkiye'den ayrılıp ABD'nin İndiana Üniversitesi'nde çalışmaya başlayan Prof. Felix Haurowitz'e yazılmıştı. Mektupta, İstanbul'daki mülteci çevresinden haberlerin yanında, "İstanbul'daki mülteci arkadaşların neredeyse yarısı işten çıkarıldı." cümlesi yer almaktadır. ¹⁰⁹

Dr. Gottschalk bu konuda yanılığa düşmüş. Savaş sona erdikten sonra, Almanya'nın ve üniversitelerin yeniden yapılandırılması amacıyla veya göç yolları açıldığı için ABD'ye gidenler dışında, çok sayıda mülteci profesör 1950'li yıllara kadar Türkiye'de kaldılar.

Savaşın sona veya 1950'li yıllardan sonra gidenlerin birçoğu Türkiye ile irtibatlarını sürdürdüler. Konferanslar, anımlar, onursal doktoralar verilmesi gibi nedenlerle Türkiye ile ilişkilerini devam ettirdiler. Almanya'da çalıştıkları üniversitelerle, Türkiye'deki üniversiteler arasında, kardeş üniversite ilişkileri kurulmasına aracılık yaptılar.

107 Müller, Hildegard, s.331

108 A.g.e., s.305

109 Arnold Reisman, İstanbul, Kadıköy Küçük Moda Burnu Sokak no.9 adresinden 28 Ağustos 1948 tarihinde gönderilen bu mektubun, İndiana Üniversitesi, Lill Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü'nün izniyle aldığı bir örneğini, 23 Kasım 2008 tarihli e-posta ile tisiyle tarafımıza göndermiştir. y.n.)

XXXI

LEO SPITZER- MİNA URGAN'IN HOCASI BİR LODOS HİKÂYESİ

“İstanbul’a veda etmek çok melankolik bir deneyimdi. Ailem ve akademisyenlik dışında benim için değerli olan ne varsa hepsine veda ediyormuşum gibi hissettim. Alman yaşamı, antik kültür çok sevilen saygıdeğer, bir insan, genç çalışma arkadaşları ve anlayışlı öğrenciler ve hatta benim için meziyetli bir Alman profesöre layık bir uğurlama yapan Türkler”

6 Aralık 1936’da, Filolog bir arkadaşına yazdığı mektuptan ¹¹⁰

7 Şubat 1887’de Viyana’da, Yahudi bir ailede dünyaya geldi. İlk, orta ve yüksek öğrenimini Viyana’da tamamladı. 1910’da Romanist Prof. Wilhelm Meyer Lübke’nin yanında doktora yaptı. Avusturya-Macaristan Ordusu’nda, Birinci Dünya Savaşı’na katıldı. 1919’da Bonn Üniversitesi’ne gitti. 1925’te Marburg Üniversitesi’nde, Roman Filolojisi Profesörü olarak ders vermeye başladı. 1930’da Köln (Cologne) Üniversitesi’ne geçti. 1933’te Naziler iktidarı ele geçirdiklerinde, Köln Üniversitesi’nde Roman Filolojisi ve Karşılaştırmalı Filoloji dersleri veriyordu. Nisan ayında önce izinli sayıldı, ardından Yahudi asıllı olduğu için üniversitedeki işinden atıldı. Leo Spitzer, ailesi, asistanı ve Köln Üniversitesi’nden atılan Yahudi profesör bir arkadaşı ile birlikte mülteci olarak Türkiye’ye geldi.

Prof. Leo Spitzer, İstanbul Üniversitesi Roman Dilleri ve Edebiyatı profesörü ve İstanbul Üniversitesi’ne bağlı olarak yeni kurulan Yabancı Diller Yüksek Okulu’nun yöneticisi olarak çalışmaya başladı. Spitzer, Yabancı Diller Yüksek Okulu’nda başka mülteci bilim insanlarının da işe alınmasına aracılık etti. Komşusu, Moda’lı Profesör Fritz Neumark bu konuda şunları yazmıştır:

“Bugünkü romanist görüşlere ve profesörlere kadar etkisi uzanan büyük romanist Leo Spitzer de uluslararası bir saygınlık görüyordu. Viyana doğumlu Spitzer, yalnız seçkin bir bilgin değil, kusursuz bir eğitimci idi. Almanya’da çalıştığı Marburg ve Köln gibi şehirlerde etrafına ‘Spitzer’in Havarileri’ diyebileceğimiz yetenekli ve geniş görüşlü birçok bilim adamı toplamıştı ki bunların büyük bir kısmı onun arkasından Türkiye’ye geldiler. Bu çevreye dâhil olan kişiler şunlardı: Heinz Anstock (Savaşın sonra İstanbul Alman Lisesi’nin müdürü oldu), Herbert Dieckmann (sonradan Amerika’ya yerleşti), Traugott Fuchs (şimdi Bebek’teki eski Robert Kolej’de Profesör), Hans Marchand (Amerika’da uzun yıllar kaldıktan sonra Tübingen’de İngiliz Dili ve Edebiyatı profesörü oldu) ve daha

110 Konuk, Kader, Doğu Batı Mimesis, Auerbach Türkiye’de, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s.137 (Dipnot.28)

savaş sürerken, Spitzer'in İstanbul'dan John Hopkins Üniversitesi'ye gitmesi üzerine Türkiye'yi terk eden ve tanınmış gazeteci Kurt Heyd ile evlendikten sonra Almanya'da çalışmalarını sürdüren Rosamarie Burkart. Darmstadt'ta yaşayan bu iki kişi, Türkiye hakkında düzenli bilgi alışverişi içinde olduğumuz en yakın arkadaş çevremize dâhildir.”¹¹¹

Prof. Leo Spitzer, 1934'te Harvard Üniversitesi'nden profesörlük teklifi aldı. İstanbul'da duygusal bir ilişki yaşadığı asistanı Rosemarie Burkart'ın, ABD'ye göç için gerekli belgeleri alamaması nedeniyle gitmeyi erteleyerek iki yıl daha kaldı. 1936'da Baltimore'deki John Hopkins Üniversitesi'nin profesörlük teklifini kabul etti ve ailesi ile birlikte ABD'ye gitti. 1939'da Alman vatandaşlığından çıkartıldı. Daha sonra ABD vatandaşlığına geçti. 1956'da emekliye ayrılincaya kadar üniversitede ders verdi. Yaşamının son yıllarını İtalya'da geçirdi.

Prof. Dr. Leo Spitzer 16 Eylül 1960'ta, Forte dei Marmi'de (İtalya/Toscana) öldü.

İSTANBUL'UN LODOSU HASTA EDER İNSANI

Prof. Spitzer'in öğrencilerinden Saffet Tanman'ın anılarından bir Lodos hikâyesi:

“Hocamız ile bir Lodos hikâyemiz vardı onu da unutmamak, yazmak istiyorum. Bir sonbaharın son günleri idi. Herkes soğuk, kar filan beklerken İstanbul'u bir lodos havası sardı. Deniz köpürüyor, Kadıköy'e ve Adalar'a vapur seferleri yapılamıyor, soba bacaları çekmiyor, tütüyor, balıklar yenmiyor, herkes baş ağrısından şikâyet ediyor, insan yorgun halsiz oluyor, hep yatmak istiyordu.

O hafta da Prof. Spitzer bize yüklü bir vazife vermişti. Kafamızı toplayıp bir türlü yapamamıştık. Sınıfta Hocamızdan özür diledik.

-Lodos yüzünden... dedik.

Spitzer;

-Bu yaşı geldim, bir rüzgârın insanların hayatını böylesine etkilediğine şahit olmadım. Demek böyle bir şey de varmış, adı ne idi bu rüzgârın?

-Lodos... dedik.

Gülümsedi. Vazifelerimiz için bizi mazur gördü mecburen, ama pek inanmış görünmüyordu.

Aradan bir seneden fazla zaman geçmişti. Bir sabah Hoca geç geldi, yorgun bir hali vardı.

-Rahatsız mısınız? diye sormaya başladık.

-Hayır, İodostan, o sizin meşhur İstanbul İodosunuzdan baş ağrısı ile geç kalktım, vapuru da kaçırdım. Sizden özür dilemeliyim. Bir sene evvel siz söylediğinizde gülmüş, size pek inanmamıştım. (Demez mi hoca!)

Anlaşılan zamanla Prof. Spitzer de İstanbullu olmaya başlamıştı..." ¹¹²

MODA'DA BİR DOĞUM GÜNÜ KUTLAMASI

Modalı Prof. Mina Urgan; akademik yaşama onun sayesinde girdiği Hocası Spitzer'in Moda'daki evinde yapılan doğum günü kutlamasını, anılarında şu sözlerle anlatır:

"Hocamın ellinci doğum gününü, evinde bir akşam yemeğinde kutlamış, bol bol şarap içmiştik. Sabahın üçünden sonra, bir de baktım ki, Prof. Spitzer, kravatını gevşetmiş, gömleğinin üst düğmelerini çözmüş; hem piyano çalıyor hem de İspanyolca 'Los Claveles de Sangre' (Kanlı Karanfiller) adlı bir şarkı söylüyor. Arenada ölesiyeye yaralanan bir boğa güreşçisiyle ilgili çok dramatik bir şarkıydı söylediği. Adam tam ölmeyden önce, sevgilisi, elindeki karanfilleri onun karnına batırıp, sonra göğsüne basıyor filan... Şarkı bitince bizler gitmek üzereyken, Prof. Spitzer piyanodan kalktı. Ertesi sabah sekiz buçukta, Latince kökenli dillerin nasıl geliştiği konusunda vereceği linguistik dersine mutlaka vaktinde gelmemizi emretti çok sert bir hoca gibi konuşarak. Şarapların etkisini biraz azaltmak için, soğuk duşlar yaptık, acı kahveler içtik ve hiç uyumadan, tam vaktinde sınıfta yerlerimizi aldık elbette. Kürsüye çıkan kişi dört beş saat önce, bağı açık bir durumda, ak saçlarını savurarak 'Kanlı Karanfiller' şarkısını söyleyen adam değildi sanki. Saçlarını sıkı sıkı arkaya taramıştı. Katı yakalı kolalı bir beyaz gömlek giymişti. Boynunda siyah bir kravat ve sırtında siyah bir takım elbise vardı. Bir rahibe benziyordu nerdeyse. Derse başlamadan önce, bir öğretmen, dünyevi hazzardan uzak, bir keşiş yaşamı sürmesi ve bir keşiş kendini Tanrıya adıyorsa, bir öğretmenin de kendini öğrencilerine adaması gerektiği konusunu işleyen küçük bir söylev vermeyi de uygun buldu." ¹¹³

112 Tanman, Saffet, İlğaz Dağları'ndan Batnas Tepeleri'ne, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Nisan 2008, s.107

113 Urgan, Mina, Bir Dinazorun Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 2009, s.179-180

ERNST EGLİ-MODA KÖŞKLERİNİN MİMARİ

"1936 yılında, karımla benim için olmasa da kızlarıma Zürih kantonunda kalıcı bir vatan bulmak bana artık çok tabii geliyordu. Daha Ankara'dayken Atlasta böyle bir yer aramaya başlamıştım. Zürih'ten çok uzakta olmamalıydı ve manzarası da bize İstanbul'daki evimizden Boğaz'ın ve Marmara Denizi'nin görünüşünü hatırlatmalıydı. Dağlar, su ve güneş olmalıydı..."¹¹⁴

17 Ocak 1893'te Viyana'da doğdu. Viyana Teknik Üniversitesi'ni bitirdikten sonra, 1924-1927 yılları arasında Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde Prof. Clemens Holzmeister'in¹¹⁵ asistanı oldu. 1927'de Holzmeister'in tavsiyesiyle Türkiye'ye geldi. 1927-1936 yılları arasında, Maarif Vekâleti Tatbikat Bürosu'nda danışman mimar olarak görev aldı. Tatbikat Bürosu'ndaki görevi devam ederken, 1930-1936 yılları arasında, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Şubesi Başkanlığı yaptı. 1936-1940 yılları arasında, THK- Türk Hava Kurumu'nda Başmimar olarak çalıştı. 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı işgal etmesine tepki göstererek İsviçre vatan-daşlığına geçti. 1940'ta Türkiye'den ayrılarak İsviçre'ye gitti. 1947 yılına kadar Zürih Teknik Üniversitesi'nde ders verdi. 1947-1951 yılları arasında, Beyrut'ta Kent Planlama uzmanı olarak çalıştı. 1953'te tekrar Türkiye'ye geldi. 1955 yılına kadar Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nda ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde görev yaptı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde konuk profesör olarak şehir-cilik dersleri verdi. 1956'da temelli olarak İsviçre'ye döndü. Viyana Teknik Üniversitesi, 1969'da kendisine Onursal Doktora unvanını verdi. Son yıllarını konuk profesör olarak ders vererek geçirdi. 24 Ekim 1974'te Zürih'te öldü. Prof. Ernst Egli aralarında, Prof. Alfred Heilbronn'un¹¹⁶ İ.Ü. Fen Fakültesi Botanik Enstitüsü (1936), Prof. Paul Hindemith'in¹¹⁷ önerisi üzerine, Ankara Cebeci'deki Devlet Konservatu-varı'nın (ADK) yeni binalarının yapımı (1937) olmak üzere, Türkiye'de en çok bina inşaatını gerçekleştiren yabancı mimar oldu.

Gökhan Önce, Egli'nin Modadaki eserleri hakkında şunları yazmaktadır:

"Moda mimarisinin ikinci dönemi 1923'ten 1945'e kadar olan dönemdir. Bu dönemde Art-Deco yapılar çağdaş özgün Türk mimarisi örnekleridir ve o dönemin mimarisi olarak muhakkak korunmalıdır.

114 Egli, Ernst, A., Atatürk'ün Mimarının Anıları, Genç Türkiye İnşa Edilirken, Çeviren: Güven Gökten Uçer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Eylül 2017.

115 Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası'nın Mimarı.

116 Bugünlerde İstanbul Müftülüğü'ne tahsis edilme tartışmaları süren, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Botanik Bahçesi.

117 Atatürk'ün isteği üzerine Türkiye'ye gelerek raporlar hazırlayan ünlü Alman Müzisyen.

Çağdaş dönemden arta kalanlar, Yeni Fikir Sokağı'nda köşe başındaki Prof. Egli'nin yaptığı Fişekçi Evi, Tefvik Taylan, Tefvik Taşçı ve Devrim Sokak'ta Zekeriya Sertel evleridir."¹¹⁸

XXXIII

WALTER KRANZ-MODA'NIN SON ALMAN FİLOLOĞU

*"Almanya'da öğretim özgürlüğünün sınırlandığı bir dönemde, serbest ve bilimsel çalışma fırsatı veren İstanbul Üniversitesi'ne her zaman müteşekkir olarak kalacağım."*¹¹⁹

23 Ekim 1884'te Osnabrück'te (Saksonya Eyaleti) Protestan Friedrich ve Margerete (kızlık soyadı: Pelug) Kranz'ın oğlu olarak dünyaya geldi. 1903-1907 yılları arasında Berlin ve Göttingen Üniversitelerinde Alman Dili ve Edebiyatı, Klasik Dilbilim ve arkeoloji alanlarında öğrenim gördü. 1910'da Berlin Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1911-1928 yılları arasında, liselerde Yunanca ve Latince öğretmeni olarak çalıştı. 1927'de Göttingen Üniversitesi'ne profesör olarak davet edildi. Kranz, liselerde daha verimli olacağını düşündü ve daveti geri çevirdi. 1928'de, Schulpforta Gymnasium Müdürlüğü'ne getirildi. 1932'de Halle Üniversitesi'nde onursal profesör olarak çalışmaya başladı. 1937'de karısı Erna Kranz Yahudi olduğu için işinden çıkartılarak emekliliğe sevk edildi. Prof. Alexander Rüstow ve diğer mülteci profesörlerin aracılığıyla, karısı Erna Kranz ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Prof. Walter Kranz, 1944 yılı başında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nün yönetimini üstlendi. Orada Klasik Filoloji ve Felsefe dersleri verdi. 1948'de Halle Üniversitesi'nin, Yunan Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne davet edildi. Kranz, bu daveti reddetti ve Türkiye'de kalmayı tercih etti. İzmir, Efes ve Bergama çevresinde inceleme gezileri yaptı. 1949'da bir dizi konferanslar vermek üzere davet edildiği Bonn Üniversitesi'ne gitti. 1950'de (bazı kaynaklarda, 1952 olarak yazılıdır, H.B.) İstanbul'daki görevinden ayrılarak, Almanya'ya geri döndü. 1950-1955 yılları arasında Bonn Üniversitesi'nde Antik Çağ profesörü olarak çalıştı.

Prof. Dr. Walter Kranz, 18 Eylül 1960'ta Bonn'da öldü.

¹¹⁸ Önce, s.57

¹¹⁹ Gaye Şahinbaş Erginöz ve Sevtap Kadioğlu, 8-10 Ekim 2009, I. Uluslararası Tarih ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyum Bildirisinden.

XXXIV

**DORİS ZERNOT (LEYLA KUDRET) MODA'NIN ALMAN
ÖĞRETMENİ**

Ausburg'ta doğdu. Evlenmeden önceki adı Doris Zernot'tur. Münih'te öğretmen olarak eğitim gördü. Önce Ausburg'da lise öğretmenliği yaptı. Sonra matematik ve fizik üzerine doktora yaptı. Alman Dili ve Edebiyatı gördükten sonra, Paris'e giderek Latin Filolojisi eğitimi aldı. 1921'de, Almanya'ya makine mühendisliği öğrenimi için giden Kudret Erkönen'le evlendi. Türk vatandaşlığına geçtikten sonra, Leyla Kudret adını aldı. Türkiye'ye geldikten sonra yerleştiği Moda'da yaşadığı 1924-1934 yılları arasında, aralarında Prof. Fritz Neumark ve Prof. Röpke'nin de bulunduğu İstanbul'daki 30'a yakın mülteci profesörün çocuklarına özel dersler verdi. 1934'te kocası ile birlikte Ankara'ya yerleşti. Orada, Prof. Ernst Reuter'in oğlu Edzard Reuter ve diğer mülteci profesörlerin çocuklarının öğretmeni oldu. Ankara'da 1952'de yeniden açılmasına izin verilen, Alman Büyükelçiliği'ne bağlı Özel Alman Okulu'nda öğretmenlik yaptı.

Frl. Leyla Kudret-Erkönen, 17 Haziran 1991'de Ankara'da öldü ve Cebeci'deki Asri Mezarlığı'na defnedildi.¹²⁰

XXXV

ST. JOSEPH LİSESİ 'FRER'LERİ**ANTON HIRSCH ¹²¹**

Katolik öğretmen. Politik soruşturma nedeniyle, Avusturya'dan mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Ne zaman geldiği ve ne kadar kaldığı bilinmiyor. Moda'da yaşadı. Kadıköy. St. Joseph Lisesi'nde çalıştı. 1944'te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler kesildiğinde, Almanya'ya geri dönmesi istendi. Geri dönmeyi reddetti. 'Haymatloz' (vatansız) duruma düşünce, Kırşehir'de enterne edildi. 1946'da serbest bırakıldı. St. Joseph Lisesi'ndeki işine geri döndüğü biliniyor.

Anton Hirsch, İstanbul'da öldü. Feriköy Latin Katolik Mezarlığı'na gömüldü.

¹²⁰ Biyografinin yazılmasında Haymatloz/ Almanca'dan yararlanıldı.

¹²¹ Haymatloz CD

EDMUND FRANZ ¹²²

1938'de, Avusturya'nın Almanya tarafından işgal edilmesi (ANSCHLUSS) üzerine, mülteci olarak Türkiye'ye geldi. St. Joseph Lisesi'nde 'Frer' olarak çalıştı. Moda'da yaşadı. 1944'te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesi üzerine, Almanya'ya geri dönmesi istendi. Geri dönmeyi reddetti ve Kırşehir'de enterne edildi. 1946'da serbest bırakıldı. 1947'de bağımsızlığını kazanmış olan Avusturya'ya geri döndü.

(?) EUFREDİUS (?) ¹²³

1938'de, Avusturya'nın, Nasyonal Sosyalistler tarafından işgali ve Almanya ile birleşmesinden (ANSCHLUSS) sonra, 37 yaşında, mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Kadıköy St. Joseph Lisesi'nde 'Frer' olarak çalıştı. Güzel yazısıyla tanınıyor. Moda'da yaşadı. 1940'ta Türkiye'den ayrılarak, Bulgaristan'a (Sofya) gitti. 1944'te artık Almanya toprağı sayılan Avusturya'ya geri döndü.

PİUS-FİDELİS (?) ¹²⁴

Frer ANTONİE (?) adıyla tanınıyor.

(d.1900). 1938'de Avusturya ile Almanya arasındaki birleşmeden (ANSCHLUSS) sonra mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Kadıköy St. Joseph Lisesi'nde öğretmenlik yaptı. Moda'da yaşadı. 1944'te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler kesilince, Almanya'ya geri dönmesi istendi. Geri dönmeyi reddetti. 'Haymatloz' (vatanısız) sayıldığı için Kırşehir'de enterne edildi. 1946'da, onaltı ay sonra, serbest bırakıldı. 1947'de, artık bağımsız olan Avusturya'ya geri döndü.

ZWATKO, Paul

Avusturya'dan mülteci olarak geldi. Ne zaman geldiğı ve ne kadar kaldığı bilinmiyor. İstanbul Kadıköy St. Joseph Lisesi'nde öğretmenlik yapıyordu. 1944'te geri dönmesi istendi. Geri dönmeyi reddetti. Anadolu'da enterne edildiğı biliniyor; yeri bilinmiyor. Onun da diğeri frerler gibi Kırşehirde enterne edildiğı tahmin ediliyor.

122 A.g.k.

123 St. Joseph Lisesi'nin tarihini yazan, Demir Alp Serezli'nin e-posta iletisi.

124 A.g.k.

XXXVI

KURT ZUBER-MODA'NIN BİR BAŞKA DAMADI

10 Temmuz 1889'da Bern'de (İsviçre) doğdu. Yüksek öğrenimini Zürih Üniversitesi'nde yaptı. 1925'te aynı üniversitede doktorasını tamamladı. Bern ve Zürih Üniversitelerinde asistan olarak çalıştı. Zürih Üniversitesi'nde, 1931'de doçent, 1938'de profesör oldu. 1943 yılında İstanbul Üniversitesi'nden aldığı davet üzerine Türkiye'ye geldi.

Kurt Zuber 1944 Şubat'ında, beş yıllık bir sözleşme ile İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Deneysel Fizik Enstitüsü ordinaryüs profesörlüğüne getirildi. Deslerini Almanca verdi.

Kurt Zuber, İktisat Profesörü Sencer Divitçioğlu'nun, babasından boşanmış olan annesi, Emine İclal Hanım'la evlendi. Emine İclal Hanım, oturmakta olduğu, Divitçioğlu Ailesine ait olan Mühürdar'daki Zaharov Yalısı'ndan¹²⁵ ayrılarak, kocası Kurt Zuber'le Moda'da ayrı bir eve taşındılar.

Kurt Zuber, sözleşme süresinin bittiği 1949 yılında, karısı Emine İclal Hanım'la birlikte İsviçre'ye gitti. 1951 Mayıs'ında karısı ile birlikte tekrar Moda'ya döndü ve Deneysel Fizik Enstitüsü başkanı olarak, 31 Eylül 1963 tarihine kadar ders vermeye devam etti. 1963 yılında tekrar İsviçre'ye döndü ve Zürih Üniversitesi'nde çalıştı. Oradan emekli olduktan sonra, karısı ile birlikte, üçüncü defa Moda'ya döndüler.

Kurt Zuber, 1991 yılında öldü.

125 Sencer Divitçioğlu Anlatıyor, Hazırlayanlar: İbrahim Ekinci-Hakan Gültaş, Yapı Kredi Yayınları/Cogito, 2012. Kitabın 47. sayfasında Prof. Divitçioğlu şunları söylemektedir: "Zaharov Yalısı İçin İnşaat İzni Alamayınca Sattık. Alan nasıl izin aldı, bilmiyorum. Yıkıp Apartman yaptı" Ve şunları ekliyor: "Epeyce büyük bir bahçesi var. O zaman dedik ki biz bunu apartman yapalım. Dediler ki 'Bu ev ne kadarsa o kadar yaparsın. Gabarisi o kadar.' dediler. Satmak zorunda kaldık. Alan adam bizim yapamadığımızı yaptı. Her tarafı apartmana çevirdi. Resimler vardı duvarlarda, yağlı boya resimler. İki taraftan merdiveni vardı. Karnıyarık diyorlar. İki taraflı merdiven... Mermer sütunlar... Koca mermer bir hol, sonra gene üst kata çıkmak için iki taraftan koca merdivenler. İki katlı bir ev... Denize bitişik. 10'dan fazla oda vardı. En aşağıda da büyük bir mutfak... Çok güzel bir konaktı."

EK

MODA'DAKİ ALMAN KAMPI

Almanya'da, Nasyonal Sosyalistler iktidara gelir gelmez, Nazi ideolojisini Alman toplumuna kabul ettirerek yerleştirmeye başladılar. Bunu sağlamak için de, öncelikle eğitim kurumlarından başladılar. Anaokullarından başlayarak, her yaştaki Alman çocukları, Nasyonal Sosyalizmin ideolojilerini öğreten ve uygulayan okullara gönderildi. Bu okullarda görev alacak öğretmen ve idarecilerin de Nasyonal Sosyalist Parti üyesi olması zorunlu hale getirildi. Bu okulların dışında ayrıca, çocukları ve gençleri yaş gruplarına göre kurulan örgütlerde toplamaya başladılar. Bu örgütlerden başlıcaları şunlardı:¹²⁶

JUNGWOLK (Gençlik Halk Örgütü)

6 yaşından 10 yaşına kadar olan erkek çocuklar, Hitler Gençlik Örgütü'nde 'pimpf' (yumurcak, y.n.) adıyla bir çeşit cıraklık dönemi geçiriyorlardı. On yaşında atletizmde, kamp kurmada başarılı olup, Nazi tarihi sınavlarını da veren çocuk, Genç Halk Örgütü'ne girmeye hak kazanıyordu.

HITLER JUGEND (Hitler Gençlik Örgütü)

Nasyonal Sosyalistler iktidara geldiklerinde 15-18 yaşındaki gençleri Hitler Gençlik Örgütü'nde topladılar. Savaş çıkmadan önce, bu gençlik örgütlerinde 9 milyon kadar çocuk vardı.

Okullardan çok, bu örgütlerden yetişen gençlerin Nazi Almanyası'nın geleceği olduğu düşünülüyordu. Bu düşünceyle, Nazi olmayan gençlik örgütleri ya kapatıldı, ya da ele geçirildi. 1 Aralık 1936'da çıkarılan bir kararnameyle, bütün Nazi olmayan gençlik örgütleri hukuk dışı sayıldı. Daha sonra, orduya eleman alınmaya başlandığı sıralarda, altı yaşından onsekiz yaşına kadar olan kız ve erkek çocuklar, Hitler Gençlik Örgütü'nün çeşitli kadrolarında toplandılar. Çocuklarını bu örgütlere katılmaktan alıkoyan anne ve babalar, ağır hapis cezalarına çarptırıldılar.

Çocuk 14 yaşında, Hitler Gençlik Örgütü'nün asli üyesi oluyor. 18 yaşına kadar orada kalıyor, sonra da Çalışma Hizmetleri denen örgüte ve orduya geçiyordu.

126 Faruk Hakan Bingün, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1990, s. 35-36

Hitler Gençlik Örgütü, SA'ya benzeyen yarı askeri nitelikteydi. Ergenlik çağına giren delikanlılar bu örgütte, yalnız kamp hizmetleri, spor ve Nazi ideolojisi üzerinde sistemli olarak ders görmekle kalmıyor, askerlik de öğreniyorlardı.

Hükümet, 1939 Mart'ında çıkarttığı bir yasayla bütün gençlerin Hitler Gençlik Hareketi'ne katılmasını askerlik gibi zorunlu tuttu. Çocuklarını örgüte yazdırılmakta direnen anne ve babalara, çocuklarının ellerinden alınarak yetimhanelere ya da başka evlere gönderileceği bildirildi.

BdM-BUND DEUTSCHER MÂDCHEN (Alman Genç Kızlar Örgütü)

Hitler Gençlik Hareketi, kız çocuklarını da örgütlemişti. On ile ondört yaş arasındaki kız çocukları, Genç Kızlar (Jung Maadel) Örgütü'ne yazdırılıyordu. Kızlar, burada, aynı yaştaki erkek çocuklarınkine benzer eğitim görüyorlar (Bkz. Hitler Jugend), aynı Nazi felsefesini öğreniyorlardı. Ondört yaşına geldiklerinde Alman Kızlar Birliği'nin (Bund Deutscher Maadel) üyesi oluyorlar ve burada yirmibir yaşına kadar kalıyorlardı. Bu örgüte üye olan kızlara, her şeyden önce sağlam çocuklar yetiştiren sağlam anneler olmaları öğütlenirdi.

Nasyonal Sosyalistler, vakit geçirmeden Türkiye'de de, Hitler Gençlik Örgütünü kurdular, Ankara ve İstanbul'daki eğitim kamplarını faaliyete geçirdiler. Bu kampların en büyükleri, İstanbul'un Anadolu Yakası'nda Moda'da, Avrupa Yakası'nda Tarabya'da (günümüzde Alman Büyükelçiliği'nin yazlık residansı olarak ve Goethe Enstitüsü'nün eğitim faaliyetlerinde kullanılmaktadır, H.B.) bulunuyordu.

Müfid Ekdal, Moda'daki kamp hakkında şunları yazmış:

“Saint Joseph Lisesi'nin yanındaki manastırın arazisinin deniz tarafına bakan çok büyük bir kısmında, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Almanlar tarafından kiralanarak, Alman kolonisinin istifade ettiği son derece mükemmel bir dinlenme tesisi inşa edilmişti. Türklerin yakınından bile geçemediği bu kampta, Alman gençleri askeri bir disiplinle yetişir, her türlü sporu en iyi şekilde yapabilmeleri için adeta zorla çalıştırılırlardı. Türkiye, savaşın sonuna doğru Almanya'ya harp ilan edince, Türk toprağı üzerine kurulmuş bu küçük Alman kolonisinin mensupları da Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldılar.

Günün birinde bu araziye Anadolu Lisesi (Eski Maarif Koleji, y.n.) yapıldı...”¹²⁷

Gökhan Önce; 'Almanlar Kampı' başlığıyla şunları yazmış:

“1941-1942 yıllarında (1944 olacak, H.B.) Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesiyle beraber, İstanbul'da yaşayan bir grup Alman enterne edildiler ve o ta-

rihte tatil edilmiş olan Saint Joseph Lisesi bahçesinin denize yakın bölümündeki kampta bir süre kalmışlardı.”¹²⁸

Moda’daki bu kampta, 1944’te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesi üzerine, Almanya’ya dönmeyerek ‘Haymatloz’ (vatansız) duruma düşmüş ve Çorum, Kırşehir ve Yozgat’ta enterne edilen, Nazi olmayan Almanların dışındaki, çeşitli nedenlerle Almanya’ya geri dönemeyen Nazi yanlısı Almanlarla, Alman diplomatik temsilcilerinin kaldığı anlaşılmaktadır.

Hitler’in 2. Dünya Savaşı sırasında Ankara’ya büyükelçi olarak gönderdiği Franz von Papen 1917 ortasından itibaren Falkhenhayn Ordu Grubu’nun harekât bölümü başkai olarak ilk kez Türkiye’yle tanıştı. 1918’in Ekim ayında ilan edilen mütarekeye kadar birkaç ay boyunca Osmanlı 4. Ordusu’nun kurmay başkanlığını yaptı. Daha sonra Marmara Denizi kıyısında, Moda’daki gözaltı kampında tutuldu.¹²⁹

Alman kampı tamamen kapatıldıktan sonra orada, Bomonti Bira Bahçesi açılmıştı. Daha sonra o da kapatıldı.

128 Önce, s.202

129 Möckelman, Rainer. Çeviri: Selma Türkis Noyan, Franz von Papen, Kitap Yayınevi, Ocak 2019, İstanbul, s. 25-26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

MODA'DA YAŞAYAN PROFESÖRLERİN AİLE BİREYLERİNİN BİYOGRAFİLERİ¹

01-ANSTOCK, Heinz

- ANSTOCK, Erika: Heinz Anstock'un ikinci karısı. Kızlık Soyadı: Meurer. İstanbul'a kızkardeşini ziyarete geldiğinde, 1952'de Heinz Anstock ile evlendi. Bu evlilikten Thomas ve Martin adlarında iki oğlu, Elisabeth adında bir kızı oldu. 1974'te kocası ve çocukları ile birlikte Almanya'ya geri döndü.
- ANSTOCK, Thomas: Heinz ve Erika Anstock'un büyük oğlu. 1953'te İstanbul'da doğdu. 1971'de İstanbul Alman Lisesi'ni bitirdi. 1974'te anne-babası ile birlikte Almanya'ya gitti.
- ANSTOCK, Martin: Heinz ve Erika Anstock'un küçük oğlu. 1955'te İstanbul'da doğdu. 1973'te İstanbul Alman Lisesi'ni bitirdi. 1974'te anne-babası ile birlikte Almanya'ya gitti.
- ANSTOCK, Elisabeth: Heinz ve Erika Anstock'un kızı. 1966'da İstanbul'da doğdu. İlkokula İstanbul'da başladı. 1974'te anne-babası ile birlikte Almanya'ya gitti.

02-ARNDT, Fritz

- ARNDT, Bettina (d.1917), Fritz Arndt'ın, Polonyalı Yahudi ilk karısından (Kızlık Soyadı: Heimann) olan kızı. 1934 yılında babası ile birlikte İstanbul'a geldi. Daha sonra Londra'ya gitti. İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda orada çalıştı.
- ARNDT, Herta (d.1890), Fritz Arndt'ın ikinci karısı. Nasyonal Sosyalist kriterlere göre 'melez'. 1934-1955 yılları arasında Türkiye'de kaldı. Sonra, kocası ile birlikte Almanya'ya geri döndü.
- ARNDT, Walter: Fritz Arndt'ın ilk gelişinde, 14 Mayıs 1916'da, İstanbul'da doğdu. Fritz Arndt'ın, Polonyalı Yahudi ilk karısından olan oğlu. 12 yıl Breslau ve Silesia'da klasik eğitim aldı. 1934'te ekonomi ve politik bilimler eği-

1 Soyadlarına göre alfabetik.

timi için Oxford'a gitti. Oradan, 1936'da Varşova'ya geçti. 1939'da Hitler'in Polonya'ya saldırması üzerine, Alman vatandaşlığından çıkarak, Polonya ordusuna katıldı ve Alman ordusuna karşı savaştı. Varşova kuşatmasında Alman ordusuna esir düştü ve toplama kampına gönderildi. Durumu İstanbul'da öğrenen baba Arndt, Ankara'ya giderek Başbakan Refik Saydam'la görüştü. Türk Hükümeti, Alman makamlarıyla irtibata geçti ve 1942'de serbest bırakılarak İstanbul'a getirilmesini sağladı.

Walter Arndt, 1942'den 1945'e kadar, İstanbul'da Müttefik Kuvvetleri istihbaratı adına aktif olarak çalıştı. O zamanki adı Stratejik Servis Ofisi'nin (günümüzdeki CIA) savaş haberlerini veren bölümünden, savaşın sonuna kadar, sahte Nazi dokümanları yayınladı. IRRC'nin (ABD'deki Sendikaların Bir Yardım Örgütü) İstanbul Komitesi'nde üyelik yaptı. 1945'te Miriam Bach ile evlendi. Robert ve Joachim (Davit) adlarındaki iki oğlu İstanbul'da doğdu. İstanbul Robert Koleji'de, yüksek öğrenimini tamamladı. Makine Mühendisi olarak orada öğretmenlik yapmaya başladı. 1944-1949 yılları arasında, sığınmacı ailelerin ABD'ye göç etmesi ve orada yerleştirilmelerine yardım etti. 1949'da, karısı Miriam ve İstanbul'da doğan çocuklarıyla birlikte ABD'ye gitti. Tennessee'de ve sonra iki kızının (Produce ve Corinna) doğduğu North Carolina'da yaşadı. 1956'da, klasik ve karşılaştırmalı diller doktorasını aldı. Guilford College ve University of Carolina'da klasik ve modern diller öğretmenliği yaptı. 1966-1986 yılları arasında New Hampshire'deki Dartmouth College'de yarı zamanlı olarak Rus Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanlığı ve profesörlüğü yaptı. 1986'da emekli oldu. Emekli olduktan sonra da, 1993'e kadar yazmaya devam etti. Anılarını topladığı ve yayınlamak istediği 'A Picaro in Hitler's Europe' kitabını 2003'te tamamladı.

Walter Arndt, 15 Şubat 2011'de, 94 yaşında, North Carolina'da öldü. Karısı ile birlikte, 4 çocuk, 8 torun ve 4 torun çocuğu sahibiydi. Walter Arndt, birçok dili anadili gibi öğrenmeyi ve akıcı olarak konuşmayı başardı. Rusça, İngilizce ve Lehçe (Polish), ek olarak anadili Almanca, Latince, Yunanca, Fransızca ve Çekçe'yi de konuşabiliyordu.

- ARNDT (BACH), Miriam (d. 1923). Babası Yahudi bir tüccar Salamon Bach (1872-1965), 1934 yılında mülteci olarak Berlin'den İstanbul'a geldi. İstanbul'daki bir tekstil işine gizli ortak oldu. Miriam Bach, annesi Leontine Bach (1884-1961) ve erkek kardeşi Joseph Bach (d. 1921) ile birlikte 1937'de İstanbul'a geldi. Amerikan Kız Koleji'nde okudu ve 1944'te mezun oldu. 1945'te Walter Arndt ile evlendi. 1949'da onunla birlikte ABD'ye gitti. Erkek kardeşi Joseph Bach, Robert Koleji'de okudu, 1939'da yüksek öğrenimini tamamlamak için ABD'ye gitti. Mühendislik eğitimi gördü. Denver'de yaşadı. Babası Salamon Bach ve annesi Leontine Bach ise, 1946 yılında ABD'ye gittiler.
- ARNDT, Robert. Walter Arndt'ın, 1945'te Türkiye'de evlendiği, Miriam Bach'tan olan büyük oğlu. Prof. Fritz Arndt'ın torunu. 1945'te İstanbul'da doğdu. 1949'da anne-babası ile birlikte ABD'ye gitti.

- ARNDT, Joachim (Davut): Walter Arndt'ın, 1945'te Türkiye'de evlendiği Miriam Bach'tan olan küçük oğlu. Prof. Fritz Arndt'ın torunu. 1948'de İstanbul'da doğdu. 1949'da anne-babası ile birlikte ABD'ye gitti.²

03- BAADE, Fritz

- BAADE, Edith (1897-1981). Fritz Baade'nin Yahudi kökenli ikinci karısı. Redaktör. 1934'te kocası ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. 1941'de yurtdışında bulunan bütün Yahudi mülteciler gibi Alman vatandaşlığından çıkartıldı. 1944'te ailesiyle birlikte Kırşehir'de enterne edildi. 1946'da kocası ve oğlu ile birlikte, ABD'ye gitti. 1949'da Almanya'ya döndü.
- BAADE, Aenne (1919-1987). Fritz Baade'nin ilk karısından olan kızı. 1938'de mülteci olarak babasının yanına, Türkiye'ye geldi. 1944'te Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkiler kesildiğinde, Almanya'ya geri dönmeyi reddetti. Ailesi ile birlikte Kırşehir'de enterne edildi. Orada, 1945 yılında, Ankara Numune Hastanesi'nde görevli mülteci Doktor August Laqueur'un oğlu Kurt Laqueur ile evlendi. 1952'de kocası ile birlikte Almanya'ya döndü.
- BAADE, Peter (d.1921). Fritz Baade'nin ilk karısından olan oğlu. 1934'te ailesi ile birlikte Türkiye'ye geldi. Bakaloryasını 1941'de, İstanbul Alman Lisesi'nde tamamladı. 1943'te askerlik görevini yapmak için çağrıldığı Almanya'ya gitti. Askerlik görevinden sonra Türkiye'ye geri döndü. 1945'te ABD'ye göç etti.
- BAADE, Hans-Wolfgang: 16 Aralık 1929'da Berlin'de doğdu. Fritz ve ikinci karısı Edith Baade'nin oğlu. Üniversitede Hukuk hocası. 1934'te anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. İlk öğrenimine Ankara'da başladı. Daha sonra İstanbul Alman Lisesi'nde okudu. 1944'te ailesi ile birlikte Kırşehir'de enterne edildi. 1945'te serbest bırakıldıktan sonra, İstanbul Robert Koleji'de öğrenimine devam etti. 1946'da anne-babası ile birlikte ABD'ye gitti. 1949'da Almanya'ya döndü. Yüksek öğrenimini Almanya'da tamamladı. 1960'ta ABD'ye göç etti. Daha sonra İngiltere'ye gitti. Edinburg'da yaşadı.

04 -BAUER, Ailesi

- BAUER, Davut: Yahudi, Yugoslavya vatandaşı. Savaştan önce ailesi ile birlikte, Zagreb'ten geldi. İstanbul'da büyük bir kereste ihracat firmasının sahibi. 1938'de ailesi ile birlikte Türk vatandaşlığına geçti. İstanbul'da öldü.
- BAUER, Maria. Yahudi. Davut Bauer ile evli. İstanbul'da yaşadı. 1938'den itibaren Türk vatandaşı. İstanbul'da öldü.
- BAUER, Ruth. Davut ve Maria Bauer'in kızı. (Bkz. JULIUS STERN-XVIII)
- BAUER (Davut ve Maria Bauer'in 2. kızı)

- BAUER,..... (Davit ve Maria Bauer'in 3. Kızı)
- BAUER ,..... (Davit ve Maria Bauer'in 4. kızı)
- BAUER,..... (Davit ve Maria Bauer'in oğlu)
- BAUER,..... (Davit Bauer'in kızkardeşi)

05-BITTEL, Kurt

Hattuşa'da 106 Yıl Sergisi Kitabında³ Bittel'in bütün fotoğraflarının altında 'İlse Bittel Vakfı'ndan alındığı yazılıdır. 1934 yılındaki toplu bir fotoğrafta, "Kurt Bittel ve eşi İlse Bittel" isimleri de yazılıdır. Aynı kitapta 1958 yılında çekilmiş bir fotoğrafın altında, "Kurt Bittel ikinci eşi Maria ve iki oğlu ile birlikte Yazılıka-ya'da" yazılıdır (s.113).

06-BRUCK, Erika

Kızkardeşi Elisabeth ve eniştesi Kurt Steinitz ile birlikte kaldığı biliniyor. Medeni durumu hakkında bilgiye ulaşılamadı. (Bkz. Erika Bruck, XVI)

07-DOBRETSBERGER, Josef

- DOBRETSBERGER, Carla (d.1903), Josef Dobretsberger'in karısı. 1938'de kocası, kızı ve annesi ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. 1940'ta Alman vatandaşlığından çıkartıldı. 1946'da kocası ve kızı ile birlikte, Avusturya'ya geri döndü.
- DOBRETSBERGER, Carla (çağrıldığı isimle: Sisy) (d.1932). Josef ve Carla Dobretsberger'in kızı. 1938'de anne-babası ve anneannesi ile birlikte Türkiye'ye geldi. Moda'da, Sonja Tiedcke'nin (Bkz. XXIV) öğrencisi ve Fritz Neumark'ın (Bkz. II) kızı Veronika'nın yakın arkadaşı oldu. 1940'ta Alman vatandaşlığından çıkartıldı. 1946'da anne-babası ile birlikte Avusturya'ya geri döndü.
- HİTZEL,..... (Josef Dobretsberger'in kayınvalidesi. 1938'de, Dobretsberger ailesi ile birlikte mülteci olarak İstanbul'a geldi. Moda'da yaşadı. 1941'de İstanbul'da öldü.

08-ECKSTEIN, Albert

- ECKSTEIN, Erna. 28 Haziran 1895'te Dresden'de, Yahudi kökenli çocuk doktoru Arthur ve karısı Klara Schlossmann'ın kızı olarak dünyaya geldi. 1906 yılında babası Düsseldorf'taki Kuzey Ren Vestfalya Preatisyen Hekimlik Akademisi'ne tayin oldu. 1914-1918 yılları arasında, Heidelberg, Bonn ve Münih'te tıp okudu. Sınavları verdikten sonra Düsseldorf Kent Hastanesi'nin çocuk kliniğinde çalıştı. 1919'da Düsseldorf'taki Pratisyen Doktorluk

3 Hattuşa'da 106 Yıl. Hitit Kazılarının Fotoğraflarla 106 Yıllık Öyküsü Sergisi ve Katalogu, 12 Ekim-31 Aralık 2012, Yapı Kredi Kültür Merkezi ve Kültür Sanat

Akademisi'nde çocuk doktorluğu eğitimi aldı. Ardından çocuk kliniğini yönetti. 1925'te Albert Eckstein ile evlendi. 1931 yılında kocası Albert Eckstein ile birlikte Güney Amerika'da araştırma gezisi yaptı. 1935 Ekim'inde, kocası ve çocuklarıyla birlikte, mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Dr. Erna Eckstein, 1937'de Notgemeinschaft'ın (Yurtdışındaki Alman Bilim İnsanları Dayanışma Derneği) çalışmalarına katıldı. 1938 Temmuz ayından Eylül ayına kadar Batı Anadolu'da bölgesel çocuk hastalıkları hakkında bilgi toplamak üzere kocası Albert Eckstein'in araştırma gezisine - çalışma izni bulunmaksızın - katıldı. Kaş Körfezi'ndeki bir köyde yaptığı inceleme hakkında, 29 Temmuz 1938'de şu notları yazdı: "Tüm yetişkinler ve de çocukların dalakları büyük; bu sıtma işareti. Muhtarın isteği üzerine bir araya toplanan tüm halkı muayene ederken birçok kadın ve çocuk titreme krizi geçiriyor. Yanımızdaki bütün kinin iğnelerini yapıyoruz." 1941 yılında yurtdışında yaşayan bütün Yahudi mülteciler gibi Alman vatandaşlığından çıkarıldı. Aynı yılda, Litvanyalı Yahudi göçmenlerin Türkiye üzerinden Filistin'e gitmesine yardımcı oldu. 1943 Mayıs'ında, bu grubun daveti üzerine kocası ile birlikte Filistin'e gitti. 1944-1945 yıllarında Kırşehir'de enterne edilen Alman mültecilerin yanlarına giderek tıbbi yardımda bulundu. Aynı zamanda, enterne edilmiş kişiler için para toplanması ve onlara dağıtılması yasak olduğu halde, IRRC'nin onlar için topladığı yardım paralarını da götürdü. 1948 yaz aylarında ilk kez Almanya'ya gitti. 1950 yılı başında kocası ve çocuklarıyla birlikte Almanya'ya döndü.

Dr. Erna Eckstein, kocasının ölümünden sonra Düsseldorf'ta yaşadı. Çocuk sağlığı konusunda hazırladığı başvuru kitabı üzerinde ve Düsseldorf'ta kurulacak olan Sağlık Müzesi için çalıştı. 1956'da Prof. Dr. İhsan Doğramacı'nın çağrısı üzerine, tekrar Türkiye'ye geldi. Hacettepe Çocuk Hastanesi'nin kuruluşunda çalıştı. 1960'ların başında Almanya'ya döndü. 1964'te İngiltere'ye (Cambridge) yerleşti. 1994'te Türkiye'yi son defa ziyaret etti. 1988'de Düsseldorf Heinrich Heine Üniversitesi Senatosu onur üyeliğine seçildi.

Dr. Erna Eckstein, 19 Mart 1998'de, 102 yaşında, İngiltere-Cambridge'de öldü.

- ECKSTEİN, Herbert: 11 Temmuz 1926'da Düsseldorf'ta doğdu. Albert ve Erna Eckstein'in büyük oğlu. 1935 Ekim'inde, anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. 1939'da orta öğrenimi için, İngiltere'de yaşayan büyükanne-büyükbabasının yanına gönderildi. 1958'de Türkiye'ye tekrar geldi. Hacettepe Tıp Fakültesi'nde çalıştı. Özellikle çocukların idrar yollarındaki taşlar konusu ile ilgilendi. Otuz yataklı çocuk cerrahisi servisinin kuruluşunu gerçekleştirdi. 1960 Aralık ayında İngiltere'ye geri döndü. Great Ormond Street Hastanesi'nde çalıştı. 1963 yılından itibaren Kraliçe Mary Hastanesi'nin çocuk servisinde uzman doktorluk yaptı. 1981'de Alman Çocuk Cerrahisi Derneği üyesi oldu.

Dr. Herbert Eckstein, 28 Temmuz 1986'da, Cambridge'de öldü. 1995 yılında adına, İstanbul'da bir anma konferansı düzenlendi ve konferans konuşmaları kitap olarak basıldı.

- ECKSTEIN, Peter (d.1928), Albert ve Erna Eckstein'in ortanca oğlu. Tıp doktoru. 1935 Ekim'inde anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. İlköğretimine Ankara'da başladı. 1940'ta İstanbul'a Robert Kolej'e gitti. Orada Kosswig Ailesi'nin yanında kaldı. Savaş bitince Çekoslovakya pasaportu ile İngiltere'ye gitti. Cambridge'de tıp öğrenimi gördü. Emekli olduktan sonra Cambridge'de yaşadı.
- ECKSTEIN, Klaus (d.1932). Öğretmen. Albert ve Erna Eckstein'in küçük oğlu. 1935 Ekim'inde anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. Bir Türk mühendisiyle evlenerek, onunla birlikte Ankara'ya gelen, Alman öğretmen Leyla Kudret'in öğrencisi oldu. İlkokul ve Ortaokulu Ankara'da bitirdi. 1945 yılında İngiltere'deki bir yatılı okula gönderildi. Daha sonra Ankara'da, Ayşe Abla Okulu'nda, İngilizce danışman öğretmeni olarak çalıştı. Yaz tatillerini Antalya-Side'de geçirdi. Üçü evlatlık olmak üzere, yedi çocuk sahibi oldu. İngiltere'de öğretmenlikten emekliye ayrıldı.
- RİCHTER, Minna: Çocuk bakıcısı, Erna Eckstein'in dadısı. 1906'da aile ile birlikte Düsseldorf'a gitti. 1936'da mülteci olarak, Eckstein ailesinin yanına, Türkiye'ye geldi. Ecksteinlerin üç oğlunun bakıcılığını yaptı. 1938'de Alman Büyükelçiliği'nin baskısı yüzünden Türkiye'den ayrılmak zorunda kaldı. Almanya'ya (Dresden) döndü ve 1960 yılında orada öldü.⁴

09-EGLİ, Ernst

- EGLİ, Ella: Ernst Egli'nin 1914 yılında evlendiği karısı. Kızlık soyadı: Schreiber. Önce 1927'de kocası ile birlikte Türkiye'ye geldi. Sonra, iki kızını almak üzere İsviçre'ye gitti. 1928 yılında, 4 ve 12 yaşlarındaki iki kızıyla birlikte Türkiye'ye geri geldi. 1922'de doğan ikiz kızları ölmüştü. Moda'daki Şana Pansiyon'a yerleştiler. Daha sonraki yılları hem Moda'da hem Ankara'da kaldılar. Ankara'da kaldıkları zamanlarda İsmetpaşa Kız Enstitüsü'nde bıçkı dersleri öğretmenliği yaptı. 1940'ta kocası ve kızları ile birlikte, İsviçre'ye gitti. 1953'te BM görevlisi olarak gelen kocasıyla birlikte, üçüncü defa Türkiye'ye geldi. 1955 yılında Türkiye'den son defa ayrıldı.
- EGLİ, Gertrud (d. 1916). Ernst ve Ella Egli'nin büyük kızları. 1928'de annesi ve kardeşiyle birlikte Türkiye'ye geldi. İstanbul Alman Lisesi'ni bitirdi. 1940'ta anne-babası ile birlikte İsviçre'ye gitti. Orada yerleşti ve İsviçre vatanı oldu.
- EGLİ, Monika (d. 1924). Ernst ve Ella Egli'nin küçük kızı. 1928'de, annesi ve ablası ile birlikte Türkiye'ye geldi. Moda'daki Şana Pansiyon'da kaldı. İlköğ-

⁴ Biyografilerin yazılmasında, Akar (Anadolu'da Bir Çocuk Doktoru), Haymatloz ve Hoss'dan (s.161-162) yararlanıldı.

retimini Kadıköy’de gördüğü tahmin ediliyor. İstanbul Alman Lisesi’ni bitirdi. 1940’ta anne-babası ile birlikte İsviçre’ye gitti. Orada Marcel Weber’le evlendi. İsviçre vatandaşlığına geçti.

10-FRANCKENSTEIN, Heinrich von

- FRANCKENSTEIN, Maria-Pia von (Doğumu: Fürstenberg), Heinrich von Franckenstein’in karısı. 1935’te kocası ve oğlu Abugast ile birlikte, Avusturya’dan mülteci olarak geldi. Moda’da yaşadı. 1944’te geri dönmeyi reddetti. Kocası ve altı çocuğu ile birlikte, Yozgat’ta enterne edildi. İstanbul’a döndükten sonra, Yakacık yolunda geçirdiği bir trafik kazasında hayatını kaybetti.
- FRANCKENSTEIN, Abugast von. Heinrich ve Maria Franckenstein’in büyük oğlu. 1935’te, anne-babası ile birlikte İstanbul’a geldi. 1944’te, Yozgat’ta enterne edildi. İstanbul’a döndükten sonra, annesi ile birlikte, Yakacık’ta, ağır bir trafik kazası geçirdi. Annesi kazada öldü. Babasının da ölümünden sonra, Avusturya’dan gelen dayısı ile birlikte Viyana’ya döndü.
- FRANCKENSTEIN,.....von. Heinrich ve Maria Franckenstein’in oğlu. İstanbul’da doğdu. 1944’te, anne-babası ile birlikte Yozgat’ta enterne edildi. Önce annesinin bir kazada, sonra da babasının ölümünden sonra, Avusturya’dan gelen dayısı ile birlikte Viyana’ya gitti.
- FRANCKENSTEIN,.....von. Heinrich ve Maria Franckenstein’in kızı. İstanbul’da doğdu. 1944’te, anne-babası ile birlikte Yozgat’ta enterne edildi. Önce annesinin bir kazada, sonra da babasının ölümünden sonra, Avusturya’dan gelen dayısı ile birlikte Viyana’ya gitti.
- FRANCKENSTEIN,.....von. Heinrich ve Maria Franckenstein’in kızı. İstanbul’da doğdu. 1944’te anne-babası ile birlikte Yozgat’ta enterne edildi. Önce annesinin bir kazada, sonra da babasının ölümünden sonra, Avusturya’dan gelen dayısı ile birlikte, Viyana’ya gitti.
- FRANCKENSTEIN,.....von. Heinrich ve Maria Franckenstein’in oğlu. İstanbul’da doğdu. 1944’te anne-babası ile birlikte Yozgat’ta enterne edildi. Önce annesinin bir kazada, sonra da babasının ölümünden sonra, Avusturya’dan gelen dayısı ile birlikte Viyana’ya gitti.
- FRANCKENSTEIN,.....von. Heinrich ve Maria Franckenstein’in en küçük çocuğu. İstanbul’da doğdu. 1944’te anne-babası ile birlikte Yozgat’ta enterne edildi. Önce annesinin bir kazada, sonra da babasının ölümünden sonra, Avusturya’dan gelen dayısı ile birlikte Viyana’ya gitti.

11-GEIRINGER (POLLACZEK-MİSES von), Hilda

- POLLACZEK, Magda. 1922 yılında Berlin’de doğdu. Hilda Geiringer ve ilk kocası Felix Pollaczek’in kızı. 1934’te annesi ile birlikte mülteci olarak Türkiye’ye geldi. 1939’da annesi ile birlikte önce Lizbon’a, sonra ABD’ye gitti. Annesinin ölümünden sonra ABD’nde yaşadı. Antikacılık yaptı.

12-GOTTSCHALK, Walter

- GOTTSCHALK, Magda-Sara. 1891'de Yahudi bir ailede doğdu. Kızlık soyadı: Buxhaum. Walter Gottschalk'ın karısı. 1941'de İstanbul Üniversitesi Rektörü'nün özel girişimiyle, Rheinland'dan (Ren Nehri kıyısında) mülteci olarak İstanbul'a gelebildi. Moda'da yaşadı. Oradan ABD'ndeki Prof. Albert Einstein ile mektuplaştı. 1954'te kocası ile birlikte Almanya'ya geri döndü. 1974 yılında Frankfurt'ta öldü.

13-HAUROWITZ, Felix-Michael

- HAUROWITZ, Regina (d.1903). Felix Haurowitz'in karısı. Kızlık soyadı Perutz. Yahudi kökenli. Daha sonra Protestanlığa geçti. Sanat Tarihçisi. 1939'da kocası ve çocukları ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. 1941'de yurtdışında yaşayan bütün Yahudi mülteciler gibi Alman vatandaşlığından çıkarıldı. 1946'da iki çocuğu ile birlikte ABD'ye gitti.
- HAUROWITZ, Alice (Lisie) (d.1929). Felix ve Regina Haurowitz'in kızı. Biokimyacı 1930'da Protestan olarak vaftiz edildi. 1939'da anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. İlköğrenimini İstanbul'da, İngiliz Ortaokulu'nda tamamladı. British Council'de İngilizce eğitimi aldı. 1946'da annesi ile birlikte ABD'ye gitti. Orta öğretimine ABD'nde devam etti. Bloomington'daki İndiana Üniversitesi'nde biyokimya eğitimi gördü. ABD'nde evlenerek Sievert soyadını aldı. Abbott Laboratuvarları'nda çalıştı. Sonra Wisconsin'e yerleşti.
- HAUROWITZ (HARWIT), Martin-Otto. "Büyüme çağındaki küçük bir oğlan çocuğu için... açık hava, güzelim iklim, deniz ve bunlarla birlikte giden her şey göz önüne alındığında harika bir yaşamdı."⁵

Martin Haurowitz, 9 Mart 1931'de Prag'da doğdu. Felix ve Regina Haurowitz'in oğlu. Doğumunda Protestan olarak vaftiz edildi. Prag'da Protestan İlkokulu'nda okumaya başladı. 1939'da anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. British Council'de İngilizce eğitimi aldı. Orta öğrenimine High School'da (İngiliz Erkek Lisesi) başladı. 1946'da annesi ile birlikte ABD'ye gitti.

Martin Haurowitz, New York Manhattan'da bulunan Benjamin Franklin Okulu'nda ve Bronx Fen Lisesi'nde okudu. Daha sonra Chicago Üniversitesi'nde astronomi eğitimi gördü. Soyadını 'Harwit' olarak değiştirdi. ABD vatandaşlığına geçti. ABD ordusunda iki yıl askerlik yaptı. Marianne isimli bir Amerikalı ile evlendi. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ne (MIT) asistan olarak girdi. Cornell Üniversitesi Astrofizik Enstitüsü'nde doktora yaptı. Martin Harwit, 1987 yılında 'ABD Ulusal Hava ve Uzay Müzesi'nin müdürlüğüne getirildi. İkinci Dünya Savaşı sonunda, Japonya'da Hiroşima ve Nagazaki'ye ilk atom bombası atılmasının 50. Yılı olan 1995 yılında, 'Enola Gay' uçağını yeniliyerek, saldırı fotoğrafları ile birlikte sergilemek istedi. 30 Tem-

muz 1995'te 'Elli Yıl Sonra Enola Gay' adlı program televizyonda yayınlandı. New York Times'da da haber olarak yer aldı. Bu girişimi eleştiri ve protestolara neden oldu. Martin Harwit, 1995 Mayıs'ında bu görevinden istifa etti. Cornell Üniversitesi'ne döndü ve oradan emekli oldu. 2007 yılında saygın 'Bruce Madalyası'na layık görüldü. Yeni keşfedilen bir Astroid'e '12143 Harvit' adı verildi.

Martin Harwit; 'Kozmik Keşif: Arama, Kapsam ve Astronomi Mirası (1981), 'Bir Sergi Reddedildi: Enola Gay Tarihi' (1996) ve 'Astrophysical Kavramlar' (2006) kitapları yanında, 'Amerikan Hava Kuvvetleri Dergisi'nde çeşitli yazılar yazdı.

Niels Bohr Library ve Arşivi'nde teyp kasetine kaydedilmiş söyleşisi bulunmaktadır (H.B).

14-HİRSCH, Ernst-Eduard

- HİRSCH, Caecilie (1872-1959), Ernst Hirsch'in annesi. Yahudi. 1939'da mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Moda'da oğlunun yanında yaşadı. 1941'de Alman vatandaşlığından çıkartıldı. 1943'te Türk vatandaşı oldu. İstanbul-Kadıköy nüfusuna kayıtlı. 1952'de oğlu ve torunu ile birlikte Batı Almanya'ya gitti.
- HİRSCH, Holde: Yahudi asıllı. Hukukçu. 1933'te Frankfurt'tan mülteci olarak İstanbul'a geldi. 1934'te, Ernst Hirsch ile İstanbul'da evlendi. Moda'da yaşadı. 1941'de Alman vatandaşlığından çıkarıldı. 1943'te Türk vatandaşı oldu. İstanbul-Kadıköy nüfusuna kayıtlı. 1945'te oğlu Enver-Tandoğan Moda'da doğdu. 1951'de rahatsızlandı ve bir psikiyatri kliniğine yatırıldı. 1952'de yetkili mahkeme boşanma kararı verdi. İstanbul'da öldü.
- HİRSCH, Hannelore. (Bkz. Birinci Bölüm, XXV)
- HİRSCH, Enver-Tandoğan. 19 Ağustos 1945'te Moda'da doğdu. Ernst ve Holde Hirsch'in oğlu. Türk vatandaşı olarak Kadıköy nüfusuna kayıtlı. Protestan olarak vaftiz edildi. Anaokulu ve ilkokul birinci sınıfı Kadıköy'de, Türk ilkokulunda okudu. 1952'de babası ve babaannesi ile birlikte Batı Almanya'ya gitti. İlk ve orta öğrenimini Berlin'de tamamladı. Berlin Üniversitesi'nde otelcilik ve gıda mühendisliği eğitimi gördü. 18 yaşında Türk pasaportunu, 21 yaşında da Alman pasaportunu aldı. Berlin'de ikamet edenler askerlikten muaf tutuldukları için askere alınmadı. Protestan İnge Eda ile evlendi. Türkiye'ye sorunsuz gelip gidebilmek için, 1980'de Türk vatandaşlığından çıktı. Münih'te yaşıyor. 1991'den beri sık sık Türkiye'ye gelerek konferanslara katılıyor. Enver Tandoğan Hirsch, Elisabeth Belling (GSA Heykel Atölyesi'nin kurucusu Prof. Rudolf Belling'in kızı) ve Kurt Heilbronn (İstanbul Üniversitesi Botanik Bahçesi ve Botanik Enstitüsü'nün kurucusu Prof. Alfred Heilbronn'un, Türk karısından oğlu) ile birlikte, 18 Aralık 2008'de İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yapılan konferansa katılarak anılarını paylaştı.

Enver Tandoğan Hirsch, 23 Mayıs 2013'te Antalya Akdeniz Üniversitesi'nde kurulan Ernst Hirsch Hukukun Temellerini Araştırma Merkezi'nin açılış törenine katılarak bir konuşma yaptı.

15-ISAAC, Alfred

- ISAAC, Gertrud. Alfred Isaac'ın karısı. Sanat Tarihçisi Reh'in kızı. Piyano öğretmeni. 1937'de kocası ve kızkardeşi ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. Almanya'da kalan bütün aile fertleri toplama kamplarına gönderilerek katledildi. Prof. Neumark'ın kızı Veronika gibi, İstanbul'daki diğer mültecilerin çocuklarına özel dersler verdi. Daha küçük çocuklarla masallar sahneledi. 1941'de yurtdışında bulunan diğer Yahudi mülteciler gibi Alman vatandaşlığından çıkartıldı. 1950'de kocası ile birlikte Batı Almanya'ya döndü.

16-KRANZ, Walter

- KRANZ, Erna. Walter Kranz'ın karısı. Yahudi. 1937'de kocası ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. 1950'de kocası ile birlikte Batı Almanya'ya gitti.

17-MİSES, Richard (Edler) von

- MİSES (GEİRİNGER-POLLACZEK), Hilda von. (Bkz. İkinci bölüm, XIV)

18-NEUMARK, Fritz

- NEUMARK, Erica. 1900'de Hamburg'da doğdu. Fritz Neumark'ın karısı. Kızlık Soyadı: Sievert. Arı Irktan/Protestan. 1925'te Fritz Neumark ile evlendi. 1933'te Nasyonal Sosyalistler iktidara geldiklerinde, Yahudi kocasından boşanmasını istediler; boşanmayı reddetti. 1933 Eylül'ünde kocası ve iki çocuğu ile birlikte, mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. 1940'ta Alman vatandaşlığından çıkartıldı. Almanya'da kalan mallarına el konuldu. 1952'de kızı Veronica ile birlikte Batı Almanya'ya geri döndü.
- NEUMARK, Veronica (d.1931). Fritz ve Erica Neumark'ın kızı. Psikolog. Protestan olarak vaftiz edildi. 1933 Eylül'ünde anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. Sonja Tiedcke ve Gertrud Isaac'tan özel ders aldı. Sonra İstanbul Alman Lisesi'ne gönderildi. 1938'de Nasyonal Sosyalist eğitim sisteminin başlaması üzerine ailesi tarafından Alman Lisesi'nden alındı. İstanbul'daki İngiliz High School'un Kız Bölümü'ne verildi. 1952'de annesi ile birlikte Batı Almanya'ya döndü. Frankfurt'tan lise diplomasını aldı. Heidelberg, Paris ve Münih'te psikoloji yüksek öğrenimi gördü. Münih Faşing'i sırasında, babası Harvard Üniversitesi'nde mimari profesörü olan bir Amerikalı ile tanıştı ve birkaç yıl sonra da onunla evlendi. Daha sonra kocası ile birlikte ABD'ye gitti, orada yerleşti ve üç çocuk sahibi oldu.

- NEUMARK, Mathias (d.1927). *"Daha iyi bir çocukluk geçirebileceğim başka bir yer hayal edemiyorum."* ⁶

Fritz ve Erica Neumark'ın oğlu. Tüccar. Protestan olarak vaftiz edildi. 1933 Eylül'ünde anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. Sonja Tiedcke'den özel ders aldı. 1936'da İstanbul Alman Lisesi'ne gönderildi. 1938'de Nasyonal Sosyalist eğilimli eğitimin başlaması üzerine, ailesi tarafından Alman Lisesi'nden alındı. İngiliz High School Erkek Bölümü'nde okudu ve 1943'te mezun oldu. Robert Kolej'in Mühendislik ve Sosyal Bilimler alanlarında üniversite eğitimi veren Yüksek Kısmı'na girdi. 1947'de Sosyal Bilimler Bölümü'nü bitirdi. 1949'da, ABD'ye gitti ve Harvard Business School'den Yüksek Lisans Diplomasını aldı. ABD'nde evlendi ve üç çocuk sahibi oldu. Mathias Neumark, 1933-1945 yılları arasında Türkiye'yesığının mültecilerle ilgili yazışmalar yaptı. ABD'nde bu konuyla ilgili çalışmalar yapan yazarlara danışmanlık hizmeti verdi.

Mathias Neumark'ın, 2013 yılında Charlottesville'de yaşamakta olduğu tespit edildi.

- NEUMARK, Antonie: (1870-1954). Fritz Neumark'ın annesi. Evlenmeden önceki soyadı: Mengers. Yahudi. 1940'ta mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Moda'da, Neumark ailesinin yanında yaşadı. 1952'de Batı Almanya'ya geri döndü.
- WEİNBURG, Else (d.1896). Fritz Neumark'ın kızkardeşi. Emanuel Weinberg ile evli. Yahudi. Kocasını Emanuel Weinberg'in dükkânı, 9 Kasım 1938'de 'Kristal Gece'de (Bkz. İkinci Bölüm, I, Ernst Hirsch, Dip Not olarak) yakıldı. 1940'ta annesi, kocası ve kızı ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Weinberg Ailesi, Moda'da, Neumark'ların yanında yaşadılar. 1941 yılında, Alman vatandaşlığından çıkartıldı ve pasaportu elinden alındı. Moda'da piyano dersleri verdi. 1958'de kocası ile birlikte ABD'ye gitti.
- WEİNBURG, Emanuel (1886-1960). Fritz Neumark'ın kızkardeşinin kocası. Yahudi. Dükkânı, 9 Kasım 1938'de 'Kristal Gece'de yakıldı. 1940'ta karısı, kızı ve kayınvalidesi ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Ailesi ile birlikte, Moda'da, Neumarkların yanında yaşadı. 1941 yılında, Alman vatandaşlığından çıkartıldı. Moda'da özel Almanca öğretmenisi olarak çalıştı. 1958'de karısı ile birlikte, ABD'ye gitti.
- WEİNBURG, Marga (d.1922). Fritz Neumark'ın kızkardeşinin kızı. Yahudi. 1940'ta anne-babası ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. 1941 yılında Alman vatandaşlığından çıkarıldı. Önce Moda'da, Neumark'ların yanında, daha sonra Almanca dersi verdiği, Moda'lı bir Türk ailesinin yanında kaldı. 1951 yılına kadar Türkiye'de yaşadı. Daha sonra ABD'ye gitti.

6 Desperate Hours' (Ümitsiz Zamanlar) Belgesel Filmindeki Söyleşiden. (İnternet/Wikipedia)

19-REICHENBACH, Hans

- REICHENBACH, Elisabeth. Hans Reichenbach'ın ilk karısı. Kızlık soyadı: Lingener. Montessori Öğretmeni. 15 Haziran 1918'de Hans Reichenbach ile evlendi. 1933'te kocası ve iki çocuğu ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. İstanbul'da mültecilerin çocukları için bir Montessori Okulu açmak istedi. Milli Eğitim Bakanlığı'ndan gerekli izni alamadı. 1938'de kocası ve kızı ile birlikte ABD'ye gitti. 1946'da Hans Reichenbach'tan boşandı.
- REICHENBACH, Hans-Galama (d.1921). Hans ve Elisabeth Reichenbach'ın oğlu. 1933'te anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. İstanbul'da Robert Kole'j'den mezun oldu. 1938'de yüksek öğretim için İngiltere'ye gönderildi. Daha sonra ABD'deki ailesinin yanına gitti.
- REICHENBACH, Jutta (Elisabeth) (d.1924). Hans ve Elisabeth Reichenbach'ın kızı. 1933'te anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. İlkokulu İstanbul'da okudu. İstanbul'da Robert Kole'je devam etti. 1938'de anne-babası ile birlikte ABD'ye gitti. Orada evlendi ve Austin soyadını aldı. Sacramento'da yaşadı.
- MOLL (LEROİ), Marie (d.1909). Hans Reichenbach'ın ikinci karısı. Muhtemelen, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nda uzman olarak çalışan mülteci Eva Moll'un akrabası. Felsefe Profesörü. Protestan. Freiburg Üniversitesinde doktora derecesini aldı. 1934'te mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Aynı yıl içinde, 1933'te İstanbul'a gelmiş olan, Yahudi mülteci Hans Leroi ile evlendi. 1934 ile 1939 yılları arasında evli kaldı. Hans Leroi'den boşandıktan sonra ABD'ye gitti. 1946'da, önceden tanıdığı Hans Reichenbach ile evlendi. Marie Moll'un, Reichenbach ile daha Almanya'da bir aşk ilişkisinin olduğu, onun peşinden İstanbul'a geldiği, yine peşinden ABD'ye gittiği söylenmektedir. Hans Reichenbach'ın, 1953'te ölümünden sonraki 60 yıl boyunca, onun kitaplarının çevirilerinin editörlüğünü yaptı.

Prof. Marie Reichenbach, 28 Kasım 2013'te, 104 yaşında, Los Angeles'te öldü.⁷

20-REUTER, Ernst

- REUTER, Johanna (kısaca Hanna) (1899-1974). Ernst Reuter'in 1927'de evlendiği, ikinci karısı. Edzard Reuter'in annesi. Kızlık soyadı: Kleinert. Redaktör. Protestan. Kocası Lichtenburg Toplama kampında tutuklu iken, onun hakkında da kovuşturma başlatıldı. Kocasının ardından, 20 Ağustos 1935'te, oğlu ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. 1944'te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler kesilince, Almanya'ya geri dönmesi istendi. Geri dönmeyi reddetti. 'Haymatlozer' (Vatansız Kadın) olduğu halde Anadolu'da enterne edilmekten muaf tutuldu. 1946'da kocası ve oğlu ile birlikte Almanya'ya geri döndü.

⁷ Biyografilerin yazılmasında, Haymatloz CD ve Aslan Kaynardağ'ın, Türk Felsefe Kurumunda verdiği konferans (Aralık 1986) notlarından yararlanıldı.

- REUTER, Hella (1920-1987). Ernst Reuter'in ilk karısı Lotte Scholz'dan olan kızı. 1939'da mülteci olarak babasının yanına, Türkiye'ye geldi. 1944'te Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkiler kesildiğinde, Almanya'ya dönmeyi reddetti.
- REUTER, Edzard (kısaca Edzi). *"Annem, babam ve onların sayesinde de benim için Avrupa'da hayal bile edemeyeceğimiz bize tamamen yabancı ama çok misafirperver ve dost canlısı bir halkın içinde yaşamak çok güzel ve unutulmaz bir deneyimdi. Türk ailelerin sıcaklığı ve candanlığı beni en çok etkileyen özellikler oldu."* (1991 Eylül'ünde, bir TV röportajında, 1935-1946 arasında Türkiye'de geçirdiği yıllar için söyledikleri.)

16 Şubat 1928'de Berlin'de doğdu. Ernst ve Johanna Reuter'in oğlu. 20 Ağustos 1935'te annesi ile birlikte Türkiye'ye geldi. Ankara'da Leyla Kudret'in öğrencisi oldu. Liseyi Ankara'da bitirdi. 1946'da anne-babası ile birlikte Almanya'ya geri döndü. 1947-1949 yılları arasında, Göttingen ve Berlin Hür Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi. 1954-1956 yılları arasında aynı üniversitede asistan olarak çalıştı. 1955'te devlet sınavını verdi. 1957-1964 yılları arasında özel sektörde çalıştı. 1964 yılında girdiği Daimler-Benz Mercedes firmasının çeşitli kademelerinde çalıştıktan sonra, 1973 yılında Yönetim Kurulu Üyesi oldu. 1987-1995 yılları arasında firmanın Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı ve murahhas üyeliğini yaptı. 1995 yılında emekli oldu. Görev süresince, Daimler-Benz AG'nin Türkiye'de yatırım yapmasını sağladı. Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyeliğini destekledi.

Edzard Reuter, Almanya'da çeşitli şirketlerin ekonomi danışmanlığını yaptı. Sosyal ve kültürel amaçlı birçok dernek ve vakfın yönetim kurulu üyeliklerinde bulundu. 1995'te karısı ile birlikte Essen'de, 'Helga und Edzard Reuter-Stiftung'u (Vakfı) kurdu. Vakıf, 'Uluslararası anlayışı geliştirme ve farklı etnik, kültürel veya dini kökenden insanların barış içinde bir arada yaşama kültürüne katkı yapan bireysel veya kurumsal çalışmaları desteklemek üzere her yıl bir ödül veriyor.

Almanya iş ve siyaset çevrelerinde saygın bir yere sahip olan Edzard Reuter'e, 1998 yılında, Berlin Eyaletine yaptığı katkılar nedeniyle, 'Berlin Onursal Hemşehrisi' unvanı verildi.

9 Mayıs 2008'de, 'Avrupa Günü' dolayısıyla, Marmara Üniversitesi Haydarpaşa Kampüsü'nde düzenlenen törende, kendisine, Fahri Doktora ve Üstün Hizmet Ödülü sunuldu.

13 Nisan 2010'da Hamburg Belediye Sarayı'nda, Alman Sosyal Demokrat Parti (SPD) tarafından düzenlenen 'Almanya-Türkiye Ortak Tarihe Bakış' adlı toplantıya katılarak bir bildiri sundu.

27-28 Kasım 2011 günlerinde İstanbul Aya İrini Müzesi'nde, Fatih Belediyesi'nin düzenlediği 'İstanbul'un Yüzyılı' (1960-2060) Sempozyumu'na katıldı

ve 'İstanbul'daki Hayat Hikâyem ve Başarılarımda İstanbul'da Yaşamamın Rolü' başlıklı bir konuşma yaptı.

3-10 Mayıs 2012 tarihleri arasında, Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü'nün Bremen Üniversitesi ile ortak olarak düzenlediği 'Marmara Avrupa Haftası-Türkiye-Almanya İlişkileri' konferansına katıldı ve Türkiye'ye sığınan Bilim Adamlarının Öyküleri üzerine bir konuşma yaptı.

20 Şubat 2015 tarihinde, Sevinç-Erdal İnönü Vakfı'nın, İstanbul Kültür Üniversitesi'nde düzenlediği 'Erdal İnönü Günü' ne katılarak, Avrupalılık Bilinci Perspektifinden Türkiye Değerlendirmesi' başlıklı kapsamlı bir konuşma yaptı (Konuşmanın metni özel arşivimde bulunmaktadır. H.B.).

Edzard Reuter son yıllarda, İstanbul'da iki dilde eğitim veren bir Alman Üniversitesi'nin kurulmasını gerçekleştirmiştir.⁸

21-ROSENBERG, Hans-Oswald

- ROSENBERG, Verena (d.1882). Hans Rosenberg'in karısı. Nasyonal Sosyalistlerin tanımına göre 'melez', 1934 Nisan ayında kocası ve oğlu Reinhard ile birlikte ABD'ye gitti. 1938'de, kocası ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Oğlu Reinhard ABD'de kaldı. Kocasının 1940 yılında ölümünden sonra, Ernst Hirsch ailesinin yanında, Moda'da yaşamını sürdürdü. Mültecilere yardım örgütü IRRC tarafından maddi olarak desteklendi. 1947'de, İsviçre'ye, oğlu Peter'in yanına gitti.
- ROSENBERG, Eva-Marie (WIRTZ, Renate) (d.1912). Hans ve Verana Rosenberg'in kızı. Tıp öğrenimi gördü. Alman Komünist Partisi (KDP) ve Alman Komünist Gençlik Birliği (KJVD) üyesi. Renate Wirtz (Reneta takma adı, Wirtz ise evlendikten sonraki soyadı) takma ismiyle tanınıyor. 1933'te tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra İsviçre'ye kaçtı. 1938'de anne-babasının ardından mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Sonra İsviçre'ye geri döndü. Evlendi ve orada yaşadı.
- Hans Rosenberg'in Feriköy Protestan Mezarlığı'ndaki mezarının başında, başka bir ismin bulunduğu aşağıdaki ikinci bir tabela bulunmaktadır:

LUİSE SCHNEIDER (10.8.1886- 1.4.1941)

Mezarlık yönetiminde sadece son yıllarda gömülenlerin isimlerinin düzensiz bir şekilde kaydedildiği, basit bir defter dışında kayıt bulunmadığı için, aynı mezara, Rosenberg'in ölümünden yaklaşık sekiz ay sonra gömülen kişinin kim olduğu, neden aynı mezara gömüldüğü tespit edilememiştir.

22-RÖPKE, Wilhelm

- RÖPKE, Eva (d.1901). Wilhelm Röpke'nin karısı. Kızlık soyadı: Finke. Protestan. 1923'te Wilhelm Röpke ile evlendi. 1933'te kocası ve çocukları ile bir-

⁸ Edzard Reuter'le ilgili yukarıdaki bilgiler özel arşivimden derlenmiştir. H.B.

likte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. 1937'de kocası ve çocukları ile birlikte İsviçre'ye gitti. İsviçre vatandaşı oldu. Cenevre'de yaşadı. Son yıllarında kocasının mektuplarından bir kısmını yayınladı: 'Wilhelm Röpkes Briefe, 1934-1966' (Wilhelm Röpke'nin Mektupları), E. Rentsch Verlag, Erlenbuch-Zürich 1976, Eva Röpke, bu konuda, Marburg Üniversitesi'ne bir makale de yazdı.

- RÖPKE, Berthold. 1925'te Marburg'da doğdu. Wilhelm ve Eva Röpke'nin oğlu. 1933'te anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. Önce Leyla Kudret'ten özel ders aldı. Orta öğrenimine İstanbul Alman Lisesi'nde başladı. Okul, Nasyonal Sosyalistlerin etkisine girince, oradan alındı. 1937'de anne-babası ile birlikte İsviçre'ye gitti. Orta ve yüksek öğrenimini orada tamamladı. Askerlik çağı geldiğinde, Almanya'ya çağrıldıysa da gitmeyi reddetti. İsviçre vatandaşı oldu.
- RÖPKE, İlse. 1926'da Marburg'da doğdu. Wilhelm ve Eva Röpke'nin büyük kızı. 1933'te anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. Leyla Kudret'ten özel ders aldı. 1937'de anne-babası ile birlikte İsviçre'ye gitti. Öğrenimine orada devam etti. İsviçre vatandaşı oldu.
- RÖPKE, Renate. 1928'de Marburg'da doğdu. Wilhelm ve Eva Röpke'nin küçük kızı. 1933'te anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. Leyla Kudret'ten özel ders aldı. 1937'de anne-babası ile birlikte İsviçre'ye gitti. Öğrenimine orada devam etti. İsviçre vatandaşı oldu.

23-RUBEN, Walter

- RUBEN, Carlota. Walter Ruben'in karısı. 19 Mayıs 1904'te, Yahudi Tüccar Martin Hirschmann ve Fransız karısı Luisa Recht'in kızı olarak Cochabamba'da (Bolivya) doğdu. 1914'te ailesi ile birlikte Avrupa gezisine çıktı. Daha sonra Almanya'da ev idaresiyle ilgili bir özel okulda eğitim gördü. 1926'da Walter Ruben ile evlendi. 1935'te kocası ve çocukları ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi.

Carlota Ruben 1937'de kocası ve çocukları ile birlikte Almanya'ya gitti. 1938 sonbaharında birlikte tekrar Türkiye'ye geldi. 1944'te Kırşehir'de enterne edildi. 1945 Aralıkta serbest bırakıldı. 1947'de kocası ve çocukları ile birlikte, akrabalarının bulunduğu Şili'ye (Santiago) gitti. 1950'de kocası ve çocukları ile birlikte Doğu Berlin'e (DDR) döndü. Carlota Ruben, 1952-1960 yılları arasında, önce uzman olarak, sonra okutman ve çevirmen olarak Rütten/Loening Yayınevi'nde çalıştı. 8 Kasım 1976'da Berlin'de öldü.

- RUBEN, Gerhard. 2 Ekim 1927'de Bonn'da doğdu. Walter ve Carlota Ruben'in büyük oğlu. 1935'te anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. 1937'de, anne-babası ile birlikte Almanya'ya gitti. Sağlık nedenleriyle, Uffing'te (Güney Almanya) bir pansiyonda kalarak tedavi gördü. 1938 sonbaharında anne-babası ile birlikte tekrar Türkiye'ye geldi. 1944'te ailesiyle birlikte, Kırşehir'de enterne edildi. 1945 Aralıkta serbest bırakıldı.

Gerhard Ruben, 1947'de, annesinin akrabalarının bulunduğu Şili'ye gitti. Valparaiso'daki Alman Okulu'nda okudu; daha sonra Teknik Üniversite-si'ne girdi. 1950'de ailesi ile birlikte Doğu Almanya'ya döndü. Doğu Ber- lin'deki Humboldt Üniversitesi'nde astronomi okudu. Doktorasını Mosko- va'da yaptı. 1992 yılı sonuna kadar, DDR Bilimler Akademisi'nde çalıştı. Berlin yakınlarındaki Postdam'da yaşadı.

- RUBEN, Wolfgang. 23 Nisan 1929'da Bonn'da doğdu. Walter ve Carlota Ru- ben'in küçük oğlu. 1935'te anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. 1937'de anne-babası ile birlikte Almanya'ya gitti. Sağlık nedenleriyle, Uffing'te (Gü- ney Almanya) bir pansiyonda kalarak tedavi gördü. 1938 sonbaharında an- ne-babası ile birlikte tekrar Türkiye'ye geldi. 1944'te anne-babası ile birlikte Kırşehir'de enterne edildi. 1945 Aralıkta serbest bırakıldı.

Wolfgang Ruben, 1947'de annesinin akrabalarının bulunduğu Şili'ye gitti. Valparaiso'daki Alman Okulu'nda okudu; daha sonra elektronik eğitimi aldı. 1950'de ailesi ile birlikte Doğu Almanya'ya döndü. Üniversitede mü- hendislik okudu. 1990'a kadar enerji ekonomisi alanında Bilim ve Teknik Ba- kanlığı'nda çalıştı. Berlin yakınlarındaki Postdam'da yaşadı.⁹

24-RÜSTOW, Alexander

- RÜSTOW, Lorena (1905-1999). Kontes Lorena Witzhum von Eckstaedt. Alexander Rüstow'un 1933 Aralık ayında evlendiği üçüncü karısı. Güzel Sa- natlar Uzmanı. 1933 yılı sonunda kocası ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. Alexander Rüstow'un 1941'de ABD'nden aldığı çağrı üzerine, Lorena Rüstow bir kız arkadaşına, Moda'dan yazdığı mektupta da dert yandığı gibi, çocuk sahibi olma isteğini 'fena halde geri plana atmak zo- runda kalmıştı', zira 'Bu çivisi çıkmış dünyada hamile bir kadın olarak ya da kucağında emzikli bebekle seyahat etmek çok zor.' olacaktı. 1943'te oğulları Hellmut doğdu. 1944 Ağustos'unda, Türkiye ile Almanya arasındaki diplo- matik ilişkilerin kesilmesinden sonra, Almanya'ya geri dönmesi istendi. Geri dönmeyi reddetti, bu nedenle Alman vatandaşlığından çıkartıldı. 1949'da kocası ve oğlu ile birlikte Almanya'ya gitti.
- RÜSTOW, Friedburg: Alexander ve ikinci karısı Anna Rüstow'un kızı. 1938'de mülteci olarak, Moda'ya babasının yanına geldi. Annemarie Kanto- rowicz'den sanat eğitimi dersi aldı. Türkiye'de ne kadar kaldığı, ne zaman geri döndüğü bilinmiyor.
- RÜSTOW, Dankwart. *"Son kuşakta ABD ile yakın ilişkilerini korumuş hiçbir ülke, bilgi sahibi Amerikalılar tarafından Türkiye kadar yanlış anlaşılmamıştır. Batı Av- rupalılar bile, coğrafi yakınlığın sağladığı avantajlı konuma karşın, nadiren daha bilgilidir. Kısım, bu anlayış eksikliği düpedüz sınırlı temasa bağlı olabilir. ABD'de hatırı sayılır bir Türk-Amerikalı topluluğu, dolayısıyla Amerikan kamuoyunda oy*

9 Biyografilerin yazılmasında, Haymatloz CD'den yararlanıldı.

vermeye hazır bir Türk seçmen grubu yoktur. Batı Avrupada, Türkler sayıca çok olmakla birlikte, orada da kentlerin daha kalabalık kesimlerinde aileleriyle birlikte, ayrı ve asimile olmamış halde yaşayan ve yurtları Türkiye'ye kesin dönüş için ücretlerinden yeterince tasarruf yapmaya çalışan konuk işçidirler."¹⁰

21 Aralık 1924'te Berlin'de doğdu. Alexander ve ikinci karısı Anna Rüstow'un oğlu. 1939'da İsviçre'ye gitti. Babası Alexander Rüstow'da, 1940'ta onu, Almanya'da askerlik yapmaktan kurtarmak için, İsviçre'ye giderek yanında Türkiye'ye getirdi. Moda'da yaşadı. 1944 Ağustos'unda, Almanya'ya geri dönmesi istendi. Geri dönmeyi reddetti. Bu nedenle Alman vatandaşlığından çıkartıldı.

Dankwart Rüstow, yüksek öğrenimine İstanbul'da başladı. Prof. Helmut Ritter'in yanında, Oryantalistlik araştırmaları yaptı. 1945'te yüksek öğretiminin tamamlaması için ABD'ye gönderildi. Orada Queens Koleji'ni bitirdi. 1951'de Yale Üniversitesi'nden Siyasal Bilimler doktorasını aldı. Princeton ve Colimbia Üniversitelerinde ders verdi. Harvard Üniversitesi'nde konuk öğretim üyeliği yaptı. Rachel Aubrey ile evlendi. New York Şehir Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörü olarak çalıştı.

Prof. Dankwart Rüstow, 3 Ağustos 1996'da New York'ta öldü.

Prof. Dankwart Rüstow'un Türkiye hakkında yayınlanmış; 'Akdeniz, Türkiye ve Topluluk' (1961), 'Political Modernization in Japan and Turkey' (Japonya ve Türkiye'de Modernizasyon, Robert E. Ward ile birlikte, 1964), 'Türkiye, Amerika'nın Unutulmuş Müttefiki' (1967) gibi yapıtları bulunmaktadır.

Prof. Gülten Kazgan, Moda'dan arkadaşı Dankwart Rüstow için şunları söylemiş:

*"Dankwart Rüstow ABD'ye gitti, orada ünlü bir siyaset bilimci idi. Ama o mükemmel Türkçe konuşuyordu; uzun yıllar siyaset ilmi alanında Türkiye ile ilgisini sürdürdü. Buraya geldiği zaman da toplantılarda kendisini birkaç kere gördüm, babasını andık birlikte. Yakın bir tarihte vefat etti. ABD'de Türkiye için bir sözcüydü, bizler için ciddi bir kayıp oldu ölümü."*¹¹

MODA'NIN ÇOCUĞU- DANKWART'IN ABD'DE VEFALI BİR GİRİŞİMİ

Prof. Dankwart Rüstow, 1980 yılında ABD'de 'Ermeni Tezi'ni destekleyen 192 nolu yasa teklifini engellemek üzere, Amerikan Temsilciler Meclisi üyelerine gönderilen mektubu kaleme alanların ve imzalayanların başında yer aldı. Aralarında uluslararası tanınırlıkları olan Prof. Bernard Lewis, Prof.

10 Dankwart Rüstow'un, 'Turkey's Travails' başlıklı yazısından (Foreign Affairs, Vol: 58, No.1 (Fall1979) alıntı.

11 Kazgan, Gülten, Bir İktisatçının Tanıklıkları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2009, s.11

Stanford Shaw, Prof. Tibor Halasi-Kun gibi 70 öğretim üyesinin imzaladığı mektubun metni aşağıda verilmiştir:

"Aşağıda imzası bulunan, Türkiye, Osmanlı ve Orta Doğu konularında uzmanlaşmış Amerikan Akademisyenleri, Ulusal Meclis'in 192 No.lu yasa teklifinde belirtilen bazı hususları sağlıksız ve yanıltıcı bulmaktadırlar.

Bilhassa "İnsanın insana zulüm etmesinin anılacağı bir milli gün" olarak kabulü konseptini tamamen desteklememize rağmen belirli tanımlar ifade eden bazı bölümlerin çıkarılması gereğine inanıyoruz.

...1915-1923 yılları arasında Ermeni soyundan bir, bir buçuk milyon insanın soykırım kurbanı olduğu..."

Bizim rezervasyonumuz 'Türkiye' ve 'Soykırım' kelimeleri üzerine odaklanmış olup nedenleri şöyle özetlenebilir:

Ondördüncü yüzyıldan 1992 yılına kadar, bugün 'Türkiye' veya daha doğrusu "Türkiye Cumhuriyeti" olarak bilinen bölge, çok uluslu, çok dinli Osmanlı İmparatorluğu olarak tanınan devletin bir parçası idi. Hasburg İmparatorluğu'nu, Avusturya Cumhuriyeti ile eşleştirmek ne kadar yanlışsa, Osmanlı İmparatorluğu'nu da Türkiye Cumhuriyeti ile eşleştirmek o kadar yanlıştır. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu hazırlayan başarılı bir inkılap hareketi ile 1922 yılında sona eren Osmanlı İmparatorluğu'nun Güneydoğu Avrupa, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'yu kapsayan topraklarında bugün yirmibeş ayrı devlet mevcut olup, Türkiye Cumhuriyeti bunlardan sadece biridir. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı döneminde vuku bulmuş olaylarda hiçbir sorumluluk taşıyamaz, buna rağmen kanun teklifinde 'Türkiye' ifadesi sahipleri, 1915-1923 yılları arasındaki olayları soykırım olarak niteliyerek bunu Türkiye'ye yapıştırmak istemektedirler.

Soykırım ithamına gelince, imza sahiplerinin hiçbiri Ermenilerin çektiği acıları küçümsemek istemez. Ancak biz bölgede yaşayan Müslümanların da çektiği acıları biliyor ve birlikte ele alınması gerektiğine inanıyoruz. Birinci Dünya Savaşı'nda Anadolu'da ve çevresindeki bölgede vuku bulan olayların bir kısmı henüz anlaşılamamış olan (Müslüman ve Gayrimüslim çetelerce hazırlanmış) toplumlar arası mücadeleler, hastalık, açlık ve karşılıklı kıyımlardır. Hakikatte bölge, geçen on yıl içindeki Lübnan'da meydana gelen trajik olaylara benzemese de savaşların yıllarca devam ettiği bir bölgedir. Bunun sonucu olarak bölgede yaşayan Müslüman ve Hristiyanların kayıpları çok fazladır. Tarihçiler önünde, kimlerin savaşçı, kimlerin masum olduğuna karar vermesini sağlayacak ve Müslüman ve Hristiyan, Doğu Anadolu insanlarının ölüm ve göçlerle büyük kayıplar verdiren olayların nedenlerini aydınlatarak bilinmeyen pek çok olay vardır.

Tarihi, devlet adamları ve politikacılar yapar, bilim adamları yazar. Bunun için bilim adamlarına devlet adamları ve politikacıların yazılı evrak ve belgeleri verilmelidir. Bu gün, Sovyetler Birliği, Suriye, Bulgaristan ve Türkiye gibi

lkeler, önemli konularda sabırsız araştırmacılar için kapalı bir durumda. Bu bilgiler (arşivler) kullanıma açık hale gelene kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun 192 No.lu karar tasarısında belirtilen 1915-1923 arasında geçen zaman periyodundaki olaylar yeterli ölçüde bilinemez.

İnanıyoruz ki, Birleşik Devletler Kongresi'nin bulunduğu pozisyon, bu ve benzeri konuları ele almakla bütün tarihsel arşivlerin açığa çıkarılmasını sağlamak ve tam olarak anlaşılmadan hiçbir tarihsel olay hakkında suçlamalarda bulunmamaktadır. 192 No.lu yasa teklifindeki gibi ithamlar Türk halkı üzerine adaletsiz bir durum yaratabilir ve bu gibi trajik olayların anlaşılması için tarihçiler arasında başlamış olan gelişmeleri önleyebilir.

Yukarıda belirtilen görüşler ışığında Osmanlı Ermenilerinin tarihi bilim adamları arasında çok tartışılmıştır, bu insanların çoğu 192 No.lu yasa teklifindeki tarihi faraziyelerle hemfikir değildir. Yasa teklifini kabul etmesi halinde Kongre, tarihsel sorunda hangi tarafın haklı bulunduğunu kanunla tespit etmiş olacaktır. şüpheli tarihsel bir faraziyeyle dayandırılan böyle bir çözüm dürüst bir tarihsel araştırmaya ve Amerikan yasama usullarının güvenirliğine zarar verecektir. "

Amerikan Temsilciler Meclisi'ne 192 No.lu yasa teklifi için gönderilen bildiri-yi imzalayanlar (70 İmza) ¹²

- RÜSTOW, Helmuth. Alexander ve Lorena Rüstow'un oğlu. 1943'te İstanbul'da Amerikan Hastanesi'nde dünyaya geldi. Moda'da yaşadı. 1949'da anne-babası ile birlikte Almanya'ya gitti. Hoppenheim'de yaşadı. Doğumu Prof. Naşit Erez yaptırdı.

25- SCHWARTZ, Philip

- SCHWARTZ, Vera (d.1898). Philip Schwartz'ın karısı. Rus Yahudisi kökenli. Başarısızlığa uğrayan 1905 ihtilal girişiminden sonra, Rusya'dan kaçarak, mülteci olarak İsviçre'ye sığınan, Prof. Sinai Tschulok'un kızı. 1933 Mart'ında, kocası ve oğlunun ardından, 1 yaşındaki kızı ile birlikte Frankfurt'tan Zürih'e, anne-babasının evine gitti. Aynı yılın sonbaharında kocası ve çocuklarıyla birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. 1941'de yurtdışında bulunan bütün Yahudi mlteçiler gibi Alman vatandaşlığından çıkartıldı. 1948'de Türk vatandaşlığına geçti. 1952'de, kocası ve oğlu ile birlikte ABD'ye gitti.
- SCHWARTZ, Andreas (Andrew) (d.1928). Philipp ve Vera Schwartz'ın oğlu, 1933 Mart'ında babası ile birlikte Zürih'e kaçtı. 1933 sonbaharında anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Yüksek ğrenimine Türkiye'de başladı. 1941'de Alman vatandaşlığından çıkarıldı. 1948'de Türk vatandaşlığına geçti. 1952'de anne-babası ile

birlikte ABD'ye gitti. Üniversite öğrenimini tamamladıktan sonra, iş dünyasında yöneticilik yaptı.

- SCHWARTZ, SUSANNE (Suzy) (d.1932). *"Türkiye ve Avrupa'daki Türkler hakkında yapılan tartışmalarda isterdim ki, Batı dünyası büyük bir yıkım ve tahrip içindeyken, Türkiye'nin birçok Batılı bilim insanına sadece kapılarını değil, aynı zamanda kalbini açan bir ülke olduğu unutulmasın"*

Susanne Frenc-Schwartz, 2003 ¹³

Philipp ve Vera Schwartz'ın kızı. Babasının İsviçre'ye kaçmasının ardından, annesi ile birlikte Zürih'e gitti. 1933 sonbaharında anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. English High School'da okudu. 1941'de Alman vatandaşlığından çıkarıldı. 1948'de Türk vatandaşı oldu. Aynı yıl, üniversite eğitimi için İsviçre'ye gitti. Zürih Üniversitesi'nde psikoloji okudu. Daha sonra psikiyatrist olarak İsviçre'de yaşamayı sürdürdü. Evlendikten sonra Frenc-Schwartz soyadını kullanmaya başladı.

Türkan Saylan, çocukluk arkadaşı Susanne Schwartz'la ilgili anısını şöyle anlatır:

"Bizim altımıza, boşalttığımız kata önce, tıp doktoru olan ve 1933 Üniversite reformuyla Nazilerden kaçıp Türkiye'ye gelen Prof. Dr. Schwartz'lar taşındılar. Ünlü Doktor Fakaçelli dostlarıydı, sanırım onun kanalıyla bizim evi kiradılar. Dr. Schwartz çok sakin, babacan bir adamdı. Sıkı bir tempoyla Beyazıd'a gider gelirdi. Rus kökenli, sarı gözlü, ince uzun, sessiz bir karısı, lise çağında bir oğlu, bir de kızı vardı. Benden birkaç yaş büyük olan kızı Suzy, biraz Türkçe öğrenmişti, ben de annemden yarım yamalak İngilizce kapıyordum ve çok iyi anlaşıyorduk; şeytanlıklar yapmaya, insanları aldatmaya, şakaya çok merakı vardı, bazı gizli konuları kodlarla konuşuyorduk. Babasının arkadaşı Dr. Fakaçelli'nin arabasının numarası, galiba 1492 idi, evde telefon yoktu ama bir yerden adadaki evine telefon açıp kendisini uzak bir adrese, hastaya çağırıyorduk, yani o yapıyordu bu işi, ben de sırdaşı oluyordum. Aradan birkaç gün geçip Dr. Fakaçelli konuk gelince, kulak misafiri olup, bu aldatmacayı anlatıp anlatmadığını öğrenmeye çalışıyorduk. Yaptığımız numaranın da kod adı 1492 idi, sayıyı söyleyince gülmekten kırılıyorduk. Annem böylesine muzır işler çevirdiğimizi bilmediği için, arada alt kat komşularımız gitme karşı çıkmazdı." ¹⁴

Dr. Susanne Frenc-Schwartz, 30 Eylül- 1 Ekim 2009 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi Merkez Binası Doktora Salonu'nda düzenlenen 'Tıp ve Musevi-

¹³ İnternet/Wikipedia, Görüntüleme 24 Atalık 2013, (Kurt Laqueur, s.1)

¹⁴ Saylan, Türkan, At Kız, Bir Yaşamdan Kesitler, Cumhuriyet Kitapları, Şubat 2010, s.147-148

lik- 10. Tıp Tarihi Kollokyumu'na katılarak, babasını ve kendisinin Türkiye anılarını anlattı.

Susanne Frenc Schwartz, Bahçeşehir Üniversitesi'nde, 19 Nisan 2012 günü yapılan, 1933 Üniversite Reformu Sempozyumuna panelist olarak katıldı ve bir konuşma yaptı.

26-SPİTZER, Leo

- SPİTZER, Emma (d.1885). Leo Spitzer'in Yahudi asıllı karısı. 1933'te kocası ve oğlu ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. 1936'da birlikte ABD'ye gitti. 1939'da Alman vatandaşlığından çıkartıldı. Daha sonra ABD vatandaşı oldu.
- SPİTZER, Wolfgang: Leo ve Emma Spitzer'in oğlu. 1933'te anne-babası ile birlikte Türkiye'ye geldi. 1936'da onlarla birlikte ABD'ye gitti.

27-STEİNİTZ, Kurt

- STEİNİTZ, Elisabeth. 28 Haziran 1909'da Breslau'da, Yahudi bir ailede dünyaya geldi. Kızlık soyadı: Bruck. Kurt Steinitz'in karısı. Erika Bruck'un kızkardeşi. Öğretmen. 9 Mayıs 1934'te Kurt Steinitz ile Breslau'da evlendi. Aynı yıl kocası ve kızkardeşi ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. 1936'da kızı İrene İstanbul'da doğdu. 1941'de yurtdışında yaşayan bütün Yahudi mülteciler gibi Alman vatandaşlığından çıkartıldı. Yahudi annesi Ada Bruck'u Türkiye'ye getirmeye çalıştıysa da, başaramadı. 1942'de annesi toplama Kampına götürüldü ve orada öldürüldü. 1943'te kocası ve kızı ile birlikte Filistin'e göç etti.
- STEİNİTZ, İrene. Kurt ve Elisabeth Steinitz'in kızı. 1936 yılı sonunda, İstanbul'da dünyaya geldi. 1943'te anne-babası ile birlikte Filistin'e gitti. Orada eğitim gördü. Grafiker olarak çalıştı.

28-STERN, Julius

- STERN, Ruth. 1917'de Zagreb'te Yahudi tüccar Davit ve Marie Bauer'in kızı olarak dünyaya geldi. Müzisyen. Yugoslavya vatandaşı olan babası, İstanbul'da kereste ihracatıyla uğraşıyordu.

Moda'da yaşadı. İstanbul Alman Lisesi'nde okudu. Orada tanıştığı Dr. Julius Stern'le, 1936'da Kadıköy'de evlendi. Türk vatandaşlığına geçti. 18 Kasım 1982'de İstanbul'da öldü. Ulusta bulunan Musevi Aşkenaz Mezarlığı'nda toprağa verildi. (Bkz. XVIII, Mezar Kaydı)

- STERN, Barbara. Julius ve Ruth Stern'in büyük kızı. 1 Nisan 1944'te İstanbul'da doğdu. St. Georg Avusturya Lisesi'ni bitirdi. 1963-1972 yılları arasında, Almanya'da kaldı. Hemşire. 1972'de evlendiğinden beri İsrail'de yaşıyor.

- STERN, Daniella. Julius ve Ruth Stern'in küçük kızı. 19 Nisan 1946'da İstanbul'da doğdu. St. Georg Avusturya Lisesi'ni bitirdi. Evlendikten sonra Pinhas soyadını aldı. 1980'de Almanya'ya gitti. İş kadını. Rheinhessen'de yaşıyor.

29-TİEDCKE (EREL), Anita (Emine)

- EREL, Suna. Emine ve Ord. Prof. Dr. Muhiddin Erel'in büyük kızı. 5 Ocak 1941'de İstanbul'da dünyaya geldi. Piyanist Profesör. Halen Moda'da oturuyor.
- EREL, Sevin. Emine ve Ord. Prof. Dr. Muhiddin Erel'in küçük kızı. 18 Ağustos 1943'te İstanbul'da dünyaya geldi. Halen Moda'da oturuyor. Özel piyano dersleri veriyor.

30-TİEDCKE, Sonja

- TİEDCKE, Eleonore (Lorie) (d.1866) Anita (Emine) Erel ve Sonja Tiedcke'nin annesi. Ord. Prof. Dr. Muhiddin Erel'in kayınvalidesi. Protestan. Christian Tiedcke'nin karısı. 1938'de kızı Sonja ve kocası ile birlikte, küçük kızı Anita (Emine) Erel'in yaşadığı İstanbul'a geldi. İkinci Dünya Savaşı sırasında, kızı Sonja Tiedcke'nin yanında Moda'da yaşadı. 1949'da ABD'ye gitti. 1968 sonbaharında kızı Sonja Tiedcke ile birlikte Türkiye'ye geri geldi.

Eleonore Tiedcke, 1968 Aralık ayında 102 yaşında, İstanbul'da öldü. Feriköy Protestan Mezarlığı'nda, kocası Christian Tiedcke'nin yanında toprağa verildi.

- TİEDCKE, Christian. 31 Ocak 1871'de Hamburg/Alyona'da doğdu. Anita (Emine) Erel ve Sonja Tiedcke'nin babası. Ord. Prof. Dr. Muhiddin Erel'in kayınpederi. Protestan. Eleonore Tiedcke'nin kocası. 1938'de kızı Sonja ve karısı Eleonore ile birlikte, küçük kızı Anita (Emine) Erel'in yaşadığı İstanbul'a geldi. İkinci Dünya Savaşı sırasında kızı Sonja Tiedcke'nin yanında yaşadı.

Christian Tiedcke, 1 Ocak 1955'te, İstanbul'da öldü. Feriköy Protestan Mezarlığı'nda toprağa verildi.

31-WAGNER, Martin

- WAGNER, Gertrud (d.1889). Martin Wagner'in karısı. Kızlık soyadı: Sandow. 1935 Ekim'inde kocasının ardından mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. 1938'de kocası ve çocukları ile birlikte ABD'ye gitti. 1940 Ekim'inde, Alman vatandaşlığından çıkartıldı. 1944'te Amerikan vatandaşlığına geçti. 1957'de kocasının ölümünden sonra, Batı Almanya'ya döndü.
- WAGNER, Bernard (Bernhard) (1916-1998). Martin ve Gertrud Wagner'in oğlu. Mimar. 1935 Ekim'inde annesi ile birlikte mülteci olarak, babasının yanına, Türkiye'ye geldi. Moda'da yaşadı. 1938'de anne-babası ile birlikte ABD'ye gitti. 1940 Ekim'inde, Alman vatandaşlığından çıkartıldı. 1944'te,

Amerikan vatandaşlığına geçti. 1957’de babasının ölümünden sonra, Batı Alman’ya döndü. Bir ara görevli olarak Türkiye’de bulundu.

- WAGNER, Sabina (d.1917). Martin ve Gertrud Wagner’in kızı. Gazeteci. 1935 Ekim’inde annesi ile birlikte mülteci olarak, babasının yanına, Türkiye’ye geldi. Moda’da yaşadı. 1938’de Almanya’ya geri döndü. Alman Dışişleri Bakanlığı Radyo Bölümü’nde çalıştı.

32-WİLBRANDT, Hans

- WİLBRANDT, Ludmilla. 1901 Avusturya doğumlu. Hans Wilbrandt’ın karısı. Katolik. Sosyal Çalışmacı. 1935 Nisan’ında, kocasının ardından, çocukları ile birlikte, mülteci olarak Türkiye’ye geldi. 1944’te Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkiler kesilince, Almanya’ya geri dönmesi istendi. Geri dönmeyi reddetti ve Yozgat’ta enterne edildi. 1952’de kocası ve çocuklarıyla birlikte, Almanya’ya geri döndü.
- WİLBRANDT, Lisbeth. 1929’da Berlin’de doğdu. Hans ve Ludmilla Wilbrandt’ın kızı. Laborant. 1935 Nisan’ında annesi ile birlikte Türkiye’ye geldi. Ankara’da, Leyla Kudret’in öğrencisi oldu. 1940’ta aile İstanbul’a yerleşince, Avusturya St. Georg İlkokulu ve Lisesi’nde okudu. 1944’te ailesi ile birlikte Yozgat’ta enterne edildi. 1952’de anne-babası ile birlikte Almanya’ya geri döndü. Halen Almanya’da yaşadığı tahmin ediliyor.
- WİLBRANDT, Hans. 1931’de Berlin’de doğdu. Hans ve Ludmilla Wilbrandt’ın büyük oğlu. Göz Profesörü. 1935 Nisan’ında annesi ile birlikte Türkiye’ye geldi. Ankara’da, Leyla Kudret’in öğrencisi oldu. 1940’ta aile İstanbul’a yerleşince, Avusturya St. Georg İlkokulu ve Lisesi’nde okudu. 1944’te ailesi ile birlikte, Yozgat’ta enterne edildi. 1952’de, anne-babası ile birlikte Almanya’ya geri döndü. Daha sonra, ABD’ye gitti. İndiana Üniversitesi’nde profesörlük yaptı. Emekli, halen ABD’de yaşadığı tahmin ediliyor.
- WİLBRANDT, Rupert (kısaca Rupi). 7 Şubat 1935’te Berlin’de doğdu. Hans ve Ludmilla Wilbrandt’ın küçük oğlu. Nefroloji Profesörü. 1935 Nisan’ında annesi ile birlikte Türkiye’ye geldi. 1940 yılında aile, Ankara’dan İstanbul’a taşındıktan sonra, 1940-1943 yılları arasında St. Georg Avusturya Lisesi İlkokulu’na devam etti. 1944-1945 yıllarında ailesi ile birlikte, Yozgat’ta enterne edildi. Orada özel dersler aldı. 1945 sonunda İstanbul’a döndü. 1946’da İstanbul Parmakkapı İlkokulu’nu bitirdi. Robert Kolej’de (Lise 3’e kadar) okudu. 1952’de anne-babası ile birlikte Almanya’ya geri döndü.

Rupert Wilbrandt, Bonn’da Nicolaus Casdanus Gymnassium’dan mezun oldu. 1954-1961 yılları arasında Bonn (1957), Viyana (1958), Bern (1959) ve Berlin (1960-1961) Üniversitelerinde tıp öğrenimi gördü. Tıptan mezun olduktan sonra doktorasını Bern Üniversitesi’nin Biokimya Bölümü’nde yaptı. 1959’da Helga (Petunya) Dickhörner ile evlendi. 1961’de kızı Peri- Verena, 1963’te büyük oğlu Kaya- Thomas dünyaya geldi. 1964-1966 yılları arasında Cleveland Clinic Nefroloji Bölümü’nde asistanlık yaptı. 1966’da küçük oğlu

Sinan-Nicolaus doğdu. Bonn Üniversitesi'nde 1970'te doçent, 1975'te profesör oldu. 1974 yılında Bonn'da kendi nefroloji merkezini açtı. Üniversitede ders vermeye devam etti. 1994'te Türk vatandaşı oldu. 2000 yılında emekli oldu ve İstanbul'a yerleşti. 30 Ocak 2002'de İstanbul'da, Montessori eğitim uzmanı Emel Çakıroğlu ile evlendi.

1990-2000 yılları arasında, Bonn'da Alman-Türk Dostluk Derneği Başkanlığını, 1992-2000 yılları arasında, İstanbul'da 'Binbirçiçek Özürlü Çocuklar Erken Tanı ve Erken Tedavi Vakfı'nın Başkanlığını yaptı. 1977'de kendisine Bursa Şehri Fahri Hemşehrilik Beratı verildi. Federal Almanya'daki Türk Tıp Mensupları Derneği'nin, 14 Mart 1993'te yapılan genel kurulunda, Derneğin ikinci başkanlığına seçildi. 1966'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından 'Türkiye Cumhuriyeti Liyakat Nişanı'na ve 1997'de Almanya Cumhurbaşkanı Roman Herzog tarafından 'Bundesverdienstkreuz'a (Almanya Liyakat Nişanı) layık görüldü. Türk Dış Hekimleri Derneği Yönetim Kurulu tarafından, Tıbbi, Tıp Tarihine ve özellikle tıp alanında Türk-Alman dostluğuna yapmış olduğu hizmetlerden dolayı, Türk Dış Hekimleri Derneği'nin Şeref Üyeliği'ne seçildi. Rupert Wilbrandt'ın İstanbul'da yaptığı gezileri anlatan 'İstanbul Çeşitlenmeleri' (1997) adlı bir kitabı, eklemelerle, gözden geçirilerek, iki cilt olarak 2010'da yeniden yayınlandı.

Prof. Dr. Rupert Wilbrandt karısı Emel Hanım'la İstanbul'da (Gayrettepe ve Moda) yaşıyorlar. Rupert Wilbrandt yaz aylarını Ege kıyısında ve teknesiyle denize açılarak geçiriyor.

33-WINTERSTEIN, Hans

- Hans Winterstein'in İngiliz aslı karısı, Edwin ve Nicki adlarındaki iki oğlu ile birlikte mülteci olarak Türkiye'ye geldi. Aile Moda'da yaşadı. Winterstein 1937'de, İngiliz karısından boşandı. Karısı iki oğlu ile birlikte İngiltere'ye gitti. Winterstein, daha sonra, 1933'te mülteci olarak İstanbul'a gelmiş olan, Prof. Josef Igersheimer'in asistanı olarak çalışan, Susanne Hoffmann ile evlendi.

34-WOLFF, Elisabeth (Elsa)

- Elisabeth Wolff'un medeni durumu hakkında sadece bir kaynakta bilgiye rastlandı.

Prof. Wilhelm Schütte, GSA Müdürü Burhan Toprak'a hitaben Yozgat'tan gönderdiği 30 Ağustos 1944 tarihli mektupta "Salimen vardığı Yozgat'ta, Fenerbahçe'den dostları bay ve bayan Wolff ile, sade ama temiz bir eve yerleştiklerini..." yazmıştır.¹⁵

Bu ifadeden; Elisabeth Wolff'un soyadını taşıdığı, kocası ile birlikte İstanbul'a geldiği, Fenerbahçe'de, Schütte'ler ile komşu olarak oturdukları, ko-

casının da ari ırktan olduğu, Alman vatandaşlığından çıkarıldıklarından, Yozgatta enterne edildiklerini ve Almanya'ya birlikte döndükleri anlaşılmaktadır.

EK: TESPİT EDİLEBİLEN ADRESLER - GÜNÜMÜZDEKİ DURUMLARI

1-HİRSCH, Ernst, E.

‘Ü’ ÜMİT Apartmanının yerinde bugün Mühürdar Caddesi No. 85, SEBA Apartmanı bulunuyor. Sonra Moda Mektep Sokak Bomonti Bira Bahçesi’nin karşısında, iki katlı, kapısının tepesinde pencereler bulunan eve taşındılar.

2-NEUMARK, Fritz

Yıkılıp yeniden daha yüksek bir apartman yapılmış, yıkılmadan önceki aynı ismi taşıyor:

Mühürdar Caddesi No. 95 NAZLI HANIM Apartmanı.

3-RÖPKE, Wilhelm

Anılarında “Marmara Denizi’ne bakan, modern bir apartman katında kalıyoruz...” diye yazdığına göre, Mühürdar Caddesindeki apartmanlardan birinde oturduklarını anlıyoruz.

4-RÜSTOW, Alexander

Üniversiteye bildirdiği Mühürdar Caddesi No.121 adresinin ve anılardaki tariflere göre yaptığımız araştırmadan, günümüzdeki adresin: Mühürdar Caddesi No.110 AK Aparmanı olduğu tahmin ediliyor.

5-WILBRANDT, Hans

Direnış faaliyetlerini, Rüstow’un evinden ve Burgazada’daki evinden yürüttüğü anlaşılıyor.

6-ISAAC, Alfred

O günlerden günümüze kalan bir davetiyede (Bkz. VI-Alfred Isaac sayfaları) yazılı olan adres: Mühürdar Caddesi, 93. Günümüzde Mühürdar Caddesi 93 numarada ev iki katlı, geniş cepheli, eski bir yapı bulunmaktadır.

7-REİCHENBACH, Hans

Neumark’ın “...Yıllar boyu Kadıköy’de aynı evde oturduğumuz için...” diye yazdığına ve Prof. Albert Einstein’in mektuplarını, Reichenbach’ın, Mühürdar

Caddesi adresine gönderdiğine göre: Adres: Mühürdar Caddesi, No.95 NAZLI HANIM Apt. olmaktadır.

8-ARNDT, Fritz

Üniversiteye bildirdiği ilk adresi: Ortaköy. Muallim Caddesi, No. 118. Martin Haurowitz'in ve kızkardeşi Alice'nin anılarında: (Bkz. IX- Fritz Arndt) " Şehrin Asya Yakası'ndaki Kadıköy Kıyıları" yer alıyor. Bu nedenle, Arndt'ların sonra Kadıköy'e taşınmış oldukları veya daha büyük bir ihtimal, yaz aylarını Kadıköy'de, deniz kıyısındaki bir evde geçirmiş oldukları anlaşılıyor.

9-WINTERSTEIN, Hans

Eski asistanı Prof. Dr. Nurhan Gökhan'ın anlatısından (Bkz. IX- Hans Winterstein) Kadıköy'ü (Moda) mesken seçtiği anlaşılıyor.

10-BAADE, Fritz

Oğlu Hans'ın anılarından (Bkz. X-Fritz Baade) Anadolu'da enterne edildikleri şehirden serbest bırakıldıktan sonra, Moda'ya yerleştikleri yazılı.

11-REUTER, Ernst

Neumark'ın anılarında, (Bkz. XI-Ernst Reuter) "Kızkardeşim Else Weinberg'in evinin giriş katında ona ayrılmış bir odada kalıyordu, Alexander Rüstow'unda bir dairesi bulunan ev, bizimkine en fazla 50 metre uzaklıkta idi." yazdığına göre günümüze göre adresi: Mühürdar Caddesi, No.110 AK Apartmanı olmaktadır.

12-WAGNER, Martin

Güzel Sanatlar Akademisi arşivindeki, Kültür Vekâleti ile yapılan sözleşmesindeki adresi: Moda. Moda Köşkü olarak geçmektedir. Yapılan araştırmada, günümüzde Moda Ferit Tek Sokağı No.6'daki MODA Apartmanının yerinde, o yıllarda Moda Köşkü olarak anılan yapının bulunduğu öğrenildi.

13-MİSES, Richard von

Neumark'ın anılarında (Bkz. XII-Richard von Mises) "Aramızdaki büyük yaş farkı, Moda'daki, iyi komşuluk ilişkilerimize engel olmadı" yazdığına göre, Mühürdar Caddesi'nde oturmuş olduğu anlaşılıyor.

14-GEİRİNGER, Hilda

Almanya'dan asistanı olduğu, von Mises'le, Moda'da birlikte yaşaması şikâyetlere neden olmuştu. (Bkz. XIII ve XIV) Neumark'ın anılarında, von Mises'in birlikte yaşadıkları ev, Mühürdar Caddesi'nde bulunuyordu.

15-STEİNİTZ, Kurt

(Bkz. XV-Kurt Steinitz) Boğazın Asya Yakası'nda (Moda'da)

16-BRUCK, Erika

(Bkz. XV ve XVI) Yukarıdaki Kurt Steinitz'in Türkiye'ye birlikte geldiği baldızı. Aynı evde oturmuşlar.

17-BAUER, Ailesi

(Bkz. XVII) Ernst Hirsch'in "'Ü' Apartmanının bir-iki adım ötesinde, Bauer isimli bir aile oturuyordu." diye yazdığına göre, adres: Mühürdar Caddesi'nde, günümüzdeki No.85 ile No. 95 arasındaki apartmanlardan birinde oturdukları anlaşıyor.

18-STERN Julius ve Ruth

(Bkz. XVII ve XVIII) Bauer Ailesinin damadı ve kızı. Adres: Mühürdar Caddesi

19-ANSTOCK, Heinz

(Bkz. IXX) Moda. Esat Işık Caddesi. No.64 İzzetbey Apt. Daire 4. (Günümüzde Yeni İzzetbey Apartmanının girişi Acar Sokak 4 numarada bulunuyor).

20-WOLFF, ELİSABETH

(Bkz. XX) Moda Koyu'nun karşı kıyısında, Fenerbahçe.

21-FRANCKENSTEİN, Heinrich von

(Bkz. XXI) Küçük Moda. Şair Nefi Sokak, Lorando Çıkmazı (Yanan Lorando Köşkü)

22-ECKSTEİN, Albert ve Erna

(Bkz. XXII) Çiftelhavuzlar, Şakir Kesebir'in Evi, Celal Bayar'ın Evinin yanında.

23-TİEDCKE, Anita (EREL, Emine)

(Bkz. XXIII) Moda Başar Sokak. Duruk Apt. D.16

24-TİEDCKE, Sonja

(Bkz. XXIV) Moda. Hacı Şükrü Sokak no. 33. (Daha sonra Moda. Başar Sokak. Duruk Apartmanı No.16'da Erel Ailesi ile birlikte oturmuş)

25-RUBEN, Walter

(Bkz. I ve XXV) Kışları Ankara'da, yazları ise Hirsch'lerin Moda'daki evinde veya Hirsch'lerle birlikte Heybeliada'da geçiriyorlardı.

26-DOBRETSBERGER, Josef

(Bkz. XXVI) Neumark şöyle yazıyor: "Rüstow, Isaac ve sonraları Dobretsberger de, dört mülteci İktisat Profesörünün üçü daima aynı sokakta oturuyorlardı." Buna göre Dobretsberger'in de adresi: Mühürdar Caddesi olmaktadır.

27-ROSENBERG, Hans

(Bkz. I ve XXVII) Önce Hirsch'lerin, Küçük Moda, Mektep Sokak Bomonti Bira Bahçesi karşısındaki evlerinin kapı komşusu. Prof. Rosenberg ölünce karısı, Hirsch'lerin evinde onlarla birlikte kalıyor.

28-BITTEL, Kurt

(Bkz. XXVIII) Muhibbe Darga: "Karısı da Moda'dan aile dostumuzdu" demektedir.

29-HAUROWITZ, Felix

(Bkz. XXIX) Alman Orduları Trakya sınırlarımıza dayanınca, Nişantaşı. Valikonağı Caddesi No.6 Nadi Olcay Apartmanındaki evlerini bırakarak, Moda'ya taşınıyorlar. Moda. Beşbüyük Sokak (Sonra Nene Hatun oldu) No.3 adresindeki APERGİS Pansiyon'a yerleşiyorlar.

30-GOTTSCHALK, Walter

Türkiye'de daimi olarak kaldıkları adres: Moda. Küçük Moda Burnu Sokak. No: 9. Günümüzde, bu yapı yıkılıp yeni bir köşe apartman yapıldıktan sonra, giriş kapısı, Cem Karaca Sokakta No.1 olmuş.

31-SPITZER, Leo

Bir ara, Beyoğlu'nda Galatasaray Lisesi yakınlarında o günkü adı Suterazi Sokağı olan Turnacıbaşı Sokak'ta bir evde oturmuş. Mina Urgan'ın anılarındaki adresi: Moda'da. Bazı kaynaklardan çıkardığıma göre. Mühürdarbağı'nın sonundaki denize sıfır apartmanların birinde oturmuş.

32-EGLI, Ernst

ŞANA PANSİYON. Moda'daki Yeni Fikir Sokak ile Bülbül Sokağın kesiştiği köşe bina. Gökhan Önce'nin yazdıklarına bakarsak, Yeni Fikir Sokak'ta kendisinin inşa ettiği bir bina olabilir.

33-KRANZ, Walter

Üniversiteye bildirdiği adresi: Moda Beşbüyük Sokak (Sonra adı Nene Hatun Sokak oldu) No.3 APERGİS PANSİYON (Sahibi Mösyö Apergis). Şimdi yerinde aynı numaralı (No.3) bir apartman bulunmaktadır.

34-ZERNOT, Doris

(Bkz. XXXIV) 1924-1934 yılları arasında Moda'da yaşadığı, 1934'te Ankara'ya yerleştiği biliniyor. Hem İstanbul hem Ankara yıllarında Mimar Ernst Egli ailesiyle yakın oldukları da biliniyor. Bu nedenle, Egli Ailesi ile birlikte ŞANA PANSİYON'da kaldıkları tahmin ediliyor.

35-St. JOSEPH LİSESİ FRER'LERİ

Okulun pansiyonunda kaldıkları söyleniyor.

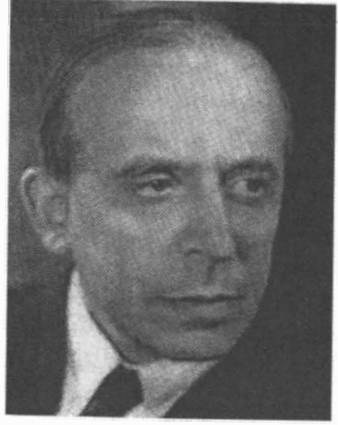
36-ZUBER, Kurt

Emine İclal Harun'la (Divitçioğlu) evlendikten sonra, İstanbul'da oldukları zamanlarda, Moda'da oturdukları kesin olmakla birlikte, henüz adres tespit edilememiştir.

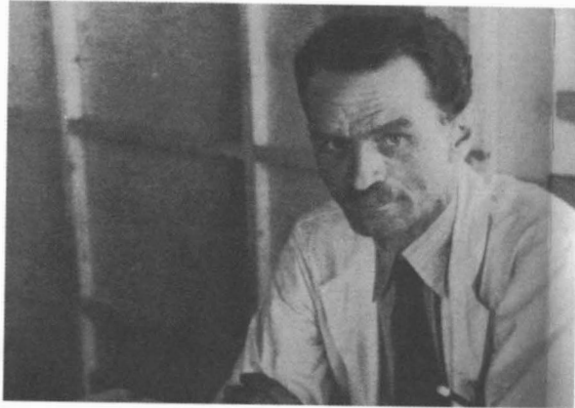
FOTOĞRAFLAR

Fritz Neumark, Reisman,
(İngilizce) s. 133.

Richard von Mises, Reisman,
(İngilizce) s. 250.

Martin Wagner, Demir, s. 82.

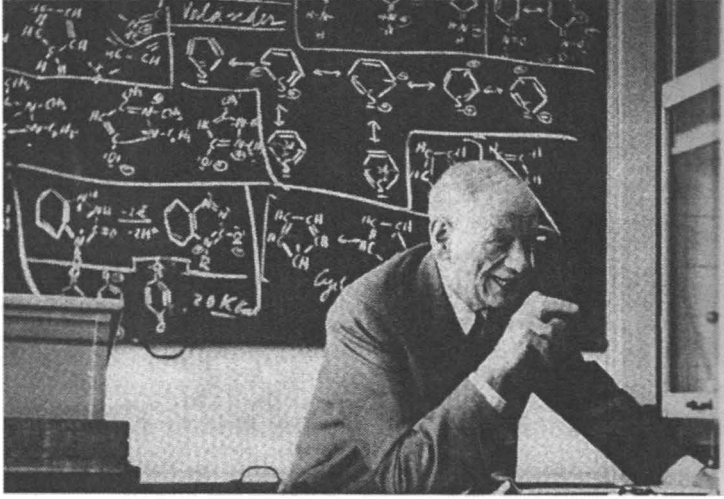
Ord. Prof. Dr. Alexander Rüstow

(Sabri Ülgener, "Alexander Rüstow: Bir Fikir ve Aksiyon İnsanın Arkasından", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII, 3-4, 1963, s. 24.)

Alexander Rüstow'un eşi Lorena ve Türkiye'de doğan oğlu Hans Christoph Hellmut
(Fotoğraflar, Alexander Rüstow'un Özlük dosyasından alınmıştır.)

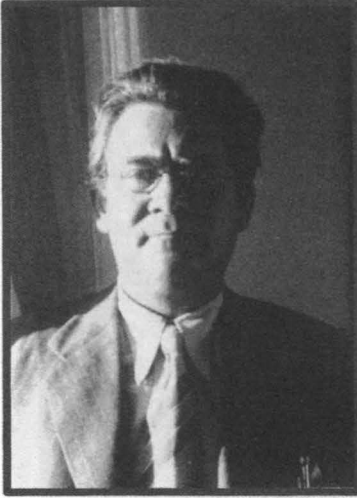
İshakoğlu-Kadıoğlu, Erginöz-Şahinbaş, s. 275.

Fritz Arndt, Reisman, (İngilizce) s. 236.

Sonja Tiedcke (soldaki) ve Anita Tiedcke (sağdaki). Sevin Erel koleksiyonu.

Prof. Dr. Hans Reichenbach
(Fotoğraf, Özlük dosyasından alınmıştır.)

Hans Reichenbach'ın ilk eşi Elizabeth
(Fotoğraf, Hans Reichenbach'ın Özlük dosyasından alınmıştır.)

Hans Reichenbach'ın çocukları Hans Galama ve Jutta
(Fotoğraflar, Hans Reichenbach'ın Özlük dosyasından alınmıştır.)

İshakoğlu-Kadıoğlu, Erginöz-Şahinbaş, s. 254.

Albert Eckstein, Reisman, (İngilizce) s. 178.

Stern Ailesi, Haymatloz, s. 63.

Philipp Schwartz, Haymatloz, s. 8.

Ruben Ailesi, Haymatloz, s. 56.

Ernst E. Hirsch, *Anıların*, İç kapak fotoğrafı.

Margarete Schütte-Lihotzky, *Demir*, s. 159.

Walter ve Wanda Gottschalk, İshakoğlu-Kadıoğlu, Erginöz-Şahinbaş, s.161.

Ernest A. Egli, Demir, s. 22.

KAYNAKÇA

A-TÜRKÇE KAYNAKLAR

- Akar, Nejat, Anadolu'da Bir Çocuk Doktoru, Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein Çocuk Hastalıkları Araştırma Vakfı, Aralık 1995 - Mart 1999 Ankara.
- Aysel Yontar Armağanı, Yayına Hazırlayan: Bekir Kemal Ataman- Mesut Yalvaç, (Ayrı Basım) Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, İstanbul-2004.
- Belli, Mihri, Anıları/İnsanlar Tanıdım, Milliyet Yayınları, Eylül 1989.
- Brügel, Silke, Ernest Reuter'in Türkiye'deki Yaşamı ve Katkıları, Çeviri: Süheyla Ababay, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul 1991.
- Cremer, Jan ve Przytulla, Horst, Türkiye'deki Alman Asıllı Politik Göçmenler, 1933-1945, Verlag Karl M. Lipp, Çeviri: Yol Kültür Forum Üyelerince gerçekleştirilmiştir.
- Darga, Muhibbe, Arkeolojinin Delikanlısı, Söyleşi: Emine Çaykara, Can Yayınları, Aralık 2007.
- Demir, Ataman, Arşivdeki Belgeler Işığında, Güzel Sanatlar Akademisi'nde Yabancı Hocalar, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2008.
- Egli, A. Ernst, Atatürk'ün Mimarının Anıları, Genç Türkiye İnşa Edilirken, Çeviren: Güven Gökten Uçer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Eylül 2017, İstanbul
- Ekdal, Müfid, Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü, Kadıköy, Kadıköy Belediyesi Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, 2004.
- Gören, Zafer, (Yayıma Sunan), Prof. Ernest E. Hirsch'ten Mektuplar, Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir, 1998.
- Haymatloz: Özgürlüğe Giden Yol, Milli Reasürans T.A.Ş., İstanbul, Mayıs 2007.
- Hirsch, Ernst, E. Anılarım. Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi, Çeviri: Fatma Suphi, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Temmuz 2000.
- Hoss, Christiane, Sürgün Yolları, Ayyıldız Altında Sürgün, Faruk Şen, Çeviri: Fatma Artunkal, Günizi Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2008.

- İshakoğlu-Kadioğlu, Sevtap- Erginöz-Şahinbaş, Gaye, Belgelerle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Mülteci Bilim Adamları, İstanbul Üniversitesi Yayını, No.5236, Edebiyat Fakültesi Yayını: 3459, İstanbul 2017.
- Kazgan, Gülten, Bir İktisatçının Tanıklıkları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2009.
- Konuk, Kader, Doğu Batı Mimesis, Auerbach Türkiye'de, Metis Yayınları, İstanbul 2013.
- Möckelmann, Reiner, İkinci Vatan Türkiye, Ernst Reuter'in Ankara Yılları, Çeviren: Ahmet Arpad, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Müller, Hildegard, Libraries and Culture, Vol. 33 No:3, Summer 1998, German Librarians in Exile in Turkey 1933-1945.
- Neumark, Fritz, Boğaziçine Sığınanlar, Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları, 1933-1953, Çeviren: Şefik Alp Bahadır, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3062, İktisat Fakültesi Yayın No: 491, Maliye Enstitüsü Yayın No: 66, İstanbul 1982.
- Önce, Gökhan, Moda, Kendine Özgü Bir Semt, Kadıköy Belediyesi Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları (3) İstanbul 2004.
- Reisman, Arnold, Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu. Çeviren: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2011.
- Saylan, Türkan, At Kız, Bir Yaşamdan Kesitler, Cumhuriyet Kitapları, Şubat 2010.
- Schwartz, Philipp, Kader Birliği: 1933 Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim Adamları, Çevirmen: Nagehan Alçı, Belge Yayınları, Ekim 2013.
- Scuria Raporu, Faruk Şen, Ayyıldız Altında Sürgün, Çeviren: Fatma Artunkal, Günizi Yayıncılık, İstanbul, Nisan 2008.
- Tanman, Saffet, İlgaz Dağları'ndan Batnas Tepeleri'ne, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Nisan 2008.
- TÜBA - Türkiye Bilimler Akademisi, Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961) Editörler: Namık Kemal Aras-Emre Dölen-Osman Bahadır, Ağustos 2007.
- Ulutin, Orhan Nuri, Ord. Prof. Dr. Erich Frank'ın Dünya Tıbbındaki Yeri ve Türk Tıbbına Katkıları, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Yayın Serisi, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2007.
- Urgan, Mina, Bir Dinazorun Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 2009.
- Ülkümen, Selahattin, Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışışleri, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. (1993)
- Widmann, Horst, Atatürk ve Üniversite Reformu, Çevirenler: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil- Doç. Dr. Serpil Bozkurt, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, Mayıs 2000.

B- YABANCI KAYNAKLAR

- Brügel, Silke, Leben und Wirken Ernst Reuters in der Türkei, Friedrich-Ebert- Stiftung, Fes-İstanbul, 1991
- Cremer, Jan-Przytulla, Horst, Exil Türkei, Deutschsprachige Emigranten in der Türkei, 1933-1945, Verlag Karl M. Lipp.
- Der Scurla Bericht, Die Tätigkeit deutscher Hochschullehrer in der Türkei, 1933-1945, Herausgegeben und eingeleitet von Klaus-Detlev Grohusen, Dağyeli Verlag, 1987.
- Haymatloz: Exil In der Türkei 1933-1945 Verein Aktives Museum, Faschismus und Widerstand in Berlin, 2000.
- Möckelmann, Reiner, Wartesaal Ankara, Ernst Reuter-Exil und Rückkehr Nach Berlin BWV. Berliner Wissenschafts-Welag-2013.
- Neumark, Fritz, Zuflucht am Bosphorus, Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933-1953, Verlag Josef Knecht- Frankfurt am Main, 1980.
- Nissen, Rudolf, Helle Blätter-Dunkle Blätter, Erinnerungen eines Chirurgen, Stuttgart 1969.
- Reisman, Arnold, Turkey's Modernization, Refugees from Nazism and Atatürk's Vision, New Academia Publishing, 2006.
- Schwartz, Philipp, Notgemeinschaft, Zur Emigration deutscher Wissenschaftler nach 1933 In die Türkei, Herausgegeben und eingeleitet von Helge Peukert, Metropolis-Verlag Marburg 1995.
- Widmann, Horst, Exil und Bildungshilfe, Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933, Herbert Lang, Bern 1973.

Kadıköy Belediyesi'nin bir kültür hizmetidir.

Geçmişten günümüze Moda üzerine yazılmış eserlerde, Moda'ya yerleşmiş yabancılar olarak genellikle İngiliz asıllı Whittall'ler ile Lafontaine'ler, İtalyan asıllı Lorandolar ile Tubini'ler ve diğer Levantenler hakkında bilgiler yer almış, ancak sadece "Alman Kampı"ndan söz edildiğinde "Alman" sözcüğü geçmiştir. Oysaki 1930'lardan 1960'lara dek, sayıca azımsanamayacak, üst düzey akademisyen ve sanatçılardan oluşan bir Alman kolonisi Moda'da yaşadı; üstelik bazılarının çocukları hayatlarını halen burada sürdürmektedir.

İş sözleşmelerinde her türlü politik faaliyet yasaklanmış olmasına rağmen, Alman profesörler Nazi trajedisi karşısında Moda'da birçok gizli eylemde bulunmuşlardır. Örneğin, uluslararası casusluk faaliyetlerinin temsilcileriyle görüşmeler, müttefikler için hazırlanan Nazi karşıtı bildiriler, Hitler'e düzenlenecek suikast görüşmeleri, Yahudileri toplama kamplarından kaçırma, Orta Avrupa'dan kaçıp gelen Yahudi mülteci kabilelerinin Haydarpasa'dan trenlerle İskenderun ve Mersin limanlarına, oradan da Filistin'e gönderilmelerine yardım faaliyetleri, bu faaliyetler sırasında (daha sonra "Türk Papa" olarak adlandırılan) İstanbul'daki Vatikan temsilcisi Rahip Roncalli'yle yapılan işbirliği, 1944'te Almanya-Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi üzerine Kırşehir, Çorum ve Yozgat'a gönderilen Alman mültecilere yardım eden uluslararası yardım kuruluşlarıyla ortak çalışmalar, Moda'daki Alman Kampı'nın bir Gestapo merkezi haline gelmesi, gençlere ve çocuklara askerî eğitim verilmesi gibi...

